

Historia Michaelis Serveti / Quam praeside Io. Lavr. Moshemio ... placido doctorum examini publice exponit auctor Henricus ab Allwoerden.

Contributors

Mosheim, Johann Lorenz, 1694?-1755.
Allwoerden, Heinrich von, 1703-
Fritsch, Christian.
Universität Helmstedt.

Publication/Creation

Helmstadii : Stanno Buchholtziano, [1728]

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/hhbpxz3>

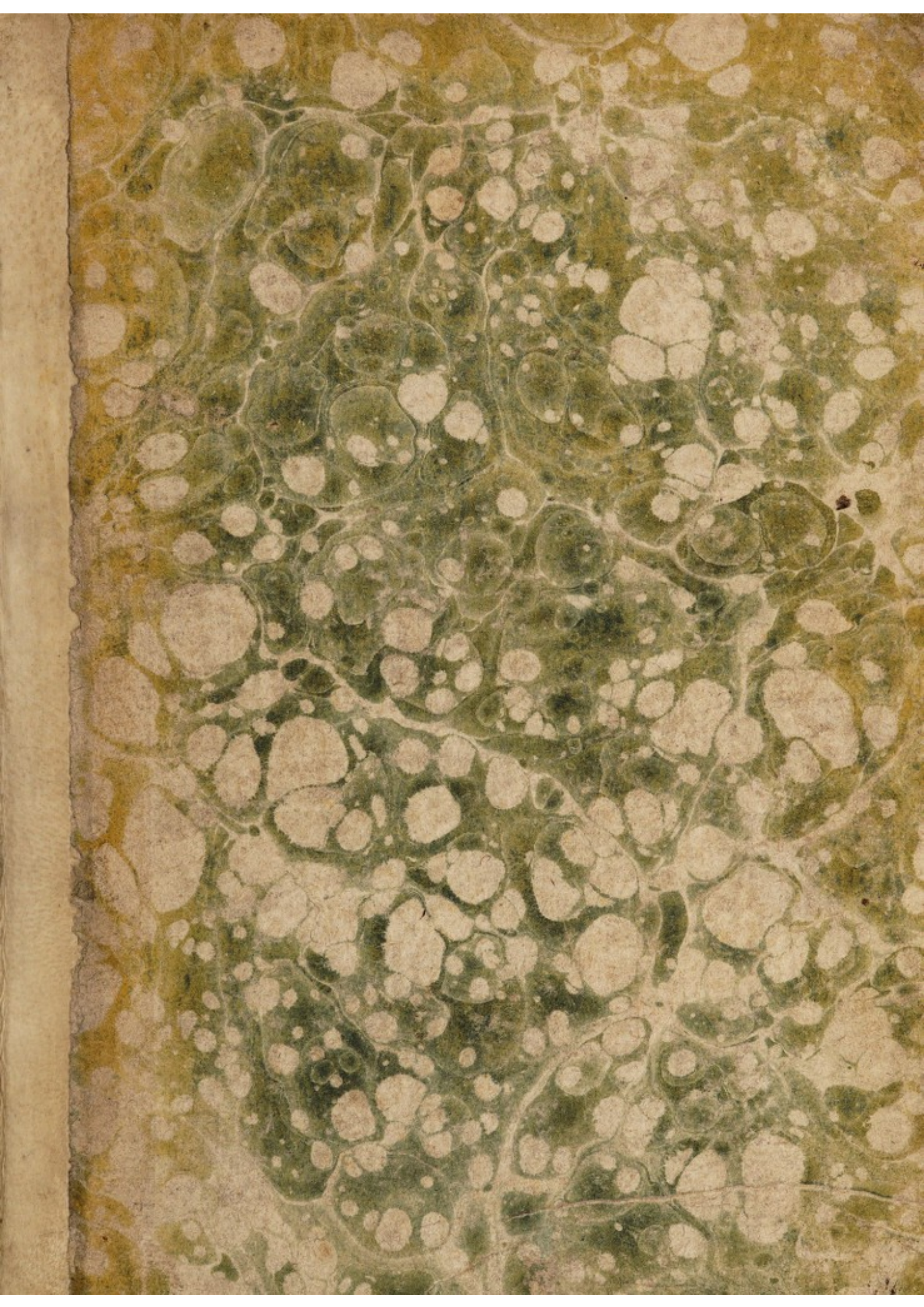
License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

10756/3

M. Morton Simon

1st edn. Rare

£30

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Wellcome Library

<https://archive.org/details/b30517357>

MICHAEL SERVEIVS HUS DE ARAGONIA

C. Schuch Sculpit Hamburgi

HISTORIA. MICHAELIS. SERVETI.

QVAM.
PRAESIDE.
IO. LAVR. MOSHEMIO.

ABBATE. MARIAEVALLensi.
ET. CONFIRMATO. MICHAELSTEINensi.
SERENISS. DVC. BRVNSVIC. ET. LVNEBV RG.
A. CONSILIIS. SANCTIOR.
THEOL. D. ET. PROFESSORE. P. O.

A. O. R. MDCCXXVII. D. XIX. DECEMBRIS.
PLACIDO, DOCTORVM. EXAMINI.

PVBLICE. EXPONIT.

AVCTOR.

HENRICVS. AB. ALLWOERDEN.
STADENSIS, THEOL. CVL TOR.

HELMSTADII,
STANNO. BUCHHOLTZIANO.

HISTORIA.

MICHAELIS.

SERVAET.

PRÆFATIO.

IO. LAVR. MOSEHMO.

304803

THEOL. D. ET. PROFESSOR. P. O.
A. CONSILII. SANCTION.
SEKRETISS. DVC. BRUNSVIC. ET. LUNEBURG.
ET. CONFIRMATO. MICHAELIS. STRENGTH.

PLACIDO, DOCTORVM EXAMIN.

AVCTOR.

HENRIGVS. AB. ALTH. W. GERND.

STANNO. BACHHOLTZIANO.

PROOEMIUM

§. I.

HOminum genus bonis malisque semper permixtum fuisse, nemo tam rudis est, qui nesciat. Illud inprimis tempus, quo vir immortalis memoriae, MARTINVS LVTHERVVS, religionem integritati suae restituit, luculentissima nobis huius veritatis testimonia exhibet. Ea enim aetate viri pii & docti viuebant longe plurimi, quorum conatus atque cogitationes unice eo spectabant, vt puram verbi diuini praedicationem, legitimamque sacramentorum administrationem vbicunque in Ecclesia nostra constituerent atque conseruarent, quibus quippe notis, vera & genuina Ecclesia, a nothis coetibus discernitur. Aderant vero quoque non minori numero, qui his sese opponebant, atque in credibili studio ac desiderio, sancta Seruatoris dogmata, labefactandi, imo euertendi, flagrabant. Huius vtriusque hominum generis exempla, vt adducamus, quamquam innumerabilia extent, instituti nostri ratio non permittit. Prioribus igitur plane missis, qui Ecclesiam DEI, cuius status tunc temporis lamentabilis erat, talem reddere, qualem PAVLVS *Eph. V, 27.* desiderat, allaborabant, ex posterioribus nobis omnium instar erit MICHAEL SERVETVS, *Hispanus*, famosissimus ille dum viueret Trinitatis aduersarius. Huius hominis magnum atque insigne in Historia Ecclesiastica Seculi XVI.

nomen est, ob errores, quos plane singulares, imo impios fouit, & miserranda, quae subiit, fata. Medici vero adhuc eum, ob excellentem Medicarum rerum cognitionem, venerantur. Namque non solum circulationis sanguinis in corpore humano, primus inuentor fuisse videtur, sed Librum quoque de *ratione Syruporum ad GALENI censuram* composuit, HIPPOCRATISQUE Aphorismum: *Concocta medicari &c.* commentario quodam in medicorum usum illustrauit. Taceo, nec in ceteris scientiis eum rudem atque hospitem fuisse: praecipue Geographiae cultores multum ei debent, eo quod PTOLOMAEI *Geographiam* notis suis ornatam edidit.

§. II.

Talis itaque quum fuerit & sit hodie SERVETI fama, non mirandum est, extitisse multos, qui historiam eius conscribendam susceperunt. PETRVS HYPERPHROGENVS, Gandauensis, *Historiam* Saeculo XVI. composuit, de morte MICHAELIS SERVETI, (a) in quam ANDREAS VOIDOVIVS, Socinianus, Notas scripsit. (b) Vtrumque opusculum nondum quod sciam, editum est. Deinde ipse IOHANNES CALVINVS multa de vita, morte, dogmatibus & moribus SERVETI commemorauit, in *Fideli expositione errorum SERVETI*, quam post fata infelicissimi hominis edidit. (c) Cuius tamen narrationibus, quum ab infensissimo SERVETI aduersario profectae sint, fides fortassis non semper habenda erit. Taceo, quae ab eodem in *epistolis*, a THEODORO BEZA in *vita CALVINI* & aliis de eo memoriae sunt prodita. His aliisque subsidiis nixus, notissimus Ecclesiae nostrae Theologus, CONRADVS SCHLVSSELBURGIUS, toto *libro XI. Catalogi haereticorum*, quem vocat, copiosissime

(a) Vid. CHRISTOPHOR. SANDIVS in *Bibl. Anti-Trinitariorum* p. 7.

(b) Vid. SANDIVM l. c. p. 92.

(c) Extat haec in *Opusculis eius Theologicis* p. 686. edit. Genev. 1597. in folio.

PROEMIVM.

me de SERVETO eiusque doctrina exposuit. (d) Multa vero hic admiscet aliena, nec tam vitam describit hominis, quam dogmata, CALVINO potissimum duce, exponit ac refellit. Hisce iungendum arbitror HIERONYMVM BOLSECVM, qui in *vita* CALVINI, parum huic honorifica, de SERVETO singularia quaedam memorat: (e) Itaque qui vitam hanc CALVINI, vna cum aliis eius generis libellis germanice vertit, & ineptis non paucis auxit IOHANNIS ENGERDVS, Professor quondam Ingolstadiensis, vitam ea simul SERVETI contineri in extremo libro indicavit. (f)

§. III.

Saeculo XVII. plures etiam in consignadis SERVETI rebus occupati fuerunt. Inprimis ineunte Saeculo, quum Arminianae lites in Belgio feruere inciperent, multi in historiam eius accuratiori, quam antea factum, studio inquisiuerunt. Scilicet qui IOHANNIS CALVINI doctrinam de praedestinatione odio habebant, iis nihil erat antiquius, quam vt omnibus eum modis infamarent. Quumque nihil famae eius magis nocere posse intelligerent, quam facinus

(d) edit. Francof. 1599. in 8.

(e) edit. Colon. 1582. in 8. Cap. III. p. 7. seqq.

(f) Ineptissimi & simul rarissimi libelli index sequens est: *Summarische Historia und warhafftig Geschichte, von dem Leben, Lehr, Bekantniß und Ableyben Martin Luthers, und JoannCalvini, auch etliche anderer ihrer Mitgehülffen und Diener des neuoffenbahreten Evangelii.* Hic liber primum gallice conscriptus,

deinceps a IACOBO LAINGAEO Scotto Doctore Theologiae Sorbonico, in latinum versus est, iam autem, auctore ENGERDO MDLXXXII. Ingolstadii, in 4. typis germanicis exscriptus est. Et p. 245. in fine huius libelli haec extant verba: *Ende des Lebens, Geschichten und herrlichen Thaten Joannis Calvini, Georgii Buchanani und Serveti, welcher von Calvino als ein Keger verbrennet worden.*

PROOEMIUM.

cinus illud, quod in SERVETO admisit, in eo exaggerando valde laboriosi erant. Acuebant studium hominum IOHANNES CVCHL'NVS, qui Leydae doctrinam CALVINI de haereticis capitis supplicio afficientis publice tuebatur: (g) IOHANNES BVGERMANNVS, qui librum BEZAE de haereticis puniendis belgice verterat; (h) & multi alii, qui tum publice defendebant, exurendos & securi percutiendos esse haereticos. Taceo anno MDCVII. hos Amstelodami apud CHRISTOPHORVM A SICHEM effigiem SERVETI curasse aere exprimendam, adiecta eius historia, aut potius pro CALVINO Apologia. Igitur ARMINII sectatores ab altera parte libellos quosdam in lucem reuocabant, qui Saeculo iam decimo sexto contra CALVINVM occasione supplicii SERVETI erant editi, vt *Dialogus inter VATICANVM & CALVINVM*, aliosque, quos itidem belgice vertebant. (i) Ne quid nunc de BERNHARDO DWINGLO aliisque commemorem, qui publice hac de re, cum CALVINI sectatoribus congressi sunt. Eiecti quoque Belgio Arminiani, hoc erga CALVINVM odium & SERVETVM studium non deposuerunt. REINIERVS TELLIERVS eo procedebat amentiae, vt SERVETI libros de *Trinitatis erroribus* belgice verteret: quod eius factum tamen reliqui non probabant. (k) HVGGO GROTIVS variis in scriptis, inprimis *Voto pro pace*, CALVINVM lacescebat ob hanc SERVETI causam: cui ANDREAS RIVETVS satisfacere studebat. IOHANNES VYTENBOGARDVS Historiam SERVETI in *Historia* sua

(g) Vid. PHILIPPI A LIMBORG Relatio Histor. de origine & progressu controuersiarum inter ARMINII & CALVINI affectas, ad calcem quartae edit. *Theologiae eius Christianae* p. 21. 22.

(h) Cf. IOH. VYTENBOGARDI

kerckelycke Hystoire T. II. p. 79. 80.

(i) Vid. LIMBORGIVS l. c. p. 22.

(k) Cf. SIMONIS EPISCOPI epistola in *Epp. Remonstrant.* a LIMBORGIO edita num. CCXXIX. p. 383. edit. tertiae.

sua *Ecclesiastica*, non sine dedecore CALVINI conscribebat: (l) cui IACOBVS TRIGLANDVS (m) ex aduersa factione occurrebat. Mitto reliquos huius generis scriptores.

§. IV.

Ex Socinianis Saeculi XVII. IOHANNES PREVSSIUS, Guba - Marchicus *carmen Polonicum* de morte SERVETI exaravit. (n) Multa quoque de eo STANISLAVS LVBIENICIUS, (o) Eques Polonus, & CHRISTOPHORVS SANDIVS (p) memoriae prodiderunt: ut nunc illos praetereamus, qui strictim res eius hinc inde in historiis aliisque suis scriptis attigerunt. Ex Reformatis praeter eos, quos iam antea nominauimus, vterque Geneuensis Historiae Scriptor, IACOBVS SPONIUS, (q) & GREGORIUS LETI (r) fata enarrarunt SERVETI, quorum tamen neuter aut erroribus caret, aut officio, quod suscepit, satisfacit. Plura & meliora IOH. IAC. HOTTINGERVS, vir longe doctissimus, attulit. (s) Sed nemo tamen accuratius copiosiusque in hac Historia versatus est, quam Cl. MICHAEL DE LA ROCHE exul, Gallus: cui, quum ipsa *iudicii Acta*, & plerosque SERVETI libros inspicere licitum fuerit, longam SERVETI historiam exaravit, quam primo aliquot epistolis comprehen-

b

hen-

(l) In *kerckelycke Historie* Tom. II, p. 73-77.

(m) In libro ejus sub titulo: *Kerckelycke Geschiedenissen begrippe de sware Geschillen in de ver-eenigde Neederlanden*, p. 116. 117.

(n) Nondum editum tamen; vid. SANDII *Bibl. Anti-Trinit.* p. 163.

(o) In *Historia Reformationis Polonicae* Lib. II, Cap. V, p. 96,

(p) In *Bibl. Anti-Trinit.* p. 6.

(q) *Histoire de Geneue* Lib. III. p. 256.

(r) *Parte terza della Historia Genevrina, Libro secondo*, p. 93. 94. 95.

(s) In *Historia Eccl. Heluet.* Tom. III. p. 545. p. 801.-811. quem tamen Librum nobis inspicere nondum licuit.

PROOEMIUM.

hensam, in *Diario* suo anglice scripto edidit, (t) postea vero, reiectis & demtis nonnullis, additis autem aliis, gallice vertit, ac *Bibliothecae* quam vocat *Anglicae* inseruit. (u) Hic vir doctus, etsi multa omiserit, nonnullaque male narrauerit, multa tamen antea nobis ignota, in primis supplices SERVETI libellos, sententias iudicum in eum latas, & alia in lucem princeps protulit. Mitto GEORGIUM MACKENZIE, (x) aliosque bene multos, qui breuiter historiam eius descripserunt.

§. V.

Ex Pontiticiis praeter LVDOVICUM MORERIVM (y) neminem nouimus qui debita opera hoc saxum voluerit. Ex nostris autem in primis *Vir reu.* PETRVS ADOLPH. BOYSEN eleganti, doctaque dissertatione *Historiam* SERVETI complexus est; (z) variaque de SERVETO celeberrimus *Lubecensium Polyhistor* IOHANNES HENRICVS a SEELEN annotauit. (a) Exposuit quoque de eo GODOFREDVS ARNOLDVS, qui IOH. VYTENBOGARDVM maxime sequitur, (b) IOH. FRIDERICVS MAYERVS, (c) IOH. CONRADVS ZELTNERVS,

(t) *Memoirs of literature containing A Weekly Account of the State of Learning, both at Home and Abroad. Volume I. For the Years MDCCX. and MDCCXI. London, printed by J. Roberts: And Sold by A. Baldwin, near the Oxford-Arms in Warwick-Lane, MDCCXII. fol. p. 349. seq.*

(u) *In Bibl. Angloise Tom. II. P. I. Artic. VII. p. 76. seq.*

(x) *In the Lives and Characters of the most Eminent writers of the Scots Nation Tom. I. p. 46. sq.*

Edinb. 1608. fol.

(y) *Dans son grand Dictionaire Historique Tom. IV. p. 378. a. b. Septieme edition. 1694.*

(z) *Quae Witteberg. Resp. IOH. ADOLPH. BVHLAV habita est MDCCXII. 4.*

(a) *In Selectis Litterariis. p. 52. seq.*

(b) *In Haeresiologia P. II. L. XVI. C. XXXIII. p. 402.*

(c) *In Praelectionibus de Historia Socinianorum p. 14. - 17. Gryphiswald. MDCCII. 4.*

PROOEMIUM.

NERVS, (d) CASPAR. CALVERIVS (e) qui SCHLVSSELBVR-
GII vestigia legit, reuerend. CAROL. GODFR. ENGELSCALL (f)
aliique. Et quis omnes enumeret qui vel in Historiis vel
Polemicis Libris, aut Systematibus breuiter huius viri
historiam descripserunt, erroresque votarunt,

§. VI.

Duo vero sunt Scriptores, in quibus omnium maxi-
me SERVETI Historiam quaeras, sed minime inuenias,
alter NICOLAUS ANTONIVS, alter PETRVS BAYLIUS. Hi-
spanus fuit SERVETVS: ergo decebat NICOLAVM ANTONI-
VM inprimis eius meminisse, qui luculentissimo opere scri-
ptores Hispanos enarrauit. Atque video, VINCENTIVM
PLACCIVM, lectorem suum ad ANTONIVM ablegare, vt in-
de vitam SERVETI hauriat. (g) Sed fallitur omnino, vir
alioquin doctus. Meminit enim quidem ANTONIVS SER-
VETI in alio eius nominis, ANDREA: (h) at vitam eius
haud describit. Sed puto tamen exposuisse eum vitam
SERVETI; (i) verum censores Romanos, qui librum eius

b 2

edide-

(d) In *Centuria Correctorum eru-
ditorum* p. 496-505.

(e) De *variis orbis religionibus*
Lib. XVI. C. III. p. 443-447.

(f) In *Praeiudiciis saeculi mo-
derni nonnullis in capitib. fidei*, Prae-
iud. X. p. 204-206.

(g) In *Theatro Anon. & Pseu-
donym. Lit. R. n. 2308. p. 536. vbi*
NICOLAI ANTONII *Biblioth. Hispan.*
cit. P. II. p. 235.

(h) In *Bibl. Hispan. recent.*
Tom. I. p. 69, vbi ANTONIVS,

ANDRAE SERVETI scripta recen-
set, his verbis & MICHAELIS me-
minit: *Diuersus est, inquit, MI-
CHAE SERVETVS, Hispaniae haud
minus poenitendus ob impietatem,
quam PRISCILLIANVS olim fuit.*
Tantum est, aliorum citationi-
bus fidem praebere.

(i) Patet id ex eo, quod in
Praef. g. 4. a. ait, se & haereti-
corum vitas enarraturum esse.
Verba eius sunt: *Ideo & nomini-
bus aliis damnatis, eorum puta, qui*
vel

PROOEMIUM.

ediderunt, misereque castrarunt, omiffis omnibus a fide Romano-Catholica diffidentibus, hanc quoque Historiam tanquam periculofam, refecaffe. (k) In BAYLIO etiam nihil de SERVETO extat: quumque alioquin CALVINUM a variis calumniis defendat, atque inter alia memoret, (l) eum cum SERVETO Lutetiae collucutum effe, haud tamen SERVETI historiam attingit. Causam plurimi facile conii- ciunt: invidiam enim, qua nimis iam flagrabat, vir acu- tus hic metuebat, atque verebantur, ne fi hanc Histori- am enarrandam fibi fumeret, & more fuo, libere expone- ret, fore, vt eorum animi, qui CALVINO immodice fa- uebant, nimis exacerbarentur. Ergo prudens tacendum fibi effe, ratus eft.

§. VII.

Omnes autem, quos SERVETVS fcripfit libri, quum ubicumque terrarum fupprimerentur atque combureren- tur, factum eft, ut exemplis flammis ereptis nihil rarius fit, paucisque quosdam illorum infpicere licuerit. Ex quo euenit, ut varii a variis hac in historia committeren- tur errores, & a nullis fere fic res gestae traderentur SER- VETI, uti fas fuerat. Eadem de causa doctrina eius in hunc usque diem a nemine recte accurateque exposita eft. Quamquam & hoc magnam partem ex summa ftyli eius obfcuritate proueniffe, non diffiteor. Alii igitur Eutychi- anum eum effe, alii Socinianum, alii rursus Anabapti- ftam, Atheum, & Muhamedanum difputant: alii Puccia-
norum

vel fuperftitionis Iudaicae, vel ab orthodoxa fide apostasiae rei vixe- runt, & mortui sunt, mentionem non inuidemus, iuftrum quippe agi- mus, non cenfuram.

(k) Vid. *Biblioth. Hallensis*

noviffima recens. & obferuat. Sect. II. obferuat. IV.

(l) In *Dictionar. Hiftor. & Cri- tic.* voce: CALVIN, Tom. I, p. 725. edit, recentiff.

PROOEMIUM.

norum errorum & nescio quorum non eum accusarunt. **SERVETVM** quidem multis in fidei dogmatibus graui-
 errasse, extra dubitationem positum est: sed & hoc cer-
 tum est, tales ei interdum attribui errores, de quibus ne
 per somnium quidem cogitauit aut cogitare potuit. Nec
 de propagatione errorum Serueticorum in Italia, Gallia
 atque Germania, de amicis eius & defensoribus, de inge-
 nio, de eruditione, de confutatoribus eius & inimicis, ali-
 isque rebus, accurati aliquid in litteras adhuc relatum est.
 Taceo de scriptis librisque, de *Ptolomaeo* inprimis, &
Restitutione Christianismi, quo libro nihil rarius est, ne-
 minem extitisse, qui diligenter, copiose atque dilucide
 exponeret.

§. VIII.

His aliisque de causis nixi ad accuratiorem, amplio-
 remque **SERVETI** historiam conscribendam animum appu-
 limus. Neque dubitamus, quin hunc nostrum laborem
 probaturi sint omnes, qui veritati & solidae Historiae Ec-
 clesiasticae cognitioni bene consultum cupiunt. Consul-
 uimus omnes fere, quos **SERVETVS** reliquit libros, partim
 typis descriptos, partim manu exaratos, quos *summe ve-*
nerabilis noster **PRAESES**, nobiscum communicauit: qui
 & alia, quae ipse olim hac de re collegerat, nostris usibus
 concessit: pro qua singulari beneuolentia nos admodum
 ei obstrictos esse, publice profitemur. Inspeximus & alia,
 quibus mentio fit **SERVETI**, monumenta, nec vllum facile
 praetermisimus Auctorem, vel antiquioris vel recentioris
 aevi, ex quibus apparatus nostrum amplificare possemus.
 Et horum quidem multi eius sunt generis, vt vix reperi-
 antur amplius hodie. Interdum & litteras illas contulimus,
 quas eruditissimi aetatis nostrae viri ad *summe vener. no-*
strum **PRAESIDEM**, de rebus **SERVETI** quondam exararunt,

b 3

quum

PROOEMIUM.

quum is ipsemet Historiam eius ante decem & plures annos in litteras referre vellet. Nuperrime etiam *vir plurimum reuerendus* MAGNVS CRVSIVS Legat. Danicae in Gallia Pastor doctissimus, Lutetia Parisiorum quaedam huc facientia ad nos attulit, quibus, quod grati profitemur, & suis locis profitebimur, non sine fructu vñ sumus.

§. IX.

Interim nemo sibi persuadeat, talem nos dare SERVETI Historiam, qualem dare potuissemus, si omnibus uti voluissemus subsidiis, a *summe vener. nostro* PRAESIDE per multos annos collectis, ad nondum digestis. Sufficit, nos accuratiorem & pleniorē exhibere Historiam, quam adhuc a quoquam scripta fuit. Equidem in animo antea constitutum habebamus, de *eruditione* SERVETI, de *charactere animi*, de *ingenio*, de *amicis*, de *aduersariis*, de *confutatoribus*, de rarissimo eius libro, quem *restitutionem Christianismi* vocat, ex instituto agere, ipsius denique doctrinae, quam professus est, *Systema* ex ipsis eius Libris accuratissimum suppeditare. Animus nobis erat in hanc inprimis quaestionem accurate inquirere: *An SERVETVS dudum ante HARVEIVM circulationem sanguinis inuenisset?* Affirmat id doctissimi homines, rerumque Medicarum experientissimi: ex quibus nunc GODOFR. GVIL. LEIBNITZIVM, (m) HBNR. WOTTONVM, (n) .S.A.M. MASSO-

(m) *Discours de la conformité d. 24. Sept. exaratis.*
de la foy avec la raison §. XI. p. 17. (n) *Reflections upon Learning*
 & in *Litteris ad summe ven. nostrum* p. 42.
 PRAESIDEM a. MDCCXVII.

PROOEMIUM.

MASSONVM, (o) IOSEPHVM MORLANDVM, (p) IACOB. DOUGLASIVM (q) tantum nomino. Atque fateor, verba eius, quae SAM. CRELLIVS (r) praeter alios publice legenda dedit, in hanc pene sententiam Lectores inducere. Nos auxilio inprimis Viri in his rebus inagni celeberrimique LAVRENTII HEISTERI negotium hoc conficere cogitabamus. Constitueramus denique longam istam & multis libris agitatam de *poenis haereticorum* controuersiam, quam SERVETI supplicium inter BEZAM CALVINVM & multos alios excitauit, accurate enarrare, multorumque in ea admissos errores indicare. Tot enim de Libris *ἀνανύμωτος* & *ψευδώνυμος* in hac lite editis sunt sensus, quod capita. Propositum & erat, nostrorum Theologorum sententias de SERVETI morte exponere atque ostendere, semper eos Reformatis crudelitatem in SERVETVM exprobrasse; qua occasione de MELANCHTONE & VRBANO REGIO dicendum fuisset, quorum vterque non improbauit seueritatem Geneuensium in SERVETVM. Denique & quantum ignis SERVETI apud Pontificios ardoris accenderit, ad purioris doctrinae professores vexandos & de medio tollendos, multis testimoniis decreueramus ostendere. Ast quum tempus, quod labori huic destinare potuimus, opinione citius effluxerit,

(o) *Histoire Critique de la Republ. des Lettr.* Tom. VI. p. 350.

(p) *Disquisitions concerning the force of the Heart.* Lond. 1714. 8. P. 79.

(q) In *Specimine Bibliographiae Anatomicae* p. 189. Lond. 1715. 8.

(r) In *Bibl. Bremensi* Class. I. Fasc. V. p. 757.

PROOEMIUM.

fluxerit , in *historia uitae & scriptorum eius* hac vice substitimus. Quod si DEO placuerit , vberiorum harum rerum omnium expositionem breui dabimus. Interim fruantur hocce labore nostro , qui rectius studiis favent , pluraque nobis , si quae habent, subsidia impertiant. Nos nihil aliud in votis habemus, quam vt DEVS hunc laborem faustum atque felicem efficiat , reddatque.

§. I.

Qui vulgo MICHAEL SERVETVS vocatur, is se ipsum in inscriptione Librorum & Dialogorum de Trinitate, MICHAELEM SERVETO dixit. Nomini suo haec verba addit: *alias Reues ab Arragonia*, quibus vltimis verbis Patriam indicare voluit. Vox autem *Reues* (a) Anagramma videtur esse, ex nomine eius, abiectis litteris TO, compositum. Sunt, qui eum *de Renes* (b) siue *de Rennes* (c) appellari perhibent. Sed hi

(a) Sine dubio hoc verum Serueti nomen fuisse putat VINCENTIVS PLACIVS, in *Theatro Pseudonym. Lit. R. n. 2308. p. 536.* ita scribens: MICHAELIS REVEZ ab *Arragonia VII. Libri de Trin. Erroribus Basileae 1531. 8.* Falsum autem hoc esse ipsa inspectio docet, non enim sub MICHAELIS REVEZ, sed MICHAELIS SERVETO nomine hi libri prodierunt. Citantur etiam sub hoc nomine a GESNERO in *Bibl. Vniuersal. fol. 512. col. a.*

(b) Hoc nomen quidem in secunda horum Librorum editione legi, CHRISTOPH. SANDIVS ait in *Biblioth. Anti Trin. p. 6.* Sed ho-

mo fallitur. Nec enim vnumquam iterum tum temporis editi erant *Libri de Trinitatis erroribus.* Quod si vero *Dialogos de Trinit.* intelligit, itidem errat: in quorum indice perspicue legitur *Reues ab Arragonia.*

(c) Licet & hoc apud ALPHONSVM LINCVRIVM, ciuem & discipulum SERVETI apud SANDIVM l. c. p. 6. occurrat, tamen nusquam extat, hoc nomen SERVETVM sibi ipsi adsciuisse. Fallitur igitur inter alios IO. CONR. ZELTNERVS in *Centuria correctorum eruditorum p. 496.* sic scribens: *Nam quamquam varia scriptis suis subiecerit nomina, utpluri-*

hi fine dubio falluntur, nec vsquam id nomen SERVETVS sibi assumfisse, legitur. MICHAELEM vero VILLANOVANVM eum sese appellasse, certum est, quod nomen a patria sibi adsciuit, (d) vt in indice PTOLOMAEI, quem edidit, aliisque Libris videre est. Ceterum ab ANDREA SERVETO distinguendus est, (e) & aliis *Villanouanis*, cum quibus eum temere nonnulli confuderunt. ANDREAS enim SERVETVS de ANINNON Iuris Professor Bononiensis, & postea in ciuili regni Arragoniae curia Senator fuit, scriptisque quibusdam iuridicis Seculo XVI. inclaruit, cum quo fine dubio CHRISTIANVS LVPVS eum confudit. (f) Et nominis VILANOVANI varii fuerunt viri, olim de Republica litteraria meritissimi.

ut plurimum tamen se vocasse *Rennem* ab Arragonia, constat. Non enim variis scriptis subiecit nomina, neque se *Rennem* ab Arragonia vnquam vocauit. Et quamquam STANISLAVS LVBIENICIVS id confiderenter satis quoque testetur in *histor. Reform. Polon. L. II. C. V. p. 96.* nos tamen nihilominus de huius rei veritate, nondum satis conuicti, merito dubitamus. Nec minus falsa sunt, quae ZELTNERVS l. c. p. 497. refert; *mox Reues*, ait, *mox Rennes*, *mox de Rennes* in scriptis vocari maluisse, iam satis constat. Sed vnde? id forsitan nemini constabit. Ab hoc non adeo dissentire videtur CHRISTOPH. SANDIVS in *Bibl. Antitrinitar. p. 6.* scribens: *Alias dicitur Reues, seu Renes, vel Rennes, Villanovani quoque nomine notus.*

(d) Cum MDXLII. Lugduni in Gallia commoraretur, hoc nomen demum assumpsit. Natus enim erat *Villanouae*, hispanice: *Villa nueua*, teste Cl. LA ROCHE in *Bibl. Angl. Tom. II. p. 91. 92.* ex Actis Iudicii, quae inspexit.

(e) Mentionem huius fecit NICOLAUS ANTONIVS in *Bibl. Hisp. recentiori Tom. I. p. 69.* an autem nostro cognatus fuerit, non liquet.

(f) Is enim in *Scholiis ad Tertullianum de praescript. c. X. p. 260.* sine dubio nostrum intelligit SERVETVM, sic inepte loquens: *Istud ipsum promittunt & mandant omnes haeretici, etiam MARTINVS LVTHERVS, IOHANNES CALVINVS, ANDREAS SERVETTUS, MARTINVS BVCERVS &c. vbi male cum ANDREAM nominat.*

mi. Vixit tunc temporis THOMAS VILLANOVANVS (g) Archiepiscopus VALENTINVS, vir ob sanctimoniam vitae, benignitatemque in in pauperes inuidendis elogiis ornatus, & anno MDLV. mortuus; nostro itaque coaeuus fuit. Floruit etiam ARNOLDVS A VILLANOVA, medicae rei Seculo XIV. peritissimus. (h) Nec SIMON VILLANOVANVS, natione Gal-

lus,

(g) Vitam optimi huius viri hispanico idiomate descripsit MICHAEL SALON, Theol. Doct. Valentiae. conf. ANDR. SCHOTTI *Bibl. Hisp. Tom. II. p. 268. 269.*

(h) Hic vice plus simplicium nostro VILLANOVANO confusus est. GVILIELMVS POSTELLVS in *Libro Alcorani & Euangelistarum concordiae*, quem Parisiis MDLXIII. edidit, p. 72. (non 27. vt NAVDAEVS habet) scripsit: *Nefarius tractatus VILLANOVANI de tribus prophetis, Cymbalum mundi, Pantagruellus, & nouae Insulae, quorum auctores olim erant Ceneuangelistarum Antesignani.* Quae verba autem GABRIEL NAVDAEVS dans l'apologie des grands hommes accusés de magie p. 14. de ARNOLDO VILLANOVANO interpretatus est. Istam vero interpretationem falsam esse, eleganter ostendit Monsf. DE LA MONNOYE dans la lettre écrite a Monsf. BOVHIER Pressident au Parlement de Dyon, sur le livre de trois imposteurs, *Menaginuorum Tom. IV. edit. Amstel. 1716, 12. p. 390.* POSTELLVM enim

ibi agere de Scriptoribus LVTHERO coae uis, ARNOLDVM autem VILLANOVANVM tunc dudum iam mortuum fuisse monet. Putat igitur MONNOYVS, sermonem hic apud POSTELLVM esse de MICHAELE SERVETO, quem hoc nomen assumpsisse asseuerat, at simul a crimine, acsi librum de tribus impostoribus scripsisset, liberat. *Tous ces livres, ait, qui ont paru sous le nom de MICHAEL VILLANOVANVS sont rapportez dans le catalogue des Oeuvres de MICHEL SERVET. On n'y trouue pas de meme celui de tribus Prophetis, qui aussi n'a jamais existé que dans l'imagination de POSTEL. Ni CALVIN, ni BEZE, ni ALEXANDER MORVS en ont un mot, nul des defenseurs du parti Huguenot, lesquels pour mieux justifier la punition de SERVET, brulé tout vif, auoient interêt le conuaincre d'auoir fait ce liure impie, ne l'en a jamais accusé. POSTEL auteur sans autorité, est le premier tout ensemble & dernier, qui le lui ait attribue. Haec sunt MONNOYI verba, ex quibus apparet*

lum, vir egregie doctus, silentio praetereundus, qui anno MDXXX. Paduae, aetatis XXXV. defunctus est. (i) Ut itaque ab his omnibus, eo accuratius noster distingui posset, breui horum mentionem fecimus. PERDETVM eum per Scomma vocat HENRICVS BVLLINGERVS, (k) cuius ipsissima verba, ne orthographia quidem mutata, infra allegauimus.

§. II.

Natus est MICHAEL SERVETO anno Sec. XVI. nono (l) Villanouae in Arragonia. (m) Dum sacro tingeretur fonte,

apparet illum ne quidem existentiam huius libri, multo minus, SERVETVM huius libri auctorem esse, credidisse.

(i) Cf. SALOM MACRINVS *Hymnorum selectorum Lib. III. p. 77.*

(k) In praefatione enim responsionis Ministrorum Tigurinorum ad IACOBVM ANDREAM, cuius titulus est: *Antwort der Dieneren der Kyirchen zu Zürich, vff D. Jacoben Anderesen, zuge nampt Schmidly, widerlegen, mit welcher er vnderstanden, ire Antwort vff H. Johann Brenzen Testament gaben, zu widerwysen vnd zu verwerffen. Zürich (ut in fine voluminis est) by Christoffel Groschower. MDLXXV. 8* ita scribit: *Aber bald nach diesen Dingen (habito scil. cum OECOLAMPADIO colloquio) weich Serue-*

tus (rächter genennt Perdetus) von Basel &c.

(l) Hoc ex ipsius SERVETI testimonio probari potest Cum enim anno 1553. die 28. Augusti a iudicibus de aetate sua interrogaretur, ipse respondit: *se annum iam quadragesimum quartum agere.* conf. CL. LAROCHE in *Bibl. Anglica Tom. II. p. 79. b.* Errat igitur doctissimus ceteroquin BOYSENIUS, eum exeunte Seculo XV. natum esse, asserens, in *historia Serueti §. III. p. 3.*

(m) Vid. iterum LA ROCHE l. c. Villanoua enim oppidum est in Arragoniae finibus, quae pars est prouinciae Tarraconensis. cf. CELLARII & CLVERI *Geographia.* Itaque peccant omnes illi, qui SERVETVM ex urbe Tarracona & Catalaunum fuisse, existimant. Tarraconensis enim quando vocatur,

te, nomen MICHELIS, Hispanis vſitatiffimum ipſi iurpoſi-
tum eſt. Parentibus gauifus eſt non Iudaeis ſed Chriſtia-
nis, (n) genitorem nominatim quendam huius oppidi
notarium agnouit. (o) Nullum dubium eſt, quin in reli-
gione Pontificia natus & educatus ſit, quae tunc temporis,
coepta nondum reformatione, vnice in Hispania florebat.
(p) Praeceptoribus autem, quibus initio vſus ſit, non cer-

A 3

to

catur, Tarracona Cataloniae vrbs
non intelligitur, ſed prouincia
Tarraconenſis. Commacularunt
ſe hoc errore LVDOVICVS MORERY
in diſtionar. hiſtor. Tom. IV. p.
378. ſcribens: *Michel Seruet natif
de Tarragone en Eſpagne.* CL. BOY-
SENIVS l. c. p. 3. & celeberrimus.
Lexici Erudit. Germ. AVCTOR, ſub
nomine: SERVETVS, alique. Ma-
le etiam GODOFREDVS ARNOLDVS
in *Haereſiol.* P. II. L. XVI. C. XXXII.
ſ. 3. p. 402. de SERVETO ſcribit:
**daßer ſey von Geburt ein Span-
nier, von Tarragone aus Catalo-
nien bürtig.** At, quod I. C.
ZELTNERVS l. c. p. 496. putat, SAN-
DIVM ſcil. in *Bibl.* ARNOLDVM &
BOERNERVVM ad LONGII *Bibl.* S. ſe-
duxiffe, vt eum Catalaunum di-
cerent, id omnino falſum eſſe,
inſpecto modo SANDIO conſtabit
qui l. c. expreſſe eum *Arragonem*
vocat. Lepidiſſimus eſt error
indicis prohibitorii ab ALEXENDRO
VII. editi qui f. II9. inter SERVE-
TVM HISPANVM & MICHAELEM

SERVETVM ridicule diſtinguit, &
tanquam duas diſtinctas perſonas
hos denominat.

(n) Ipſe enim iudicibus reſpon-
dit: *que ſon Pere & ſa Mere ne ſont
point Iuiſs, mais Chretiens, d' an-
cienne race, viuans noblement; vid.
Bibl. Angl. l. c. p. 138.* Id autem
idcirco notauit, ne quis putaret,
eum ex Aethiopum vel Crypto-
Iudaeorum genere, qui in Hispa-
nia magno numero clam commo-
rantur, aut ex parentibus, licet
Chriſtianis, at ortu tamen Mau-
ris aut Iudaeis, natum eſſe. Ma-
gnae enim laudi hoc ſibi ducunt
Hiſpani, ſi ex parentibus Chri-
ſtiani generis ſele natos eſſe glo-
riari queant. Fallitur eam ob
cauſam CL. BOYSENIVS, qui SER-
VETVM, ex horum grege fuiſſe con-
iicit, *vid. Hiſt. eius Seruetip. 5.*

(o) Nomen autem huius nus-
quam legitur, conf. *Bibl. Angl.*
l. c. p. 79.

(p) Quod alii eum Lutherana-
norum ſacris initiatum fuiſſe con-
tendunt,

to quidem liquet; (q) id vero luce meridiana clarius videtur, eum ab ineunte statim aetate non nimis castigato ingenio, corruptoque iudicio praeditum fuisse, animumque

tendunt, vt MAIMBURGIUS in *Hist. Arrianismi T. III. L. XI. p. 339.* alii eum initio ZWINGLIi doctrinam secutum fuisse, & CALVINI postea collegam euasisse, cum NIC. SANDERO *L. VII. de visibili Monarch. Eccl. p. 611.* defendunt, id nihil est. Sine dubio enim in religione Catholico-Romana educatus est, quia haec in Hispania maxime floret. Videtur nobis aliud persuadere velle, *fragmentum epistolae*, quam ADAMVS NEVSEVS ad STEPHANVM GERLACHIVM *Constantinopoli 1574. d. 2. Iulii* scripsit, cuius verba sunt: *Nullus nostro tempore mihi notus factus est Arrianus, qui non ante fuit Caluinista, SERVETVS, BLANDRATA, PAVLVS ALCIATVS alique. Igitur qui sibi timet, ne in Arrianismum incidat, caueat Caluinismum.* Quae quoque verba CASP. CALVOER. de *variis orbium religionibus Lib XVI. C. III. §. 7. p. 449. 450.* recitat, recitatisque his in eadem pagina addit: *Et hoc α̃ γ̃ραφον* ADAMI NEVSERI *Tubingae secum habet D. GERLACHIVS, Parum curate: quasi tunc adhuc vixisset GERLACHIVS. dudum iam antea mortuus. Verba haec autem ex SCHLVSSELBVR-*

gio, quem hac in Antrinitariorum historia semper se exscripsisse, fatetur *l. c. p. 9.* recitat.

(q) Muhamedanos eum & Iudaeos habuisse praeceptores refert ANDREAS WESTPHALVS *de Libris combustis Ep. I. p. 7.* ita scribens: *Cuius iuuenis ingenium a praeceptoribus Iudaeis & Muhamedanis litterarum studiis in Africa alebatur, & I. F. MAYERVS in hist. Socin. p. 14. 15.* asserit, eum praeceptoribus Muhamedanis studiis operam dedisse. Arabicos autem viros eos fuisse, qui Mauri vocantur, autumat Cl. BOYSENIUS & qui cum eo sentiunt, *loc. cit. p. 3.* Sed hos falli, constabit ex iis, quae paulo post de itinere eius Africano dicemus. Specialem quoque relationem de vita & studiis SERVETI nobis exhibet I. C. ZELTNERVS *l. c. p. 497. 498.* ita scribens: *Quo vero aetatis anno, & cuius ductu, Juone ipsius Marte ad ista delapsus fuerit portenta, compertum nondum habemus. Illud constat fundamentis studiorum in Arragoniae quodam coenobio positis &c.* Sed quis eum haec edocuerit, nec ipse significat, nec ego diuinando coniicio,

que ad omnem impietatem & nouitatem prouum valde habuisse. (r) Hoc enim Hispanis proprium esse solet, vt sint ad subtilitates & inanes argutias maxime procliuēs, quippe quam indolem calidius eorum clima facile fouet ac excitat. (s)

§. III.

Ex pueris quum excessisset, & moribus supra memoratis, litterisque humanioribus imbutus ad altiora se prae-
parauit. variasque postea Academias visitauit. Vnde I. C. ZELTNERVS (t) acceperit, eum in Arragoniae quodam coenobio educatum esse, ignotum nobis est, vti paullo ante diximus. Id certius autem, eum primo Almam Tolosanā petiisse, ibique studiis Iuridicis (u) vacasse. Namque haec Academia maximi nominis Iureconsultis tum florebat. Cum vero eo tempore reformationis fama vndequaque se disper-

(r) Nam si talis ipsi non fuisset animi inclinatio, non facile etiam ad talia portenta delapsus esset. Vitam eius improbam fuisse testatur CALVINVS apud SCHLVSSELBURGIUM l. c. p. 189. & WIGANDVS in *Seruetianismo* fol. 85. b. Verum ex Actis Iudicii, quae LA ROCHE inspexit, patet id saltem, eum ista non potuisse ob naturale corporis vitium peragere, quae CALVINVS ipsi obiecit. *Seruet*, ait, Cl. LA ROCHE, *étoit si entete de ses sentimens, de sa jeunesse, & son esprit en étoit si occupé, que, quand meme il auroit eû toute la vigueur d'un homme, on croira aisement, qu'il auroit été fort chaste.*

(s) Optimum hac de re habe-

mus testem, ipsum SERVETVM qui in *praefat. ad PTOLOMAEVM*, quem edidit, non bene de Hispanis ciuibus suis iudicat; *Inquietus est, inquit, & magna moliens Hispanorum animus, felices sunt ingenii, sed infelicer discunt. Semidocti, iam se doctos putant, sapientiam maiorem, quam habeant simulatione & verborum quadam ostentant, sophisticen plus satis diligunt multis nominibus & consuetudinibus barbariem colunt.* Et mox addit: *Habentur etiam Hispani in religionis ritibus supra omnes mortales superstitiosi.*

(t) Vid. §. II. not. f.

(u) Teste LA ROCHE l. c. p. 79 edit. Angl. p. 349.

dispergeret, SERVETVS etiam, quo animo quae fide nescio, sacras litteras legit, x) in iisque perlegendis multa, quae a Pontificiorum scitis aliena essent, quae iuuenis imbiberrat, reperit. Haec vero animum eius, natura ad gloriam procliuem, ita excitarunt, vt statim ex ambitione forsan, aut nouaturiendi libidine de Ecclesiae reformatione cogitaret, seque ipsum reformatorem sisteret. (y)

§. IV.

(x) Nunquam enim antea S. Biblia legerat, quae sine dubio & ipsi causa per accidens fuerunt, ob quam nouam hanc doctrinam excogitauerit atque defenderit. Nullus enim tunc temporis in tota Gallia Antitrinitarius fuit, ergo vnus solus hoc nouum sibi de Trinitate Systema finxisse videtur, coniiciente LA ROCHE l.c. p. 79. edit. Angl. p. 349. a.

(y) Credidit enim fortassis, se posse iam eodem iure & eadem licentia calamum contra Trinitatem stringere, ac Reformatores contra Transubstantiationem scribere. Singularia sunt verba, quibus GOD. ARNOLDVS in *haeresi- fol. P. II. Lib. XVI. Cap. XXXIII. §. 3. p. 402.* hac de re vsus est; **Dieser Seruetus, scribens, mochte nicht allein unter denen Papisten, sondern auch unter den Reformirten, damit sich übel recommendiret haben, weil er auch eine Reformation vornehmen wollen, und deswegen ein**

eigen Buch geschrieben, welches er Restitutionem Christianismi genennet. Denn daß er wieder das Papstthum gleichfalls ernstlich geschrieben, geben seine Schrifften: und Lutherus selbst gedencet, daß Seruetus so wohl wieder den Pabst als ihn geschrieben habe. (im VII. Altenb. Theil.) Varia in his verbis obseruanda erunt. ARNOLDVS enim, quicquid ipsi in mentem venit scripsisse hic videtur, labemque vtrique Ecclesiae & Reformatae & Catholico-Romanae inferre voluisse, ac si nullis vtraque vehementius obsisteret, quam illis, qui vitiorum emendationem & ecclesiae purificationem urgent. Falsum est, (I) Librum hunc, quem *Restitutionem Christianismi* vocat, omnem ipsi molestiam ac inuidiam conciliasse. Falsum (II) eum reformationem quandam proprie sic dictam suscipere intendisse. Falsum denique (III) LVTHERVVM libri

§. IV.

Sed quum intelligeret, in Gallia vix fieri posse, ut, quae animo conceperat, in lucem ederet, ob vexationem illorum, qui doctrinam Euangelii amplexi erant, in Germaniam, vbi maior ingeniorum libertas, conferre sese decreuit. Tolosa igitur relicta, vbi per triennium prope haeserat, per Geneuam Lugdunumque in Heluetiam, & Basileam quidem, sese recepit. Basileae autem cum commoraretur, aliquot de religione cum IOH. OECOLAMPADIO, celeberrimo ex Reformatis Theologo, colloquia habuit Fuit ibi anno MDXXX., id quod ex BVLLINGERI loco, quem subiecimus, luculenter satis constat. Is vero BVLLINGERVS, memorabile refert colloquium, quod de hoc homine cum ZWINGLIO OECOLAMPADIVS (z) habuerit; ex quo apparet,

bri huius meminisse. Nam diu is post LVTHERVM editus est; vt taceam ne verbulum quidem de SERVETO in LVTHERI scriptis ante annum XXXIX. editis occurrere, licet curiosissime idcirco omnia eius opera perlustrauerimus.

(z) In praefatione ad responsionem Ministrorum Tigurinorum ad IAC. ANDREAM, cuius germanicum supra §. I. not. k. allegauimus titulum, BVLLINGERVS ita scribit: Desß 1530. jar, was ich by einem gespräch das Zwingly hielt besonders mit dem frommen Gottsgeliebten D. Johan. Oecolampadio vnd mit D. Capitone vnd Bucero, in welchem sy allein handle-

tend, wie die waar gesund Evangelisch Warheit vnd Leer, möchte in so grossen vffsatz vnd widerstand vieler gefürdert vnd erhalten werden. Vnd als sich D. Oecolampadius seer erklagt, wie er zu Basel ein seer frächen vnnnd stettigen Hispanier Michael Seruetum hätte, der ymmerdar mit gräuwelichen fragen käme, in gräulich beschwarte vnd übe, vnd Arianisch wäre. Da er sorgen müste, daß er sine grewel nit allein im Oecolampadio conferrrens wyß fürbrächte, sündervnder andern auch außströwte. Daruf Zwingly sprach: Bruder Oecolampady, da darffst

paret, quam proterue, & pertinaciter in omnibus sermonibus de rebus diuinis sese SERVETVS gesserit. Ex eodem etiam loco quantopere OECOLAMPADIVS cum ZWINGLIO studuerit, ne errores eius latius manarent, patet. SERVETVS vero contra, OECOLAMPADII duritatem accusauit, id quod ex initio patet epistolae, quam mox afferemus, OECOLAMPADII.

§. V.

Obtulerat autem SERVETVS confessionem quandam fidei OECOLAMPADIO, de qua non voce modo, sed scriptis etiam inter se disputabant. Et adhuc extant binae OECOLAMPADII

darffst du zwaren wol zu war-
chen vnd gut sorg zu haben.
Denn des bösen frässlen Hi-
spaniers falsche böse leer, wür-
de abthun vnser ganze Chri-
stenliche Religion. Denn so Chri-
stus nit were rächter warer e-
wiger Gott, so were er doch
vnnnd könte nit syn vnser Hey-
land. Vnnnd were alls das
falsch, das die heiligen Pro-
pheten vnd Aposteln die Kyr-
chen geleeret habend, vnnnd daß
wir meer denn gewuß sind.
GOTT bewar vns das sünli-
cher grüwel vnder uns nit
komme, weder hütt noch nie-
mermer. Darumb lug byzyt
darzu, vnd weer mit allem flyß.
Löß jm vf sine fulen argument,
vnd versuch ob du jm mit gu-
tem hällen gründen zu der
waarheit bekeren vnd gewin-
nen mögist. Antwort Oeco-

lampadius: das hab ich alles
mit jm versucht, aber so stolz
vermässen vnd zancck, lüchtig ist
er, daß alles nit an jm beschüst.
Sprach Zwingly: Dise Sach,
ist ein vnlydenliche sach in der
Kyrchen Gottes, darumb ver-
such wie du kanst, das deren
grüwenlichen Gotteslesterung
nit der Luft gelassen werde,
zu nachtheil der Christenheit.
Haec BVLLINGERI verba accuratis-
sime, ne orthographia mutata, de-
scripta sunt, multumque lucis no-
bis adferunt. Id vero velim ob-
feruari in primis, ZWINGLIUM nihil
de poena in SERVETVM statuenda
commemorare. Monet tantum
OECOLAMPADIUM, vt caueat, ne
latius serpat venenum SERVETI. Er-
go tum nondum doctrina de hae-
reticis capitali supplicio afficien-
dis Reformatis Heluetis placebat.

PADII epistolae, quas ad SERVETVM dedit, quibus & hanc confessionem refert, & reliquam eius doctrinam refellit. (a) Has epistolas, operae pretium existimamus, totas huc transferre. Nam exinde, quae tum homini fuerit sententia, constat, quam deinceps aliquoties mutauit, & quem ad modum disputauerit cum eo OECOLAMPADIVS, liquet. Praeterea epistolae OECOLAMPADII rarissimae sunt paucissimisque visae. Annus quidem & dies, quo scriptae sint, additus non est: facile tamen apparet, eas ante editum de Trinitatis erroribus librum MDXXX. conscriptas esse. (b) Sed en ipsas epistolas!

*Johannes Oecolampadius Serveto Hispano,
Domini Spiritum praecatur.*

CONquereris me esse tibi molestum & durum, mibi autem major conquerendi causa est. Quasi enim otiosus essem,

B 2

(a) Vid. ZWINGLI & OECOLAMPADII *Epistolae*, quae Basileae MDXLVIII. prodierunt ep. 1. & II. f. 1. 2. Index libri hic est: *Epistolae doctorum virorum, quibus cum Eucharistiae & Anabaptismi negotium, tum alia religionis capita & ecclesiasticae administrationis officia nostro saeculo perturbatissimo in primis observatu utilia, continentur* 1548. fol. sine loci & bibliopolae nomine.

(b) Fallitur igitur Cl. LA ROCHE, dum putat, hastuas litteras refutationem libri de Trinitatis erroribus esse. Eo enim tempore, quo OECOLAMPADIVS has exaravit litteras, librum illum lucem nondum aspexisse, constat.

Ita vero Cl. LA ROCHE in *Bibl. Angl. l. c. p. 85.* scribit: *Oecolampade écrivit aussi deux lettres à Servet, touchant son Livre. Il le refute d'une maniere fort civile.* Castigari quoque merentur GODOFR. ARNOLDI verba, quae in *haeresiol. Part. IV. Sect. II. n. LIII. §. 4. p. 444.* ita se habent: *Es scheint daß OECOLAMPADIVS ihn zuvor in der Schweiz gekennet habe, doch er hat geurtheilet, man solte ihn nicht umbringen, sondern verlachen.* Nusquam autem hoc iudicium extat OECOLAMPADII. Sed id moris ARNOLDO, ut multa ex ingenio fingat, quae nusquam scripta extant.

essem, obtrudis mihi, quicquid de Trinitate Sorbona ineptiit. Aegrè fers, quod Athanasium & Nazianzenum, optimè meritos Theologos, probem, nec more tuo confutem. Contendis, tanto tempore Ecclesiam Christi à fundamento fidei suæ amotam. Non pateris, ut ad declarationem nominibus novis utamur: quod tamen tibi permittis, in fingendis glossis pro tuo arbitrio. Tertulliani maior est honor apud te quam totius ecclesiæ. Fingis, quasi nos humano more de filiatione Dei loquamur, & crude faciamus filium Dei, aboleamusque honorem filii Dei: id quod tum cum summa blasphemia facis, deprehendo enim diabolicas illas versutias. Interim dum non sum nam patientiam præ me fero, dolens Iesum Christum filium Dei sic debonestari, parum christiane tibi agere videor. In aliis mansuetus ero: in blasphemis quæ in Christum, non item. Sed paucis iterum agam, & rationem fidei reddam: non ut curioso & contentioso satis faciam, sed ne vane perpetuo glorieris. Tu negas in una persona duas naturas: ego juxta Iohannem dico: Verbum caro factum est. Utique verbum & caro uni tribuuntur personæ: & negari nequit, aliam esse naturam verbi, aliam carnis: neque natura verbi est natura carnis, neque natura carnis est natura verbi. Tu dicis Verbum eatenus dici filium, ne forte verbi à filio (hominem intelligis) distincta persona censeatur. Sed injuriam facis patribus; nam ideo dixerunt Verbum filium, quia omnem patris naturam in se habet. Eum & consubstantialem patri filium dicunt, & expressam imaginem substantiæ illius. Et iterum juxta Paulum quum esset in forma Dei inanivisse se, & formam servi accepisse. Tibi vero, prolatio, est ipsa carnis generatio. Ego scio, verbi prolationem ab initio fuisse, & semper esse apud Deum; non est enim verbum, quin proferatur. At carnis generatio, non item: cæpit enim in tempore, ut mundus ipse. Quod
si

si non aliter dicis fuisse ab aeterno, quam mundum: egregium scilicet filium Dei dabis, si verbum non aliter fuit filius: quæ est mens tua. In principio erat verbum, hoc est in principio erat expressa imago substantiæ Dei: ergo & filius, qui est illa imago invisibilis Dei, tum erat. Tu dicis, in scripturis Prophetis semper futurum prædicari filium Dei? Non fateris igitur, quod filius Dei futurus erat homo: sed homo futurus filius Dei. Quo tendit sermo ille, quam filium Dei non fuisse ante incarnationem? Quomodo igitur exiit à patre? quomodo est, antequam Abraham fieret? quomodo egressus ejus ab initio à diebus æternitatis? Tu dicis: Mundum ab aeterno fuisse dico, licet creatus sit à Deo: & idem est dicere, filius est à creatione mundi ant ab initio, & ab æternitate. Hæc scilicet est gloria, quam filio Dei tribuis, ut cœternus sit patri, sicut mundus ipse. At re ipsa tu nec patrem finis esse. Si enim tibi filius incipit, & pater incipit. En pietatem! Is per quem condidit secula, non aliter antecessit secula, quam mundus ipse, qui conditus est. Sic tu glorificas filium Dei. Confessionem tuam quæ sic sonat: Hanc fidei confessionem teneamus, quod est unus Deus omnipotens, solus, omnino simplex, & nullo modo compositus, qui verbo suo & spiritu sancto cuncta creavit & corroboravit, quia ipse dixit & fuerunt, & ipse mandavit & substiterunt: & unus Dominus Iesus Christus filius Dei, æternali verbo patris genitus, qui à Deo constitutus est nobis salvator: & ejus intercessionem, quia patrem rogavit, sanctus ejus spiritus per ministerium angelorum nobis impertitur: & sicut Dei gloriam & potentiam, & omnia ejus opera laudamus, & benedicimus & glorificamus & in nomine patris ac filii & spiritus sancti baptisamur, ad gloriam inenarrabilem Dei dispositionum, quibus pro salute nostra uti placuit. Confessionem inquam illam tuam, simplex fortassis, & nihil suspi-

cans approbaret. Quia autem mentem tuam declarasti, ut fallacem abominor. Fatemur & nos Deum natura simplicem, nec ullo modo compositum: sed in illa simplicissima natura tres hypostases agnoscimus, quarum diversitas naturæ simplicitati minimè præjudicat. Fatemur & nos unum Dominum Iesum Christum filium Dei, spiritus sancti operatione mirificâ conceptum: sed ante conceptionem filium Dei. Nam quamvis homo filius Dei esse cæpit, non tamen idcirco antea non fuit filius Dei, Verbum. Fatemur & nobis constitutum salvatorem & intercessionem ejus spiritum sanctum à Patre mitti: sed idèo, quia ipse filius Dei, semen Abrahæ assumfit, factus particeps carnis & sanguinis nostri: ut factus per omnia similis fratribus, misericors sit, & fidelis Pontifex, in iis quæ apud Deum. Porro, quod per ministerium angelorum spiritus sanctus concedatur nobis, etiam ipsum sapit nescio quid. Spiritum enim sanctum nos Dominum dicimus angelorum, & angelos regerre, seque ipsum insinuare. Glorificamus & nos potentiam & sapientiam in creaturis Dei: absit autem ut filium & spiritum sanctum, in cujus nomine baptisamur, inter opera esse, creaturas ponamus: tametsi sciamus hominem Christum juxta humilitatem, creaturam, & dare divina dona, quæ creature Dei sunt, utpote divinæ illæ agitationes, quibus filii Dei à spiritu sancto, & vero Deo incalescunt. Proinde satis video, quantum tu à nobis recedas: & magis Iudaisas, quam gloriam Christi prædicas. Quod non calore iracundiæ scribo, sed fidem Deo meo servare cupio: qui te illustret oro, ut revera Christum filium Dei credas, & confitearis: Amen.

II.

Serveto Hispano, neganti Christum esse Filium Dei consubstantialem Joan. Oecolampadius.

O*bssecras, ne de Sacramento rem faciam. Ego verò vicissim oro, ne tu de re sacramentum solum facias. A-*
posto-

postolus enim vocat arcanum, quod nondum palam annun-
 ciatum. Incarnatio quidem arcanum erat aliquando, &
 nondum res. Filiatio autem vere erat: Verbum enim Deo
 Patri coeternum est: nam in principio erat, & erat apud
 Deum. Non erat autem tunc solum in mysterio verbi, abs-
 que significatione naturali. Quod enim Deus erat, perfe-
 ctissime erat. Erat autem in ipsomet Deo, & ita apud De-
 um. Et quoniam verbum totam divinitatis paternæ essenti-
 am ac naturam in se possidet ac complectitur, recte & filius
 dicitur Dei patris. Non enim solius carnis est nasci. An
 non legis: Quod natum est ex spiritu, spiritus est? Nati-
 vitatis enim & filiationis est, naturam gignentis referre:
 Et non solum, carnal'e initium habere. Sicut & verbum
 vere dicitur, quod mentem declarat, etiamsi citra fractio-
 nem æeris & flatum corporeum fiat. Ita ubique & Irenæ-
 us. Et quoniam verbum, id est, filius semper cum patre
 erat, per multa demonstravimus. Adest enim ei semper
 verbum & sapientia, filius & spiritus, per quos, & in
 quibus omnia libere & sponte fecit, ad quos & loquitur
 dicens: Faciamus hominem ad imaginem nostram: ipse a
 semetipso substantiam creaturarum, & exemplum factorum,
 & figuram in mundo ornamentorum accipiens. Et in eo-
 dem, libro 4. cap. 17. Propter hoc patrem sine verbo, id est,
 sine filio posse cognoscere Deum. Et libro 3. cap. 21. Propter
 hoc enim verbum homo, & qui Filius Dei est, filius homi-
 nis factus est, commixtus verbo Dei, ut adoptionem perci-
 piens fiat filius Dei. In eodem capite, & duplicem eius ge-
 nerationem ponit. Item eodem, cap. 20. ostendimus quia
 tunc non cæpit Filius Dei existens apud Patrem. Ubi ubi-
 que apertissime verbum Dei reipsa filium Patris asserit, non
 solum representatione futuri filii. Ceterum frivolum est,
 quod ab ordine arguis: quia Johannes dicit: ut credamus
 esse Jesum Christum, & esse Filium Dei: quasi ut unctus
 est,

ita & filius Dei esse cœperit; quum idem Iohannes, ita palam sine tuo additamento dicat: In principio erat Verbum, & Verbum caro factum est. Demum quod polliceris te perseveraturum in hac confessione, quod Iesus sit filius Dei: hortor ut fatearis filium Dei consubstantialem, & coeternum, propter unionem verbi, ut pro Christiano te habere possimus. Vale.

§. VI.

Verum, antequam pergamus, inquirendum nobis ex instituto esse ducimus, an verum sit, quod vulgo perhibent, commigrasse SERVETVM in Africam, atque ex Iudaeis & Turcis impietatem suam hausisse. Innumeri sunt, qui hoc ita sese habere affirmant, quorum indicem qualemcunque contexuit vir longe doctissimus, THEOD. HASAEVS. (c)
Sed

(c) In *Bibl. Brem. Class. I. Fasc. V. p. 760.* Iuvat nonnullos ex Sec. XVI. testes producere, quorum ille non meminit. GEORG. MAIOR in *Orat. de confusionibus doctrinarum* 1570. Witteb. 8. edita C. a. I. ait: *eum diu fuisse in Academiis Numidiae.* PETRVS PALLADIVS in *Catalogo aliquot haeres. huius aetatis & errorum refutatione*, Witteb. 1557. 8. *Diu fuit, inquit, Lutesiae MICHAEL SERVETVS, postea in Africam traiecit, ut ibi linguam Saracenicam addisceret, & Mahometi Alcoranum sua lingua legeret.* Idem testatur IOSIAS SIMLERVS de *duabus in Christo naturis contra BVDNAEVM* fol. 59. b. HENR. BVLLINGERVS in scripto §. I. not. k. alle-

gato, d. y. b. ita de SERVETO scribit: *Servet aber verstockt zog wyter (post discessum scilicet a Basilea, & impressionem Librorum de Trinitatis erroribus) vnd geriedt in die Türgky, handelnd mit den türckischen geleerten, sudlat sich auch wol in den Juden schulen, und kam also bunt und stinckend wieder zn land im Jar Christi 1553. ließ sich nider in Frankreich, vnd verschuff, das im sine fünff Bücher getruckt werdend, falschlich genennet Christianismi restitutio, sampt andern mer dann grüwelichen, Gottslasterischen Büchlinen, kamen in der größe eines neuen testaments,*

Sed hi tamen non satis inter se conueniunt, namque alii ex Gallia, (d) alii ex Hispania vero (e) eum in Africam traiecisse

staments, in ein Buch gefasset und getrückt. Dann allen den wust, den er by Tyrgken vnd Juden yngesoffen, vnd das er sünst auch by jm selbs vß yngäben des tñfels wider vnsern waaren glauben erdichtet hat, das alles schütt er mit sinen Bücheren vnder die Christen. Haec omnia praeter veritatem BVLLIGERVS narrat. Nam falsum est, eum demum 1553. ex Africa venisse, & in Galliam migrasse; falsum, librum, quem restitutionem vocat, quinque constare libris, cum quatuor tantum contineat, vt ex inspectione patet; falsum denique, eum doctrinam, quam ex Iudaeis imbiberat, inter Christianos sparsisse. Falsa alia. Ex his omnibus autem quae adduximus, id saltem apparet, antiquissimam hancce de itinere Turcico famam esse, & vbiuis Seculo XVI pro vera habitam.

(d) Vt SCHLVSSSELBVRGIVS l. c. & cum aliis IO. CONR. ZELTNERVS l. c. p. 497. ita scribens: *postquam Parisiis aliquamdiu vixerant, in Africam, linguae Arabicae addiscendi, & Alcoranum euoluendi studio, transfretauit. Vnde vero ZELTNERVS haec hauserit, nos latet, Mitto alios,*

(e) In hac sententia esse V. C. ANDREAM WESTPHALVM apparet, quando *de Libris combustis Ep. I. p. 7.* ait: *Cuius iuuenis ingenium a Praeceptoribus Iudaeis & Muhamedanis in Africa alebatur.* Iuuenem enim, cum eum vocat, tacite etiam concedit, eum in iuuentute sua ex Hispania statim ad Africanos transiisse. Praesertim nostra aetate, in eo totus est, vt hanc probet sententiam CI BOYSENIUS, qui in *Historia Serueti* p. 5. eapropter in SPONDANVM, MICRAELIVM & OSIANDRVM inuehitur, SERVETVM ex Gallia Africam adiisse statuentes, & ostendit, falsam eorum sententiam esse, eo quod SERVETVS anno XXI. Sec. XVI. demum Galliam adierit, anno autem XIIIX. iter Africanum iam suscepit, quo tempore adhuc in Hispaniae finibus delituit. Prouocat hac in re ad STANISLAVN LVBIENICIVM, causae Seruetianae semper Patronum, in *Hist. Reform. Polon.* L. II. C. V. p. 96. scribentem: *Leuis est ex Hispania in Africam traiectus.* Verum quae qualis ista conclusio? Leuis est ex Hispania in Africam traiectus. Ergo SERVETVS ex Hispania in Africam est profectus. Nisi me omnia fallunt, falsum

cisse affirmant. At nostra aetate Cel. LA ROCHE totam hanc rem ad fabulas amandauit, eo quod nulla huius itineris memoria in *Astis iudicii* extet. (f) Cui accedere videtur SAMVEL CRELLIVS, Socinianorum hodie doctissimus (g), qui hoc vrget, quod nullam huius itineris mentionem in *Restitutione Christianismi* fecerit. Ac nobis certe, haec sententia vera omnino videtur, ideo potissimum, quod in Ptolomaeo suo itinera sua enumerans (h) ex instituto, huius tamen

lit quoque ista conclusio. Sed quum tote falsa sit de Africano itinere narratio, non est, cur his immoremur.

(f) In *Bibl. Angl.* p. 195. l. c. *Au reste*, inquiens, *il n' est pas vrai, comme de Sponde, & d' autres Ecrivains l' assurent, que Servet eût voyagé en Barbarie, pour y acquérir une juste connoissance de l' Alcoran.* & p. 197. edit. Angl. p. 87. ubi errores recenset, quos LVDOVICVS MORERY hac in historia commisit, ait: *Le voyage de Servet en Afrique, pour acquérir, une plus parfaite connoissance de l' Alcoran, est une chimere, il n' a jamais fait ce voyage.* Rationes autem, ob quas alteram reiiciat sententiam, in utroque loco non addit, sed *à l'égard de l' Alcoran* solummodo scribit: *il n' a jamais fait ce voyage.*

(g) Eius enim esse nouimus, quae in *Bibl. Bremensi Class. I. Fasc. V. p. 759.* seq. de MICHAELE SERVETO annotata leguntur.

(h) Ibi enim in *praefat.* regionum omnium, quas vidit & permigrauit, mentionem faciens, de hoc itinere tamen nihil meminit. Quo magis, scribit, *tyronum animos ad hanc lectionem intendemus, materna lingua, tanquam faciliore, plurima urbium vocabula explicuimus, ut cum Gallis gallice, cum Germanis germanice, cum Italis italiane, cum Hispanis hispanice loqui videremur, quorum omnium regiones vidimus, & linguas utcumque nouimus.* Ut taceamus, eum in descriptione Africae ad calcem PROLOMAEI ne vnica vocula vsum fuisse, quae suspicionem, eum ipsum, in ea terra fuisse, praebere possit, ubi tamen optima ipsi erat occasio, quae narrabat, *à l'égard de l' Alcoran* confirmandi. Potius, quando de Mauritaniae vbertate verba facit, ad famam prouocat. *Mirum est, inquit, quod de Mauritaniae vbertate dicitur.*

tamen intineres non meminerit. Quod si ita est, id etiam simul falsum esse apparet quod linguam Arabicam in Africa didicerit. (i)

§. VII.

Vnde vero natus fuerit iste rumor, eum in Africam abiisse, & ex Turcis falsa sua dogmata hausisse, si quis quaerat, rationem mihi inuenisse videor, ex ipsis SERVETI Libris haustam. Memorat enim is, tam in Libris de Trinitate, (k) quam in Dialogis de Trinitate (l) doctrinam suam frequentissime ab aduersariis suis cum Iudaeorum & Mahumedanorum sententiis comporatam esse. Haec doctrinae eius comparatio, cum saepius institueretur, sine dubio multos in hanc sententiam adduxit, vt crederent, eum a Muhamedanis & Iudaeis institutum esse. Rem probabiliorem etiam reddebat SERVETI patria. Notum enim in Hispania multos clam Iudaeos versari, prouinciamque hanc Africae vicinam esse. Cum itaque audirent, Iudaismi &

C 2

Ma.

(i) Optime hac de re testatur Cl. LA ROCHE l. c. p. 195. scribens: *Ce que l' on a dit de l' habilité de ce Medecin dans la langue Arabique, est une pure fiction, qui n' a d' autre fondement, que le pretendu voyage, scil. in Africam. Quam sententiam nostram fecimus, contradicentibus licet CONRADO SCHLVSSELBURGIO l. c. 10. FR. MAYERO in hist. Socinian. p. 14. 15. ipsoque Cl. BOYSENIO l. c. p. 6. & aliis. Etenim quo fundamento hi omnes nitantur nos latet.*

(k) Lib. II. fol. 57. a. scribit: *Scandalizantur quidam, quia Christum prophetam voco, nam postquam*

ipsi non habent hanc consuetudinem, ut detur eis Iudaismus aut Mahometismus si Christus propheta dicatur, nec curant ipsi, si scriptura & antiquiores prophetam eum appellent.

(l) Vbi statim p. 1. MICHAELEM ex PETRUVCCIO quaerentem introducit: *Quibus rationibus aut scripturis me damnant. Cui PETR. R. nullis, quas ego audierim, sed clamoribus, & magnorum conciliorum inuocationibus. Quosdam etiam vidi timentes, ne forte sit nobis haec traditio, sicut Talmud & Alcoran, quia non redolet Spiritum domini, & scriptura in multis patitur violentiam.*

Mahumedismi postulari SERVETVM, Iudaeos in Hispania, Turcas in Africa, Hispaniae aduersa, magistros eius fuisse, sibi persuaferunt. Accedebat quoque hoc, quod SERVETVS aliquoties Alcoranum in Libris suis citet, atque dicat, Iudaeos pariter ac Turcas irridere Trinitatis mysterium. (m) Id enim, praesertim quum Alcoranus ea aetate rarissimus esset, signum familiaritatis cum Iudaeis & Turcis facile interpretati sunt. Ita tenuissimis ex initiis longae saepe nascuntur fabulae.

§. VIII.

Sed relicto itinere Africano, nunc in historia nostra ordine pergo. Basileam anno MDXXX. aut MDXXXI. reliquit, quod sua ibi intelligeret dogmata non approbari, Argentoratumque sese contulit. Vnde vero ARNOLDVS, eum ex Basilea relegatum esse habeat, nescio. (n) Argen-
torati

(m) Ita enim Lib. I. fol. 42. b. & fol. 43. a. dum paullo ante interrogasset: *Quis obsecro, Turca Scythae, Barbarus posset istas, quas PAVLVS logomachias appellat, sine risu tolerare?* pergit: *Praeterea, quod omnibus his acrius est, quantum trinitatis traditio haec fuerit Mahometanis, proh dolor, derisionis occasio, solus DEVS nouit. Iudaei etiam nostrae huic imaginationi adhaerere abhorrent, & stultitiam nostram cum Trinitate derident, ac propter huiusce blasphemias non credunt, hunc esse illum Messiam, qui in Lege promissus est. Et non solum Mahometani & Hebraei, sed bestiae agri nobis illuderent, si phantasticam nostram sen-*

tentiam perciperent, nam omnia opera Domini uni Deo benedicunt. Audi etiam quid Mahomet dicat, nam maior est adhibenda fides uni veritati. quam hostis fatetur, quam centum nostrorum mendaciis, inquit enim in suo Alcorano, Christum fuisse summum prophetarum, spiritum Dei, virtutem Dei, flatum Dei, propriam Dei animam, Verbum afflante Deo ex virgine perpetua natum, & quod pro malitia Iudaeorum aduersus illum sunt in hac miseria & calamitate.

(n) Ille enim in *haeresi. P. II. L. XVI. C. XXXIII. §. 4. p. 406.* multos committit errores, cum de SERVETO eiusque vltima vita
ita

torati cum commoraretur, colloqui cum BVCERO & CAPITONE, ibi degentibus, instituendi facultatem vehementer desideravit. Erant enim illi Reformatores Ecclesiae nostrae celeberrimi. Neque dubitamus, quin voti sui compos factus sit, quum ipse memoret, se cum OECOLAMPADIO, BVCERO & CAPITONE de dogmatibus suis collocutum esse. (o) Qualis vero colloqui huius euentus fuerit, ex eo patet, quod BVCERVS pro concione, teste CALVINO, vehementer in eum inuectus sit, eumque crudelissimo supplicio dignum censuerit. (p) Igitur, cum sua nec ibi pro-

C 3

bari

ita scribit: *Es war dieser Mann* A. 1553. *ohngefahr dahin* (scil. Geneuam) *gekommen in wil-* lens nur durchzureisen, *so bald* es aber *Caluinus* erfuhr, ließ er ihn anhalten, und in arrest nehmen. Nun hatte er kurz zuvor noch in Frankreich (dahin er aus Deutschland flüchtig worden, als ihn die Basler nach einem gehaltenen colloquio verjagt gehabt) ein Buch geschrieben, und war deswegen zu *Vienne* gefangen genommen, aber bald wieder erledigt worden. Von dar er eine Zeitlang in Italien herumgezogen, und endlich nach Genff, wie gedacht, kommen war. Non vnus hic error.

(o) Verba enim eius, in litteris supplicibus, quas ad Senatum Geneuensem, die XXII. Augusti, scripsit, sunt sequentia: Se-

condement, Messieurs, vous supplie considerer, que na poynt offansé en vostre terre, ni allieurs, na poynt esté sedicieux, ni perturbateor. Car les questions que luy traicte sont difficiles & seulement dirigées à gens sçavans. Et que de tout le tems que a esté en Alamagne, na jamais parle de ces questions, que a OECOLAMPADIVS, BVCERVS & CAPITO. Aussi en France nen ha jamais par le a homme. Haec est ipsissima SERVETI orthographia, igitur non mihi ideo succenseas velim; Conf. Bibl. Angl. l. c. p. 136 137 LA ROCHE Memoirs of Litterature London. MDCCXII fol. Vol. I. p. 375.

(p) Epistola ad SVLCERVVM CLVI. p. 293. 294. ed. Hanov 1597.

8. *Quum MICHAEL SERVETVS iam ante annos viginti christianum orbem virulentis suis ac pestiferis dogmatibus infecerit: nomen tibi non ignotum esse arbitror. Quod si librum non legisti,*

bari videret, nec linguam germanicam omnino intelligeret, (q) denique vnde viueret Argentorati non haberet, eo facilius commotus est, vt Argentorato relicto, per Basileam Lugdunum se conuerteret, vbi biennium & quod excurrit, haesit.

§. IX.

In istis regionibus, quas haecenus peragrauerat, nullum omnino dubium est, quin ipse eiusque errores multis innotuerint, praesertim cum OECOLAMPADIVS epistolis, BV-CERVS & fortassis alii pro concione hominem refutauerint. Sed, an ipse sua dogmata inter homines disseminarit, vehementer dubito. Constanter enim negat in litteris supplicibus ad Senatum Geneuensem, sese cum vilo praeterquam cum OECOLAMPADIO, BV-CERO & CAPITONE in Germania de religione collocutum esse. (r) Hinc intelligitur, quidnam de illis virorum doctorum sententiis habendum sit, qui diu ante eum doctrinam suam sparsisse contendunt. Si IO. CONTR ZELTNERO, (s) FRID. SPANHEMIO, (t) THEOD.

BEZAE

gisti, fieri tamen vix potest, quin de ipso genere doctrinae aliquid audieris. Is est, de quo fidelis Christi minister, & sanctae memoriae D. BV-CERVS, cum aliqui mansuetus esset ingenio, pro suggestu pronuntiavit dignum esse, qui auulsis visceribus discerperetur.

(q) Cum enim (vt ex actis iudicii patet) a iudicibus interrogaretur, quam ob causam Germaniam reliquisset, hanc causam itineris sui inter alia attulit: *segermanicam linguam non intelligere. vid. Bibl. Angl. l. c. p. 87.*

(r) Vid. LA ROCHE l. c. p. 137.

(s) Sic enim l. c. p. 498. scribit: *Reuersus demum in Galliam semina errorum pessima illic dispersit. Vbi & sententia eius de Trinitate anno MDXXIII. primum innotuit.*

(t) Qui in Elencho Contr. cum Socinianis Opp. Tom. III. p. 797. SERVETI hoc modo meminit: *hinc Trinitatis personarum, divinitatis Christi, & incarnationis mysteriis infestus, iam anno MDXXIII. vt fatentur, (forte legendum fatetur) scripturus de Trinitatis erroribus anno MDXXXI.*

BEZAE (u) aliisque credimus, anno MDXXIII. in Gallia id factum est. A quibus GODOFR. ARNOLDVS (x) non adeo dissentit, dum, SERVETVM iam ante annum XXV. dogmata sua disseminasse, asserit. Verum enim vero, nimis adhuc iuuenis tunc temporis fuit SERVETVS, quatuordecim annorum puer. Ea autem aetate dogmata falsa spargere coepisse hominem, propriamque sibi sectam erigere voluisse, ineredibile est. Adultiorem paulo, anno scil. XXIIIX. falsas suas opiniones publice eum exposuisse HENR. BVLLINGERVS affirmat. (y) Verum & id veritati adversum vide-

(u) THEOD. BEZAM in hac fuisse sententia ex verbis patet, quibus in *praefat. ad Acta VALENTIN. GENTILIS* vltus est. SERVETVS, inquit, *totos annos triginta DEO viventi maledixit, ac ob triginta annorum blasphemias execrabiles, & indomitam peruvicaciam iustissimo fuit affectus supplicio.* Ex quibus verbis concludere licebit, eum anno XXIII. aetatis suae XIV. iam dogmata sua spargere incepisse. Anno enim nono natus, & demum anno MDLIII. aetatis XLIV. vltimo supplicio affectus est. vid. quae de anno natiuitatis §. 2. dicta sunt. Conf. IOH. MICRAELII *Hist. Eccl. Lib. III. Sect. II. qu. 67.* p. 880. edit. DAN. HARTNACCII Lips. & Francof. 1699. in 4.

(x) Is enim in *Haeresiologia* P. II. L. XVI. C. XXXIII. p. 402. ait: *daß er schon vor 1525. schriftl. und mündl. daßjenige bekant*

gemacht, was hernach SOCI-NVS weiter ausgeführet. At falsa sunt haec omnia, namque (1) expresse SERVETVS coram iudicibus id negavit, asserens, se de dogmatibus suis cum nemine, nisi OECOLAMPADIO, BVCERO & CAPITONE collocutum fuisse. Conf. supra §. II. X. not. b. (2) Id quoque falsum est, doctrinam eius cum doctrina SOCINI convenire; ut quo postea.

(y) In Scripto §. 4. allegato inter alia de SERVETO ita fatur: *Als nun der unsälig grüwenlich Mensch, diß sin töfelhafte wyß gefürt vnd irriben hat in die 20. jar ist er zu Genff ankommen vnd beklagt worden 2c.* Ex quo apparet, SERVETVM dogmata sua anno XXVIII. iam publice exposuisse, BVLLINGERVM putasse.

videtur, cum anno demum XXXI. *Libros suos de Trinitatis erroribus*, typis excudi curauerit. Antea autem nihil in litteras publice retulit, sed litteris modo priuatim scriptis, mutuisque sermonibus sententias suas animo conceptas corroborauit. (z) Mitto alios. Sed fortassis plerique, qui *libris de Trinitatis erroribus* nondum editis, eum dogmata sua sparsisse dicunt, paulo latius verba sua capi volunt, idque tantum docere, hominem de dogmatibus suis cum aliis locutum esse.

§. X.

Dum vero de propagatione dogmatum hic nobis sermo est, operae pretium me facturum arbitror, si breuiter exquiram: Num SERVETI dogmata eo iam tempore, quo *Augustana exhiberetur Confessio*, tam cognita fuerint, ut publice in primo *Augustanae Confessionis articulo*, tanquam falsa & periculosa, reiecta atque damnate sint. Omnes fere, quotquot Aug. Confessionem commentariis illustrarunt, in ea sunt sententia, verbis illis, in primo Aug. Confess. articulo: *Damnant Samosatrenianos Neotericos: SERVETVM eiusque discipulos intelligi.* Omnium instar IOH. CONR. DVRRIVM (a) produco, qui in *Observationibus ad Aug. Confess.* de scopo primi articuli sic differit. *Volebant, confessores indicare nihil sibi esse commercii, ut cum aliis hae eticis, ita etiam cum MICHAELE SERVETO Arragone.* Neque horum sententia antiquis destituitur testimoniis & auctoritatibus. Nam in Aug. Confessionis editione, quae
Rostochij

(z) Fallitur itaque & B. QVNSTEDIVS in suo tractatu, quem edidit de *patriis Virorum illustrium*, referens: SERVETVM iam anno XX, qui in annum aetatis eius XI. cadit, libris, sub nomine

VILLANOVANI typis conscriptis, floruisse.

(a) Hae observationes tertius sunt tractatus, in *tractatibus eius Theologicis*, Norimbergae 1675. 4. editis p. 177.

Rostochii (b) MDLXII. in gratiam Studioforum, quo auctore nescio, apud CHRIST. MYLIANDRVN, prodiit, stabilita iam videtur. Ad verba enim Aug. Confessionis: *Veteres & Neotericos*, haec adnotata ibi reperiuntur. *Nostra aetate Samosatensi haeresin, editis in Germania & Gallia scriptis, renouauit MICHAEL SERVETVS, Arago Hispanus, qui anno MDLIII. die XVII. (rectius XXVII.) Octobris Geneuae in Sabaudia combustus est.* Imo ipse Confessionis huiusce Auctor, PHIL. MELANCHTON, in colloquio Wormatiensi ad ECCIVM (c) ita loquitur, vt manifesto doceat, haec verba de SERVETO tunc iam explicata fuisse. Ita enim (in dicto scil. colloquio MDXL. habito) ECCIVM affatus est; *de primo articulo* (scil. Aug. Confessionis, de qua loquebatur) *non est controuersia, in quo constat, nostras Ecclesias fideliter defendisse, communem consensum, aduersus SERVETVM & alios.* Mitto alia quae de hac re adducere possem testimonia. At nihilo tamen minus, duabus ego rationibus, cur his non assentiar, impedior. Namque (I) dogmata haec, quae in hoc articulo reiiciuntur, cum SERVETI scitis minime conueniunt. *Verbum enim esse vocale, & Spiritum esse motum in rebus creatis*, duo sunt dogmata, quae tamquam falsa damnantur, nihil vero horum SERVETVS vmquam statuit. (II) Dum haec anno MDXXX. conficeretur confessio, placita SERVETI nondum in Germania sparsa erant. (d) Sed anno in-

secuto

(b) Prodiit haec editio in forma 8. minori. Loca Patrum & Canonum, & Historiae Haereticorum, & aliae, quarum in Aug. Confessione mentio fit breuiter in ea indicantur. Verba in §. allegata lit. F. a. reperiuntur.

(c) Vid. Tom. IV. Opp. p. 646 edit. in folio.

(d) Egregie itaque fallitur MAIMBURGIUS, qui l. c. p. 345. libros hos MDXXX. simul cum Augustana Confessione, prodidisse, contendit.

secuto MDXXXI. *Libri* eius VII. *de Trinitatis erroribus* conscripti atque editi sunt, & post horum editionem, doctrina eius latius passim diffusa est. Suspikor autem in hoc primo Aug. Conf. articulo IOHANNEM CAMPANVM condemnari, quippe qui MDXXX, & MDXXXI. venena sua Wittebergae sparsit. (e) Quocirca qui ex veteribus SERVETVM in Aug. Conf. damnatum esse, statuunt, illi ita capiendi sunt, ac si dicerent, SERVETVM iam antequam exoriretur, anticipando veluti in hac Confessione reiectum atque confixum esse.

§. XI.

Antequam Basilea abiret SERVETVS, librum suum *de Trinitatis erroribus* Bibliopolae CONRADO RVSS formis describendum tradidit. Qui, quum Theologorum forte Helvetorum vigilantia ei oblisteret, ne edi posset, Hagenoam eum in Alsatiam misit, ubi anno MDXXXI, praesente

SER.

(e) Testatur id SANDIVS l. c. p. 17. Obscure alias nominis est hic IOHANNES CAMPANVS. Scripsit contra mysterium Trinitatis, aeternitatemque Spiritus S. negavit. Ita ut omnia, quae in hoc articulo reiciuntur, bene in eum quadrent. Ceterum multi huius CAMPANI meminerunt, e quibus sunt ANTON. A SOTOMVIOR in *Indice expurgatorio & prohibitorio* edit. 1667. Madrit. p. 572. PHIL. MELANCHTON in *dispp. Theolog.* olim 1516. Wittebergae habitis, vid. *Opp.* eius *Tom. IV.* p. 480. edit. PEVCE-RI. 1564. variisque aliis in locis. SECKENDORFFIVS in *historia Lutheranismi* Lib. III. Sect. VII. §.

XXIV. n. 10. p. 65. b. LAVRENTIVS SVRIVS in *commentario breviterum in orbe gestarum ab anno 1574. ad annum 1532.* p. 288. edit. Colon. 1574. in 8. Et denique beatus noster LVTHERVS in *seinem Bekenntnis vom heil. Sacrament* anno 1544. *Tom 8. Altenb.* p. 348. Item in scripto *de Antinomis* *Tom. VI. Ienens.* & *Tom. VII. Alenburgh.* 1539. p. 313. b. Dignus foret homo hic cuius vitam diligentius aliquis consignaret. Extat de eo narratio quaedam manu exarata in Bibliotheca Gothana, cuius meminit vir vener. ERN. SALOMO CYPRIANVS, in *Catalogo Codicum MSS. Biblioth. Gothanae.*

SERVETO, qui Argentorato illuc ideo commigrauerat, emissus est. De libro ipso postea quaedam dicemus; nunc id tantum animaduertimus, vehementes statim turbas ex editione eius praesertim in Germania exortas esse, librumque vbiuis & lectum & ab his probatum, a plerisque vero condemnatum esse. Helueti inter alios metuebant, id quod ex OECOLAMPADII epistolis constat, (f) ne sibi liber iste aliquid apud LVTHERVUM & LVTHERI socios inprimis inuidiae crearet. *Vellem, scribit BVCERO OECOLAMPADIVS, te scribere LVTHERO, quod nobis insciis liber alibi excusus sit.* Ratisbonam quum anno MDXXXII. deferretur, teste LAVR. SVRIO, suppressus est. (g) Basileensis quoque magistratus ab OECOLAMPADIO erudiri cupiebat, quid de hocce libro

D 2

ha-

(f) Vid. Epistolae OECOLAMPADII & ZWINGLI Lib. IV. p. 801. Basil. 1591. 4. Vbi haec verba extant: *Invisi hac hebdomada Bernates, qui Te & Capitonem salutant plurimum. Libellus de Trinitatis Erroribus a quibusdam ex illis visus duntaxat, supra modum offendit. Vellem Te scribere LVTHERO, quod nobis insciis liber alibi excusus sit.* Impudentia etiam erat adscribere Lutheranis, justificationis rationem eos ignorare: ut de reliquis taceam. Sed Photinianus ille, vel nescio cuius sectae homo, solus sapere sibi videtur. Nisi ab Ecclesiae nostrae Doctoribus explodetur, pessime auditura est. Tu praeter aliis oro vigiles: & si non alibi, certe in confutatione tua ad Imperatorem Ecclesias nostras excusa, utcunque haec bestia irrepserit. Abutitur omnibus in suum sensum, tan-

tum ne consiteatur filium coeternum Patri & consubstantialem. Atque hic est, qui suscipit probandum, hominem Christum esse Filium Dei. Quinta Augusti, 1531. Ex his etiam clarissime videre est librum hunc non Basileae typis expressum fuisse: Id quod praeteriens observo.

(g) In breui enim commentario rerum in orbe gestarum ad annum 1532. edit. Colon. 1574. in 8. p. 288. ita scribit: Cum Ratisponae Comitiae adhuc haberentur publice prostabat scriptum quoddam valde impium, hac inscriptione: De Trinitatis erroribus Libri VII. MICHAELIS SERVETI Hispani. Nefarios cumprimis & inauditos hoc opus complectebatur errores, dataque opera est à Caesaris confessionario, ut supprimeretur.

habendum esset, qui ea propter longo in ipso senatu sermone impietatem eius demonstraui. (h)

§. XII.

SERVETVS, vt aliquo modo indignationem quorundam sedaret, sequenti anno MDXXXII. *Dialogos duos de Trinitate* edidit, in quibus multa, quae in VII. illis libris durius nimis asseruerat, (i) emendare studuit. Sed neque hoc modo exacerbatos animos mitigare potuit. Atque passim in huius aevi Theologorum scriptis dicta occurrunt, quibus acriter in eum eiusque doctrinam inuehuntur. Omnium loco, vnicum tantum afferam MELANCHTONEM, qui in *Epp. ad CAMERARIUM* sic scribit: De SERVETO rogas quid sentiam: Ego vero video satis acutum ac vafrum esse in disputando, sed plane grauitatem ei non tribuo. Et habet, vt mihi videtur, confusas imaginationes, nec satis explicatas earum rerum, quas agit, cogitationes. De iustificatione manifesto delirat. Περὶ τῆς Τριάδος scis me semper veritum esse, foro, vt haec aliquando erumperent. Bone DEVS! quales tragoedias excitabit haec quaestio ad posteros, εἰ ἔστιν ὑπόστασις ὁ λόγος, εἰ ἔστιν ὑπόστασις τὸ πνεῦμα. Ego me refero ad illas Scripturae voces, quae iubent inuocare CHRISTVM, quod est ei honorem Diuinitatis tribuere, & plenum consolationis est. Τὰς δὲ ἰδέας τῶν ὑποστάσεων καὶ διχοπορίας ἀκριβέως ζητεῖν ἔστι πάνυ συμφέρον. (k) Acrius etiam

(h) Hic sermo extat adhuc in *Epistolis OECOLAMPADII & ZWINGLI* Lib. I. p. 83. edit. Basil. 1584. 4.

(i) In fronte enim horum dialogorum sequentia reperiuntur verba: Quae nuper contra receptam de Trinitate sententiam lib. VIII. scripsi, nunc omnia retracto, non

quia falsa sunt, sed quia imperfecta, & a paruulo paruulis scripta. Quod autem ita barbarus, confusus & incorrectus prior liber prodierit, imperitiae meae, & Typographi incuriae est adscribendum.

(k) In his verbis MELANCHTON vaticinatus videtur; omnes enim

iam exarsit ideo Theologorum feruor, quod, vt MELANCH-
TON ait, *multos errores Serueticas blasphemias contra fi-
lium DEI circumferre*, (l) plurimosque, vt homines sunt
nouitatis auidi, quae parum intelligebant portenta, am-
plecti sentirent. At videtur tamen LVTHERO nostro diu sa-
tis ignotus fuisse homo. Eum enim ad annum MDXXXIIX.
nihil magni a SERVETO metuisse, eiusque erroribus, ex eo
colligitur, quod, quum saepius in Arianos consimilisque
furfuris homines calamum strinxit, nullam tamen SERVE-
TI, egregia licet vbiuis occasione ipsi suppeditata, mentio-
nem fecerit; vt ex locis, quae subiecimus, videndum.(m)
Anno vero XXXIX. demum inter Euangelii aduersarios,
quos in libro *de Antinomis* recenset, SERVETVM numerauit (n)

D 3

Forte

enim lites, quae postea de Trini-
tate motae sunt, vere praedixit.
Extant hae litterae *Lib. IV. Epp.*
MELANCHTONIS, vbi numero CXL.
erunt *edit. Lond. & an. MDXXXIII.*
scriptae sunt.

(l) Ita enim MELANCHTON in
Form. Concordiae de controuersis
Articulis; quae in *Actis Wormati-*
ensibus extat *Tom. IV. Opp. ME-*
LANCHT. p. 808. scribit.

(m) Nam in *Concionibus* in *Ioh.*
XIV. XV. XVI. & in Tractatu de
conciliis 1538. scriptis, quae *Tom.*
VII. Altenb. extant. Imo in *Li-*
bro von den letzten Worten
Dauids 1543. conscripto Tom.
VIII. Altenb. p. 315. multisque
aliis in locis ne verbulo homi-
nem indicat. Cum tamen toties

in Arianos, Iudaeos, Turcas ali-
osque acriter inuehatur. Vbi
prolixè de Trinitate, aeterna ge-
neratione, aliisque huc spectan-
tibus ex instituto agit, nil tamen
de SERVETO commemorat. Quin
& in *commentationibus* in *Cap. I.*
Iohannis quae in *Tom. VI. Altenb.*
leguntur p. 1122. seqq. etsi tot
haereses refutentur, SERVETVM
tamen praeterit.

(n) Hoc Scriptum vid. in *Tom.*
VI. Ienens. & Tom. VII. Altenb. p. 313.
b ubi sequentem in modum scri-
bit: *Etliche haben auch wie-*
der die alten Lehrer, Pabst
und Luther zusammen geto-
bet, als Servetus, Campa-
nus, und dergleichen.

Forte contempsit LVTHERVS hominem, vt SEB. FRANCVN & alios. (o)

§. XIII.

Lugduni verisimile est SERVETVM corrigendis operarum erroribus vitam sustentasse. (p) Namque hoc ipsum deinceps quoque in officina CASP. TRECHSELII fecit, quæ *Biblia* eius formis expressit; (q) & ex eiusdem TRECHSELII officina PTOLOMAEVS etiam eius MDXXXV. prodiit: Quid præterea ibi egerit, nusquam, quod sciam, scriptum legitur; at non errare me putem, si dixerim, eum in elucubrandis commentariis defudasse, quos postea emisit. Triennio autem Lugduni fere consumto Lutetiam Parisiorum migravit, ibique studiis iuridicis, ad quæ hætenus incubuerat, relictis, misera fortassis corporis valetudine commotus, (r) ad artem medicam sese applicuit. Cui quoque

(o) De SEBASTIANO FRANCO in der Vorrede auf den *Dialogum* M. Joh. Frederi zu Ehren den Ehestand wieder der Sebastian Francken, B. noster LVTHERVS scripsit: Ich habe zwar auch bei Leben Sebastian Francken nichts wollen wieder ihm schreiben, denn ich solchen bösen Menschen zu hoch veracht, und allezeit gedacht, sein Schreiben würde nichts gelten bey allen Vernünfftigen, so endlich bey Christen Leuten. Vid. *Tom. VII. p. 471.* & p. 473. pergit: Aber wie gesagt, ich habe niemahl fürgenommen, wieder diesen Beelze-

bub Francken zu schreiben, wils auch noch nicht thun, und ihn der Ehren nicht werth achten, als ers auch nicht werth ist, wer Vernunfft hat, der wird sich solches wol wissen zu halten.

(p) Idcirco non immerito inter correctores celebriores a IO. CONR. ZELTNERO relatus est, in *Centuria Correctorum eruditorum* p. 501.

(q) Vid. ZALTNERVM. l. c. p. 499. vbi etiam impensis HVGONIS a PORTA ea excusa esse asserit, quod recte sese habet, vti infra docebitur.

(r) Miserrimus enim corporis

que ducibus SYLVIO & FERNELIO, medicis ea aetate experientissimis, tam diligentem nauavit operam, vt breui temporis spatio Medicinae Doctor crearetur. Antea vero quam id fieret, Magistris artium sese annumerari voluit: quos honores eum ideo appetiisse suspicor, vt aditus ipsi in Medicorum collegium pateret. Ita enim Lutetiae moris est, vt nemo possit in altiore faculatem recipi, nisi antea in Philosophorum collegium receptus sit. (s) Ornatus autem his honoribus artes Mathematicas Studiosis in illa Academia enarrauit, (t) & medicinam postea semper professus est. (u)

§. XIV.

Verum enim vero non ea propter neglexit, quod dudum susceperat sacrarum litterarum studium. (x) Quum-
que

ris eius habitus fuit, id quod ex ipsa eius confessione apparet. Cum enim iudices, *an matrimonii foedere iunctus esset?* ex eo quaerarent, ipsis respondit: *qu' il ne s' étoit jamais marié, pour ce qu' il ne se sentoît pas potent veu qu' il est coupé sur un costé, & de l' autre il est rompu* Conf. Acta iudicii huius, vti apud Cl. LA ROCHE reperiuntur l. c. p. 139. 140. Videtur quoque, sibi ob hanc rationem coelibatum praescripsisse SERVETVM, de quo ipse in *Restitutione Christiasmi* p. 134. a testatus est. *Coelibem vitam, inquit, non improbo, quam ipse mihi elegi, quam & PAVLVS supra conjugalem commendat: ita tamen si ea libere agatur, citra necessitatem* I. Cor. VII.

(s) Vid. HERM. CONRINGII *Antiquitates Academiae* p. 79.

(t) Hoc ex *actis iudicii* videri potest, quae excerpfit Cl. LA ROCHE l. c. p. 138.

(u) Id SERVETVS ipse fassus est, iudicibus respondens: *qu' étant gradué & savant en Médecine, il l' a toujours pratiquée depuis, n' ayant eû aucune autre profession, excepté à Lyon ou il fut un peu de temps Correcteur d' imprimerie.* Conf. LA ROCHE l. c. p. 138.

(x) Vnde verba Cl. Domini IOH. HENR. a SEELEN non tam stricte accipienda esse videntur, quibus in *Selectis Litterariis* p. 56. usus est, SERVETVM postea medicum studium reliquisse coniicientis. *Illotis, inquit, manibus, a medicina*

que CALVINVM, qui tum Parisiis degabat, magna esse fama, intelligeret, colloquium cum eo instituere concupiit. Cum autem dies illi dictus esset, teste THEOD. BEZA, non comparuit. (y) Factum id esse idem perhibet anno MDXXXIV.

dicina corporis, ad medicinam animae accessit. Semper enim Theologiam Medicinae iunxit. cf. §. XIII. not. u.

(y) In *Vita CALVINI* Epp. eius praemissa, a. 2. b. scribit: *Rediit aliquanto post Lutetiam CALVINVS, eò quasi ipsius DEI manu euocatus. Venerat enim illuc impius ille SERVETVS, iam tum (nimirum vt ex sequentibus videre licet 1534.) suum aduersus sacram Triadem virus dispergens; quem sese nihil magis appetere, quam eius colloquium simulantem, condicò loco & tempore CALVINVS (idque non citra magnum vitae periculum, quod tum latere propter accensam aduersariorum rabiem cogeretur) diutius quidem, sed frustra expectauit, illo ne CALVINI conspectum ferente. Fuit autem is annus XXXIV. supra sesqui millesimum. CALVINVS nulli tum officio a linotus erat, sed in Galliis purioris doctrinae luce iam collustratus, varias inter hostium insidias praeprimis Lutetiae degebat. add. BEZAE *Histoire des Eglises Reformées de France* Vol. I. p. 14. edit. Antwerp. 1584. 8. & ipse 10. CAL.*

*VINVS in fidei expositione errorum SERVETI, Opuscul. Theol. p. 687. ed. Geneu. 1597. fol. Sed. hic alium annum scil. XXXVII. indicat ac BEZA. Dicit enim, cum SERVETVS captiuus iam Geneuae 1553. com eo colloqui desideraret, se iam ante sexdecim annos non sine praesenti vitae discrimine suam operam obtulisse ad eum sanandum. Credo hinc natam esse fabulam aut rumorem, ac si CALVINVS & SERVETVS amicitiam dudum inter sese coluissent, cuius meminisse video CLAVDIVM de SAINCTES, libro valde raro, qui inscribitur: *Declaration d' aucuns Atheismes de la doctrine de CALVIN & BEZE contre les premiers fondements de la Chrestienté. Paris 1567. in 8. fol. 107. b. & 108. a. Voyla, inquit, l'entier & total Arrianisme, resuscité de nostre malheureux temps par CALVIN & ses disciples: car il est certain, que CALVIN & SERVET ont esté longuement alliéz, comme recite maistre ROBERT. CAROLI & l'histoire de SERVET, & un Caluiniste escriuant contre les Trinitaires leur reproche, qu'ils n'eussent, peu entendre les secrets de**

MDXXXIV. Sed quod causam hanc fuisse, tradit, quoniam SERVETVS CALVINI conspectum ferre non potuerit, id metuo, ne paulo gloriosius de CALVINO dictum sit. Namque ipse memorat, periculum imminuisse CALVINO: idem autem periculum omnibus illis tum imminebat, qui Lutetiae Pontificiorum sacris parum fauebant. Ergo metum atque hoc periculum, ne compareret, impediuisse SERVETVM, suspicor. Vtcumque est, patet hinc, rerum sacrarum studium tum minime neglexisse SERVETVM. Quod vero quidam, vt MAIMBURGIUS (z) alique de eo perhibent, eum vitam ibi magnificam & ambitiosam egisse, id, credo, fatis inopia & paupertas eius refellit.

§. XV.

Commoratus adhuc Lutetiae SERVETVS esse videtur anno MDXXXVII, quo anno *Ratio eius Sympliciorum* in hac vrbe primum sub nomine VILANOVANI prodiit. (a) Hunc autem cum emisit librum iam in Italia haud dubie SERVETVS fuit, ibique per tempus quoddam, at breui fortassis, vixit. Quare nemo admirari debet, doctrinam eius cum alibi, tum Venetiis ita fuisse disseminatam, vt PHILIPPVS MELANCHTON A MDXXXIX. suum esse duceret, ad Senatum Venetum libellum mittere, eumque adhortari, vt errores nefarii huius hominis in ipsa herba opprimi curaret.

de la Trinité, s' ils n' eussent labouré, avec la vache des Sacramentaires & Calvinistes, c' est à dire, s' ils n' eussent esté bien versez en la doctrine Calvinique & Cingliane. Quisnam hic sit ROB. CAROLI, quem laudat, qualisue SERVETI Historia, id me nescire fateor.

(z) In *Historia Arrianismi*, gallice scripta Tom. III. p. 339.

(a) Hunc hoc anno prodiisse librum inter alios testatur IOH. ANTON. van der LINDEN de *Scriptis medicis* edit. tertia Amstelod. MDCLXII. p. 486. ita de SERVETO scribens: MICHAEL VILLANOVANVS, GALENI *interpres doctissimus, & medicus excellentissimus*, vixit A. C. MDXXXVII. add. SANDII *Bibliotheca Anti-Trinitariorum* p. 13.

ret. Intellexi, inquit, *isthic circumferri SERVETI libellum, qui renouauit errorem SAMOSATENI, initio Ecclesiae damnatum, & labefecit sententiam de duabus naturis in Christo, negat in Iohanne verbum significare hypostasim seu personam, ut nunc vocant, cum ait IOHANNES: In principio erat verbum, & postea, & verbum caro factum est. Etsi autem extat meum iudicium de hac controuersia, ac nominatim in Locis damnauit SERVETI sententiam, tamen nunc quoque vos admonendos esse, atque obtestandos duxi, ut hortatores atque auctores sitis, ut fugiant, obiciant, execrentur impium SERVETI errorem.* (b) Id certum est, eum in Italia fuisse atque vixisse. Luculentissime enim id ex praefatione PTOLOMAEI quem anno MDXXXV, edidit, apparet.

(b) Litteras has a Lipsia anno MDXXXIX. ad Senatum Venetum scripsit MELANCHTON, & extant Tom. IV. Opp. p. 833-836. Nostra autem quae citauimus verba p. 834 reperiuntur. Insequentibus breuiter SERVETVM refutat, & imprimis ostendit, TERTULLIANVM & IRENAEVM ipsi non fauere, ut SERVETVS voluerit. Pag. 836. sub finem fere tandem ita concludit: *Haec scripsi verbosius, quam modus epistolae patiatur, sed multo angustius, quam magnitudo causae postulet. Verum iudicii mei testimonium vobis significare volui, nec grauatim de tota controuersia, si quis petet, copiosius disputabo.* Eadem quoque epistola extat Tom. I. Epp. MELANCHTONIS a PEVCERO editarum p. 97-106. Verba in §.

citata p. 102. leguntur. Haec vero posteriora p. 106. inuenienda sunt. Reperitur quoque eadem haec epistola in *Consiliis Theolog. MELANCHTONIS a CHRISTIANO PEZELIO editis Part. I. p. 336-343.* Vbi verba in §. citata p. 340. posteriora autem p. 342. videri possunt. ARNOLDVS in *Haeresiol. P. II. Lib. XVI. Cap. XXXIII. §. 2. p. 403.* dum huius epistolae MELANCHTONIS ad Senatum Venetum meminit, in margine haec verba ponit: *Verfolgung durch Melanchton.* Sed quae ista quaeso persecutio? cum quis alium ob nefanda dogmata monet. Id quod tamen MELANCHTONEM modo fecisse, in folis disco iacet. Dignus itaque ARNOLDVS, qui idcirco notetur.

apparet. (c) Deinde & in ipsa *Restitutione Christianismi*, vt vocat, aperte profitetur, Papam Romanum *Romae* oculis suis in plateis se vidisse. (d) At qui vitam eius attigere, plerique omnes hoc iter omittunt. Ne ipse quidem Cl. LA ROCHE eius meminit, quanquam alias in hac historia accuratior ceteris videatur. Qui commemorant eum in Italia fuisse, male iter illud collocant post carcerem Viennensem, vt ipse CALVINVS (e) HIERON. BOLSECVS (f) GODOFR. ARNOLDVS (g) aliique fecerunt. Ego, vti dixi, certissimum

(c) Quae verba §. VI. not. f. allegata vide. Ibi enim anno MDXXXV. dicit, se iam Italicam regionem vidisse, linguamque Italicam nosse.

(d) Ita enim in Parte I. de orbis perditione & Christi reparatione Libri I. Tituli III. de regeneratione superna & regno AntiChristi p. 462. ex MSto nostro fol. 143. a scribit: *Hisce oculis nos vidimus, eum super principum ceruices cum pompa gestari, cruces sua manu minando, & in mediis plateis a cuncto populo genibus flexis adorari. Usque adeo, vt qui pedes seu calceos ipsius osculuri possent, se supra alios existimarent felices: indulgentias plurimas esse lucratas dicerent, & inferni poenas ad multos annos ob id esse remissas. O bestiam bestiarum sceleratissimam, meretricem impudentissimam!* Ex his quilibet satis intelliget, SERVETVM Romae fuisse, Papamque Romanum oculis suis vidisse,

(e) Ille in epistola ad SVLCERVVM MDLIII. scripta num. 156. nescio, ait, *quomodo elapsus, per Italiam errauit fere quatuor menses, tandem huc malis auspiciis appulsum, vnus ex Syndicis, me auctore, in carcerem duci iussit.*

(f) Qui in vita CALVINI Cep. IV. hoc modo itineris huius meminit. *Elapsus igitur, ait, Vienne ex custodia SERVETVS, indeque fuga se proripiens Anno MDLIII, in Italiam, idque Geneva iter habuit.*

(g) Qui IOH. CALVINVM secutus est, in haeresiol. P. II. Lib. XVI. Cap. XXXIII. §. 4. p. 406. scribit: *Er war zu Vienne gefangen genommen, aber bald wiederum erlediget worden, von dar er eine Zeitlang in Italien herumgezogen, und endlich nach Genff kommen war.* Male profecto hic ARNOLDVS cum ceteris, quos citaui, de hoc itinere scripsit. Id enim si verum esset, eum

num esse arbitror , eum ante annum MDXXXV. ibi degisse. Sed hinc constat, quam confuse & imperfecte adhuc SERVETI tradita sit historia.

§. XVI.

Circa A. MDXL. in oppido quodam *Charlieu* dicto, duodecim milliaria Lugduno distante , medicinam fecit, ibique per biennium aut triennium commoratus est. Sed hic nescio quod commisit facinus, vt diutius ibi subsistere non potuerit. Tecte tantum hoc HIERONYMVS BOLSECVS designat. (h) Quare solum vertere coactus est, tumque in Delphinatum seu Viennam se recepit.

§. XVII.

tum demum iter Italicum suscepisse, sequeretur, eum bis in Italiam profectum fuisse: Namque, eum iam anno MDXXXV. Italiam vidisse, ex verbis §. VI. not. f. citatis, patet. Deinde eodem adhuc anno, quo clam Viennensi ex custodia abiit, Geneuae viuus combustus est. Id autem omnino falsum.

(h) Testem huius rei habemus HIERONYMVM BOLSECVM, in rarissimo libro, quem paucis videre contigit, & inscribitur: De IOHANNIS CALVINI, magni quondam Geneuensium ministri vita, moribus, rebus gestis, studiis ac denique morte, Historia: Ad reuerendissimum Archiepiscopum & Comitem Lugdunensem descripta; Et nunc ex Gallico eius Parisiis impresso exemplari Latine reddita. Coloniae, Apud

haered: IACOBI SOTERIS MDCXXXII. in 8. 9. pl. Interpres latinus, neque nomen, neque praefationem, neque aliud quidquam praefixit, vnde cognosci queat. Quantum vero ex titulo versionis & editionis germanicae apparet, is est IACOBVS LAINGAEVS doctor quidam Sorbonicus. Hunc quidem rarissimum librum suspectum, non immerito quidem, reddere PETRVS BAEIVS studet; nam in *dictionario Histor. & Critico Tom. I edit. 1702. fol. p. 635. 638.* de duabus, quas BOLSECVS conscriptis vitis CALVINI & BEZAE ita iudicat. *Ces deux histoires sont entierement indignes de foi, tant a cause, que l'Auteur les a ecrites rempli de ressentiment, pour les affrons, qu'il auoit recus, que parcequ'il se trouue manifestement*

§. XVII.

Ante autem quam firmam Viennae figeret sedem, per aliquot annos Lugduni commoratus est, ibique correctoris munere, quod iam antea fecisse eum, monuimus, iterum in officina TREGESII functus fuit. Fuit hic annus circiter MDXLII. quo anno & *Biblia* eius ibi edita sunt, de quibus deinceps vberius agemus. Postquam *Viennam* concessit, ibique aegrorum saluti consuluit. Hic constitutus, commercium quoddam litterarum, cum Medico quodam DELAVAY dicto, teste PATINO (i) instituit. Quinquaginta, idem testatur, adhuc commercii huius extare epistolas, a SERVETO ad patrem huiusce DELAVAY scriptas, easque omnes SCALIGERVM ipsum vidisse, refert. Ceterum

nifestement convaincu de calomnie sur les points le plus atroces - On ne voit presque plus d' Ecrivain de reputation, qui n' avoue, que cet Auteur (hic in Notis ad MAIMBURGIVM non adeo bene de BOLSECO sentientem, prouocat) *est suspect.* Sed in factis quae ceteroquin nihil habent CALVINI famae noxium, cur fides homini non habenda sit, qui Lugduni & in illis locis fuit, vbi SERVETVS commoratus est, nil ego caussae video. Praeterea BAEIVS huius Scripti ex solo VERDERIO tantum meminit, idque ipsum nunquam fortassis vidit. Nec verbulum de versione latina aut germanica refert. In hoc ergo libro Cap. III. p. 7. BOLSECVS iracundum CALVINI animum probaturus, sequentem in modum scripsit: *Testimonio esse potest de*

MICHAELE VILLANOVANO Medico, cui SERVETO etiam cognomen fuit, historia, homone (forte legendum homine) arrogantissimo & insolentissimo, quod qui eo vti sunt in Charlieu, vbi sub annum circiter MDXL. apud RIVOIRE commoratus est, testari possunt. Is ex Charlieu, ob ea, quae illic, stolide & insolenter designauerat, migrare coactus in Delphinatum concessit. Hic germanica versio, de qua in praefat. diximus, urbem *Viennam* addidit. Urbem, quam BOLSECVS Charlieu nominat, eam esse puto, quam indicat Cl. LA ROCHE l. c. p. 81. his verbis: *il la* (medicinam scilicet) *pratiqua deux ou trois ans, dans une ville éloignée de Lyon d' environ douze lieues.*

(i) In Patinianis p. 74. 75.

rum Lugduni quum commoraretur, coepit iam, ipso CALVINO (k) teste, litteras ad eum mittere: Inprimis tres ad eum misit quaestiones, ad quas CALVINVS respondit. Ab hoc tempore commercium litterarum cum CALVINO SERVETVS deinceps coluit, (l) quo tamen animi eorum magis magis magisque exacerbatu inter se sunt.

§. XVIII.

Lugduno Viennam demum transiit, quod diximus, Delphinatus urbem. Hic cum viueret, annum circiter MDXLVI. Librum quendam ad CALVINVM misit, simulque, quid de hocce sentiret CALVINVS, sibi expetiit. Eo vero in Libro, quod HIERON. BOLSECVS testatur, libere CALVINVM perstrinxerat, variosque eius errores notaue-
rat. (m) Ego librum hunc, quoad sensus & dogmata, non discre-

(k) In *fideli expositione errorum* MICHAELIS SERVETI Opp. p. 696. Geneu. MDXCVII. in fol. ubi tres sequentes quaestiones a SERVETO ad se missas nobis exhibet. Prima: *An homo Iesus crucifixus, sit Filius DEI: & quae sit huius filiationis ratio.* Secunda: *An regnum Christi sit in hominibus: quando quis ingrediatur & quando regeneretur.* Tertia: *An baptismus Christi debeat in fide fieri sicut coena: & quorsum haec instituta sint foedere nouo.* His quaestionibus CALVINVS quidem prolixè p. 697-704. respondit. SERVETVS iis responsionibus minime contentus, eas reiecit, litterasque iterum acerbe exara-

tas ad eum dedit, quibus valde CALVINVS offensus est. Hae lites, ansam dederunt SERVETO, ut deinceps conuitiis semper in CALVINVM inuectus sit, quod idem CALVINVS memorat. p. 687.

(l) Nam triginta & Lugduno & ex Delphinatu ad CALVINVM litteras scripsit, variisque de rebus Theologicis eum consuluit, quas ipsemet postea typis describi curauit in *Restitutione Christianismi* p. 577. seq.

(m) Ita enim in libro §. XVI. not. h. allegato scribit: *Ex quo loco (ex Vienna scilicet) ad CALVINVM Geneuae commorantem (fuit hoc anno MDXLVI.) litteras scripsit,*

discrepasse suspicor, ab ipsa quam deinceps edidit *Restitutione Christianismi*. Nam quae contra SERVETVM ex eo libro in iudicio Geneuensi prolata sunt, cum *Restitutione* hac omni ex parte consentiunt. Quidquid id est, hic liber prorsus animum CALVINI exacerbauit, ita vt non modo in publicis scriptis vehementer in eum inueheretur, (n) sed & perniciem eius vbicunque quaereret. Memorat BOLSECVS eodem anno MDXLVI. CALVINVM ad PETRVM VIRETVM scripsisse, se non passurum, vt, si veniret, SERVETVS viuus Geneua abiret. (o) Eodem anno similis argumenti episto-

psit, & una librum manu descriptum, cum XXX. epistolis suis misit, in quibus CALVINVM. de erroribus, quos ex eius de doctrina Christiana institutionum, aliisque libris collegerat, cum non levi eius, & quod profitebatur, dogmatis nota admonebat.

(n) Tam enim maleuolo CALVINVS erat animo in SERVETVM, vt ne temperare quidem sibi potuerit, quin in ipsis SS. LL. Commentariis, mpxima iniuria, grauissimisque coniuiciis eum afficeret. Speciminis loco, vnum saltem producam locum, ex Commentario in Iohannis Cap. I. ex edit. de anno MDLXII. vbi de SERVETO, antequam Geneuam veniret, ita scripsit: *Il y a un mechant garnement, rempli d'orgueil, Espagnol de nation, nommé SERVET, le quel a forgé, que ceste parole eternelle, alors seulement commencé d'estre, quand*

elle s' est manifestée en la creation du monde - P' Evangeliste enseigne bien ici autrement &c. Or je sçay bien, que le chien abaye au contraire.

(o) Harum litterarum, quas Idibus Februarii ad PETRVM VIRETVM, Lausannae tum commorantem CALVINVS, teste BOLSECO dedit, inscriptio est: *Eximio Domini nostri Iesu Christi Seruo: PETRO VIRETO, Lausannensis Ecclesiae Pastori, Symmistae charissimo.* Inter cetera, quae in hac epistola de SERVETO scripta sunt, haec etiam erant verba: *SERVETVS cupit huc venire, sed a me accersitus. Ego autem nunquam commitam, vt fidem meam eatenus obstrictam habeat. Iam enim constitutum habeo, si veniat nunquam pati, vt saluus exeat.* Vnde vero BOLSECVS has litteras acceperit, ipse in cit. lib. Cap. XIII. p. 45. ostendit, scilicet

epistolam ad FARELLVM misit, (p) nomenque eius ad
Cardi-

cet has aliasque CALVINI ad VIRE-
TVM litteras, plus minus quadra-
ginta, in VIRETI conclavi Lausan-
nae fuisse repertas, ipso, missio-
ne nondum impetrata, inde fu-
giente. Quae epistola, quum ad
Bernenses Proceres delata esset,
multas eis machinas, vafriem,
dolos CALVINI suorumque dete-
xisse, idem Cap. XXI. p. 88. confir-
mat Nec omittendum, quod Cap.
XII. p. 34. ait, has se litteras, CAL-
VINI manu exaratas exhibere posse.

(p) Hanc epistolam HUGO vi-
dit & legit GROTIUS, CALVINI
manu exaratam; vid. *Votum eius
pro pace ecclesiast. prop. I.* Idem
quoque testatur SAMUEL SORBERI-
RIVS, qui in *Sorberianis* p. 48. seq.
edit. Belgicae 1694. haec in ea lecta
fuisse verba, perhibet: *Audio
SERVETVM huc venturum, ut mecum
conferat. Ego si quid apud magi-
stratus possum, faciam, ut nunquam
vinius abeat.* Memorat etiam AN-
TON. VARILLASIVS, vidisse se hanc
epistolam manu CALVINI exara-
tam, in *historia haereseon gallice*
scripta p. 350. 351. ad annum
MDLIII. ed. Paris. in 4. Sed, si
nullus esset testis alius, huic, fa-
cile fatemur, fidem haberi nullo
modo posse, quam dudum apud
sapientes perdidit, Locupletissi-

mus de hisce litteris testis est ION.
VYTENBOGARDVS, in *historia eius
Ecclesiastica*, quam belgice hoc ti-
tulo edidit: *Kerkelyke Historie,
vervatende verscheiden gedenck-
waerdige Saecten in de Chris-
stenheyt vorgevallen, van het
jaer vierhondert af, tot in het
jaer sestiën hondert ende negen-
tien, voornaementlyck in deese
geunierende Provincien.* Rotter-
dam 1647. in fol. vbi Part. II. p. 76.
a. & p. 77. b. ita scribit: *Alle dees-
se brieven zyn gedruckt* (addu-
xerat enim loca ex impressis CAL-
VINI epistolis, probaturus, eum
praecipuam mortis SERVETI cau-
sam fuisse) *dan ic hebbe noch
eene vngedruckte Copeye, my to-
gesonden van seer goede ende
authentyke handt* (forsitan a GRO-
TIO) *die verklaert 't Originael
selve gesien ende gelesen te heb-
ben, van eenen latynischen brief
CALVINI aen FARELLVM geschic-
ven, al in den jare 1546, ende
daer in deese woorden: SERVE-
TVS nuper ad me scripsit, & litteris
adiunxit magnum volumen suorum
deliriorum, cum Thrasonica iactan-
tia, me stupenda & haectenus inau-
dita visurum. Si mihi placeat, huc
se venturum recipit, sed nolo fidem
meam*

Cardinalem TVRNONIVM, teste BOLSECO detulit. (q) Non est is quidem BOLSECVS, cui fidem prorsus adiungere liceat. At euentus ipse docet, nihil in hac re incredibile esse; praeterea reliqua, quae refert, id quod mox videbimus, recte sese habent. Sed non statim, quae cupiebat, consequi poterat CALVINVS, nec fortassis voti sui umquam compos

meam interponere. Nam si venerit, modo valeat mea auctoritas, viuum exire nunquam patiar. Sed ne quis ignoret, vnde haec VYTENBOGARDVS habeat, iuuat id ipsis eius verbis enarrare l. cit. p. 81. a. & p. 82. b. *Ik hebbe, ait, gesien een brief, van een seer geleert, ende in dese landen wol bekentte Personagie, anno 1631. geschreven aen een Rechts-Geleerde in's Gravenhage (forſan GROTIUM) daerin hy seydt gesien te hebben, vier Tomos Epistolarum Protestantium ongedruckte, ende daer onder veele Originale, oock van CALVINI eygen handte (als den voorverhaelden aen FARELLVM a. 1546. roerende SERVET, oock van IEAN TAFFIN aen BEZAM a. 1592. ende 1593. tot loff van IOANNES VYTENBOGAERT, ende van syne goede Diensten de Kercke, 't landt ende 't Gemeyn gedaen: ende van P. DATHENI, cum suis, quade diensten in Vlaenderen) daer onder hy schreef, gelesen te hebben eenen*

brief, van NICOLAUS ZERCHNITES aen CALVIN geschreven uyt Bern, a. 1554. roerende de Predestinatie, ende 't Eetter dooden. Ex hac epistola quaedam VYTENBOGARDVS adducit. Vera haec esse non dubito. At miror, cur non, si GROTIUS aut Remonstrantes alique hasce epistolas habuerint, cum omni modo Calvinianis aegre facere, tunc temporis studuerint, hasce epistolas ediderint.

(q) In vita CALVINI cap. III. p. 8.: *Nam omnes postea modos peruestigavit (scilicet CALVINVS) quibus homini nocere, necemque procurare posset, & scripsit idcirco ad Reuerend. Dominum Cardinalem TVRNONIVM, eo ipso tempore Regis per Galliam vires gerentem, SERVETVM de haeresi accusans. Vnde Cardinalis in risum vehementer solutus; Haereticus, aiebat, hic haereticum accusat; & p. 9. Has quoque litteras & mihi, & pluribus aliis Illustrissimi Cardinalis Secretarius, Dominus de GOVRRE ostendit.*

compos factus fuisset, nisi SERVETVS *Restitutionem Christianismi* deinceps edidisset. Quae vero, vt hoc CALVINI factum diluat, ALEXANDER MORVS, vir alioquin ingeniosissimus adducit, (r) nullius momenti sunt.

§, XIX.

Praeter CALVINVM commercium etiam epistolicum cum ABELO PEPINO, Monacho primum Franciscano, postea apud Geneuenses Verbi diuini ministro instituit. Extat adhuc hoc ex commercio quaedam SERVETI epistola, ad
PEPI-

(r) In *Oratione pro CALVINO* p. 72 in edit. Belgica ita scribit, ac ad Epistolam a GROTIUS prolatam respondet: Omitto quod in quadam ad FARELLVM epistola CALVINVM, ait, gloriari, effecturum sese, si quid sua valeret auctoritas, ne SERVETVS viuus abiret. Non immerito nobis suspecta est GROTIUS fides in CALVINI negotio, nec minus, quod extare manum eius Lutetiae narrat: quippe vnde nouit GROTIUS, tam certo CALVINI manum? Historiam vitae FARELLI manuscriptam nuper lustrauimus, ubi quae cum eo CALVINVS gessit, sedulo memorantur, sed nihil omnino, quale GROTIUS prodidit. Quod interea si CALVINO semel excidisset, excidisset imprudenti, nec ultra quicquam dicere GROTIUS debuit, cum non semel, sed saepe contra scripserit, omnibusque nisi sponte concutientibus mero meridie sit manifestus, emendatum primo SERVETVM, deinde mitigatam eius poenam, CAL-

VINVM exoptasse. Quamobrem igitur tot publicis fidei certissimae monimentis, nescio quam CALVINI; ut arbitratur, manum GROTIUS praetulit? Monet (1) CALVINI manum non fuisse notam GROTIUS. Sed haec facile ipsi nota esse potuit. CALVINVS Lutetiae fuerat commerciumque litterarum diu cum Parisiensibus nonnullis purgatoria sacra amplexis coluerat. Quarum litterarum exempla seruata haud dubie fuerunt. Sed mitto alia. (2) In vita FARELLI MSta nihil eiusmodi legi. Quasi vero illi, qui vitam alicuius conscribunt, omnes epistolas ad eum scriptas memorarent. Reliqua satis produnt, eum non diffiteri voluisse hanc rem penitus. ANDR. RIVETVS, qui GROTHII votum pro pace refutauit, nihil ad haec respondit. Nec CAROLVS DRELINCOVRTIVS *Defense d' Calvin* p. 284. seq. hanc rem tetigit.

PEPINVM sine die & consule, sex ante mortem annis, conscripta. Eam princeps ex αὐτόγραφῳ edidit Cl. LA ROCHE, (s) nos vero eandem ex ἀπόγραφῳ operae pretium dicimus repetere, ob eam imprimis causam, quod sibimet ipsi mortem doctrinae suae causa praedicat SERVETVS. *Mibi, inquit, ob eam rem moriendum esse certe scio. Sed & hoc in ea memorabile, quod dolet, sibi non licuisse, quaedam mutare in scriptis ad CALVINVM missis. Epistola ipsa ita se habet:(t)*

Licet Epistola mea ad Calvinum duodecima vim legis Decalogi esse sublatam doceat apertissime, adhuc tamen locum unum adjungam, ut innovationem per adventum Christi factam melius intelligatis. Decalogi igitur legem esse sublatam cognosces tu manifeste, si locum unum legas Jer, 31. Foedus initum cum Patribus, quando egrediebantur de Aegypto, sublatum docet Propheta. Hoc autem fuit foedus Decalogi. Dicitur enim 3. Reg. 8. quod in arca erat foedus initum cum patribus in egressu de Aegypto, scilicet Decalogus. Hinc dicebatur Arca foederis, Hec autem fuit paciscendi formula. Deus promittit illos fore sibi populum, si ea verba faciant: Et illi ea verba se facturos recipiunt. Ecce foedus. Hoc autem foedus sublatum docet Jeremias dicto cap. 31. & Ezechiel cap. 16. & Paulus Heb. 8. Si ea lege nos nunc in suos recipiat Deus, eo iugo pressi similiter periremus, & essemus sub maledicto. Sublata est ergo lex
F 2
illa,

(s) Vid. *Memoirs of literature* Vol. II. 1711. Decembr. n. XC. p. 359. 360.

(t) Inscriptio huius epistolae est: *A Monsieur Monsieur, ABEL;* Huius epistolae quaedam pars occurrit quidem & in *Epist. XX. ad CALVINVM* data, in *Restitutione*

Christianismi p. 627. 628. 629. & in nostro exemplari fol. 195. a. b. repertiunda. Nihilominus tamen duae hae litterae a se invicem diversae sunt, longaeque aliae in his ac in illis res petrantur, ut ex inspectione earumque collatione patet.

illa. Non sub eo foedere nos nunc in suos recipit Deus, sed fide sola Iesu Christi filii dilecti. Aspicite igitur quale sit Evangelium vestrum Lege confusum. Evangelium vestrum est sine uno Deo, sine fide vera, sine bonis operibus. Pro uno Deo habetis fatale somnium & opera bona dicitis esse inanes picturas. Christi fides est vobis merus fucus nihil efficiens: Homo est vobis merus truncus, & Deus est vobis servi arbitrii chimæra. Regenerationem ex aqua coelestem non agnoscitis, sed velut fabulam habetis. Regnum coelorum clauditis ante homines, ut rem imaginariam a nobis excludendo. Væ vobis, væ, væ. Hac tertia Epistola te ita monitum volo, ut melius cogites, non amplius ita moniturus. Offendit vos forsam quod pugna illa Michaelis me immisceam, & vos immisceri desiderem. Sed locum illum diligenter expende, & videbis homines fore qui ibi pugnabunt, animas suas morte exponendo, in sanguine & testimonio Iesu Christi. Angelos vero dici obviam est in Scripturis. Annon vides ibi agi de Ecclesia Christi jam tot annos fugata? Annon de refutura est divisio, ut ipsemet Iohannes asserit? Quis est ibi accusator ille qui ob legum & præceptorum transgressionem nos ante accusabat? Ante pugnam ait fore accusationem illam & orbis seductionem: Ergo sequitur pugna, & tempus prope est, ut ait. Qui sunt illi, qui victoriam reportabunt de Bestia? Non accipientes characterem ejus. Mibi ob eam rem moriendum esse certo scio; sed non propterea animo deficior, ut fiam discipulus similis præceptori. Hoc doleo quod per vos non licuit emendare locos aliquot in scriptis meis, quæ sunt apud Calvinum. Vale, & a me non amplius literas expecta.

Super custodiam meam stabo, contemplabor, & videbo quid sit dicturus.

Nam veniet, certe veniet, & non tardabit.

§. XX.

Ipse igitur SERVETVS commodam ei mox occasionem aperuit, gravius se aggrediendi. In initio nempe anni MDLIII. falsissimis suis opinionibus pertinacius adhuc adhaerens, perniciosissimum Librum, quem male *Restitutionem Christianismi* vocavit, Viennae edidit, & ita SS. Trinitatem, aliaque fidei Christianae capita de nouo impugnavit. Prolixius de hoc rarissimo libro infra loquemur. Tecto quidem sub nomine, scilicet VILLANOVANI, hic liber editus erat: at CALVINVS, qui arcanis modis cuncta inuestigabat, quae ad SERVETVM pertinerent, statim resciscibat, auctorem eius SERVETVM esse. Itaque GVILIELMI TRIE, Lugdunensis cuiusdam, qui Geneuae commorabatur, opera vsus, nomen SERVETI detulit, effecitque, vt in carcerem coniiceretur. (u)

§. XXI.

Haec ita sese habere, CALVINVM que omnino auctorem fuisse carceris SERVETI, praeter ea, quae modo diximus de odio eius multa alia, extra omnem collocant controuerfiam. Principio enim Acta ipsa iudicii, & sententia iudicum Viennensium, quam mox afferemus, in SERVETVM lata, luculenter hoc docent. (x) Deinde idem, quod

F 3

in

(u) Testatur id HIERON. BOL-
SECVS l. c. Cap. III. 9. ita : *Sed eo-*
dem tempore quoque a CALVINO in-
stigatus GVILIELMVS TRIE, de ea-
dem re Lugdunum & Viennam litte-
ras misit : factumque hinc, vt in
carcerem SERVETVS abriperetur.
Consentiunt alii, quos iam pro-
feremus.

ennensem. Cl. LA ROCHE etiam
l. c. p. 102. ex Actis iudicii, quae
inspexit, refert: GVILIELMVM
TRIE anno MDLIII. mense Martio
litteras Lugdunum misisse, in iis-
que SERVETVM, vt hominem per-
ditissimum, depinxisse. Imo post
oliquot hebdomadas, CALVINVM
iterum, per eundem Lugdunen-
sem, viginti litteras, a SERVETO
ad

(x) Vid. ipsam sententiam Vi-

in Actis extat, SERVETVS narravit: (y) HIERONYMVS quoque BOLSECVS confirmat. (z) Conspirant etiam optime, remque omnem luculentius exponunt *Dialogi* inter VATICANVM & CALVINVM, contra librum CALVINI de *puniendis haereticis* editi. Ex quibus & hoc patet, GVILIELMVM TRIE tum Geneuae vixisse. (a) Porro Viennensis magistra-

ad CALVINVM conscriptas, in Galliam mitti curasse, & quidem Viennam, vt Viennenses iis, tanquam optimis testimoniis, SERVETVM errorum suorum eo melius conuincere possent, iisque effecisse, vt initio mensis Iunii SERVETVS in carcerem coniectus sit.

(y) Iudicibus enim in pleno senatu SERVETVS respondit: *qu' il (scilicet CALVINVS) l' avoit tellement poursuivi, qu' il n' avoit pas senu à luy, qu' il n' eut été brûlé tout vif.* Quae tum sibi refutanda non esse duxit CALVINVS.

(z) Vid. §. XVIII. not. e.

(a) Ipse hic libellus, cuius Auctor a nonnullis esse fertur SEB. CASTELLIO, nunc ad manus nobis non est. Itaque ex versione Belgica IOH. VYTENBOGARDI, verba eius tantum exhibebimus, quae ita sese habent: *Als SERVETVS syne boeken van de Drievuldicheyt dede drucken tot Vienne, woonde tot Genev een Lionnois, die een brief schreef, aen een syn vriendt, woon-*

*achtig tot Lions, daer in ookk dese woorden: Wy en houden geen ketters op, maer ghy lydt onder v MICHEL SERVET, die boeken doet drucken voldoolingen: hy is tegenwoordich te Vienne in sulcken huys &c. Die deesen brief hebben gesien, oordelen vyt den styl, dat CALVIN dien had' geschreven, ende dat de welspreekentheyt van den Lionnois soodanich niet en was, dat hie so wel soude hebben kunnen schryven. Den Lionnois seyt evenwel dien van hem selve geschreven te zyn? Tis soo, dat se voorbedachtelyk sy geschreven, soons hebben vertelt, die se hebben gesien, op datse soude komen in handen van de magistraet, en den Cardinal van Tournon. Eenige seggen dat CALVIN den brief geschreven had aen den Cardinal self: aldus: Waert ghy soo Godsdienstich, als ghy u gelaet, ghy en soudt niet lyden, dat SERVET die nu daer is &c. Hoe het zy, de brieven zynde gelesen, wierdt SERVET tot Vienne gevangen, met den drucker van syn boek. vid. *Berkefse Historie* P. II. p. 174. a. Haec*

stratus idem per nuncium a Geneuensibus ad se missum, testatus est, (b) scil. SERVETVM instinctu supremi Praedicatoris in carcerem abreptum fuisse, per quem sine dubio CALVINVM intelligunt.

§. XXII.

Qui CALVINO fauent, nescio, quidnam habeant, quod his auctoritatibus respondeant. Nec usquam aliquid apud eos occurrit, quod momentum hac in causa habeat. IACOBVS TRIGLANDIVS, qui ex instituto VYTENBOGARDI *Historiam Ecclesiasticam* confutauit, vix leuiter hanc rem tangit, idque vnum modo memorat, CASTELLIONI fidem haberi non posse, eo quod infensus CALVINO fuerit. (c) Sed ut taceam, incertum esse, an CASTELLIO auctor sit Dialogorum inter VATICANVM atque CALVINVM, (d) haec responsio valeret, si sola CASTELLIONIS fide, narratio haec staret. Ipse CALVINVS tamen nonnulla protulit sese defendendi causa: quae infra subiicimus, ne quis criminetur, omiffa

Haec verba GODOFREDVS ARNOLDVS in *haeresiolog.* repetit germanice P. IV. Sect. II. Num. LIII. p. 443. sed non addit, vnde hausta sint.

(b) Idem VYTENBOGARDVS hoc iterum loco refert, scribens: *Als SERVET gevangen was, sondt de Magistraet een bode na Vienne, te haelen te Sententie van die van Vienne, tegen SERVET.* Sy gavense den bode, hem daer by seggende, *Dat SERVET to Vienne was gegrepen geweest, op het te kennen geven van de oppersten Predicant tot Geneve.*

(c) Is enim in *Kerckelicke Geschiedenissen* begrypende de swaere en

bekommerlyke geschillen, in de Vereenigde Nederlanden voorgevallen, met derseluer Behlissinge, ende Aenmerckingen op de kerckelycke historie van IOHANNES VYTENBOGAERT Leyden 1650. fol. p. 116. 117. ait: Maer alsoo CASTELLIO (cui Dialogos hos tribuit) een heffteig vyandt is gheweest van den vromen CALVIN, soo staet te bedencken, of het wel is te gelooven, dat datselve verhael in alle omstandigheden soo getrouwelyck handelt, als het wel behoort.

(d) Vid. VINCENTII PLACCI Theatrum Anon. & Pseudonym. p. 167. n. 576.

omissa esse a nobis, quae existimationem eius munire queant. (e) Si quis tantum in illis reperiet ponderis, ut valere possint ad excusandum CALVINUM, contra tot testimonia, ipsamque iudicum Viennensium sententiam, nos minime repugnamus. Sed veremur tamen, ne parum in illis inueniant praesidii, qui bene cupiunt CALVINO, praefertim cum ipse se, si hoc fecisset, recte facturum fuisse, non neget. (f)

§. XXIII.

(e) In refutatione enim errorum MICHAELIS SERVETI p. 695. ita scribit: *Mea enim opera factum fuisse affirmans, ut Viennae in prouincia Lugdunensi captus fuerit. Sed unde mihi tanta cum Papae satellitio repente familiaritas? unde etiam tanta gratia? Scilicet credibile erit, litteras inter eos ultro citroque volitare, quibus non minus est inter se dissidium quam Christo cum Belial. Quare pluribus verbis tam futilem calumniam refellere nihil attinet, quae simplici negatione fracta concidit. Iam fluxerunt anni IV. ex quo hanc de me fabulam commentus est SERVETVS ipse, & spargendam Venetiis curauit. Quamquam odiumne mihi de nihilo maligne constare voluerit, an falso suspicatus sit, quod scribebat, non disputo. Tantum quaero: si iam tunc meo iudicio proditus fuerat, qui factum est, ut triennium quietus & sine molestia ante hostium oculos transigeret? Certe aut concedant ne-*

cesse est, confictum fuisse de me crimen: aut plus sancto suo martyri fauoris fuisse apud Papistas, quam ut illi mea accusatio quidquam noceret. Forte nonnulli erunt, qui suspicabuntur, CALVINUM id tantum dicere velle, se non immediate denunciassse hominem: id quod conceditur.

(f) Statim post verba mox allegata pergit: *Nec vero, si vere id mihi obiicerent, putarem esse negandi causam, qui non dissimulo, me autbore factum esse, ut in hac urbe deprehensus ad causam dicendam postularetur. Huc respexit sine dubio VYTENBOGARDVS loc. cit. P. II. p. 76. a. sic scribens: Man gaf CALVINO nae, dat hy eerst bestelt hadde dat SERVET te Viennae gefangen wierdt, in handen van de Papisten: 't welck seer vreemt geduydt wierdt, den CALVINVS ontkeande; doch soo (seyden syne parthyen) dat hy*

§. XXIII.

Omnia vti diximus ex sententia CALVINO succedebant, SERVETVS enim virtute litterarum, quas GVILIELMVS TRIE instinctu CALVINI eo miserat, comprehensus, per iudicem vicarium Viennensis ciuitatis in carcerem ducebatur. Sed quoniam diu iam Viennae medicinam fecerat, variosque morbis affectos curauerat, multorum etiam ibi beneuolentiam sibi comparauerat. In his ipse erat, quem modo nominaui, iudex huius oppidi vicarius, qui, vt voluntatem suam in SERVETVM ostenderet, carceris custodem, liberaliter eum habere iussit, permisitque, vt omnes, qui vellent, libere eum adirent. Inconsueta vero ista comitas, occasionem ipsi suppeditabat, tertio statim die ex carcere clam aufugiendi. Bis Viennae ad causam dicendam in iudicium vocatus fuit, die scilicet Mercurii & Iouis: tertio vero Veneris die horam circiter nonam matutinam fuga saluti suae consuluit. (g)

§. XXIV.

Magistratus vero, quum SERVETVM aufugisse, certior factus esset, die XVII. Iunii concilio coacto, SERVETVM causa eius ac re cognita, haereseos condemnauit, lataque sententia dignum censuit, qui lento igne viuus combureretur. Interea autem, donec ipse deprehenderetur SERVETVS, effigiem eius, loco ipsius comburi iussit. Id quod etiam factum est, namque effigies in carrucam imposita, atque ad locum, supplicio huic destinatum, vecta, ibique patibulo alligata, vna cum libris exusta est. Sententia quam Senatus Viennensis in SERVETVM tulit, ne orthographia quidem mutata, ita sese habet:

G

Entre

hy genoech te kennen geeft, eene bekenntnisse.

dat, as hadde hy het gedaen,
seer wel gedaen soude zu ge-
weest, 't welck sy namen voor

(g) Vid. *Biblioth. Angl. Tom.*
II. p. 103. vbi Cl. LA ROCHE haec
omnia ex Actis iudicii refert,

ENtre le Procureur du Roy Daulphin demandeur en crime d' heresie scandaleuse, dogmatisation, composition de nouvelles doctrines & livres heretiques, schisme & perturbation de l' union & repos publiques, rebellion et desobeissance aux ordonnances faictes contre les heresies, effraction & evasion de prisons royales Delphinales, d' une part; & Mre MICHEL DE VILLENEUVFVE medicin; parcy devant prisonnier aux prisons du Pallaix Delphinal de Vienne, & a present fugitif a cause desdits crimes, d' autre.

Veu par nous les pieces justificatives desdites heresies, mesmes les Epistres & Escritures de la main dudit VILLENEUVFVE adresseés a Mre IEH. CALVIN prescheur de Geneve & par ledit DE VILLENEUVFVE recogneues, ses reponces, confessions & negations, les reponces & autres procedures concernantes BALTHASARD ARNOLLET Imprimeur, certaines basles & livres imprimez, desquels l' intitulation est Christianismi Restitutio, les tesmoings examinez sur ce que ledit DE VILLENEUVFVE avoit compose & faict imprimer ledit livre a ses despens, les rapports des Docteurs en Theologie & autres personnes notables sur les erreurs contenus audit livre & Epistres. Et lesquels erreurs & heresies sont d' ailleurs manifestes par la lecture d' yceux ----- faictes sur l' evasion des prisons & diligences de apprehender ledit VILLENEUVFVE, adjournemens a trois briefs jours & defaults sur iceux obtenus, recollemens des tesmoings, conclusions diffinitives dudit Procureur du Roy Daulphin, & tout ce qui a été remys par devers nous; le tout consideré; nous avons dict & disons lesdicts defaults avoir esté bien & devement obtenus, pour le profit desquels nous avons forclos & forcluons ledit DE VILLENEUVFVE de toutes exceptions & defences, declairé & declairons atteint & convaincu de cas & crimes a luy imposez, pour reparation desquels nous l' avons condamné & condamnons, assavoir
pour

pour le regard de l'amende pecuniaire en la somme de mille livres tournois d'amende envers le Roy Daulphin, cela estre, incontinent qu'il sera apprehendé, conduyt sur un tumbereau avec ses livres a jour & heure de marché des la porte du Pallaix Delphinal par les carrefours & lieux accoustumés jusques au lieu de la Hale de la presente Cité, & subsequemment en la place appelée de CHARNEVE, & illec estre brusle tout vif a petit feu: tellement que son corps soit mis en cendre. Cependant sera la presente Sentence executée en Effigie, avecques laquelle seront lesdits livres bruslez. Et si l'avons condamné & condamnons es despens & frais de Justice, desques nous reservons la taxe, declarans tous & chacun ses biens acqys & confisqués au profit de qui appartiendra, lesdits frais de Justice & amende sur iceux biens au prealable livrés & payés. DE LA COUR Vybally & Juge Delphinal. GRATER Assesseur. CARVER Assesseur. PVTOD Assesseur. DV PRAT Assesseur. ADEBAIS Assesseur. TAMPTESIEV PASSARD Assesseur. BERTIER Assesseur. P. LE COVRT Assesseur. LOYS MARCEL Assesseur. CHRISTOFFLE Assesseur. Publiée ladite Sentence en plein jugement a l'audiance dudit Procureur du Roy Daulphin. Nous Vybally & Juge susdit seans dans l'Auditoire du Pallaix Delphinal de Vienne le dix septieme jour du mois de Juing l'an mille cinq cens cinquante troys. Presens a ce Mes. PHILIBERT COLLINS, ALEXANDRE ROLLAND, CLAUDE MAGVIN, CHARLES PERDOMEY, PIERRE DES VIGNES, & plusieurs autres Praticiens de Vienne illec estans, & moy Grefsier soubsigné, CHASALIS.

Dudit jour environ l'heure de mydy après que l'Effigie dudit VILENEVFVE avoir esté faicte au devant dudit Pallaix Delphinel, icelle Effigie par FRANCOIS BERODE Executeur de la haute Justice, lequel l'on a envoyé querir à ces fins, a esté mise sur un tumbereau avec cinq basles des livres

composés par icelluy VILLENEUVVE, & après, ledit tumbereau, chargé desdits Effigie & livres, a esté conduit & mené par ledit Excuteur des la porte dudit Pallaix par les carrefours & lieux accoutumés jusques au lieu de la Hale de la presente Cité de Vienne, & subsequemment en la Place appellée la Charneve, dans laquelle ladite Effigie a esté attachée à une potence expressement erigée, & après bruslée avec lesdits livres à petit feu par ledit Executeur, le quel a mis à deue & entiere execution ladite Sentence pour le regard de ladite Effigie, selon la forme & teneur, en presence de GVIGVES AMBROSIN crieur & Trompette de Vienne, CAVDE REYMET, MICHEL BASSET Sergens Royaulx Delphinaulx, SERMET DES CHAMS, ——— de Vienne, & de plusieurs aultres gens illec assemblée pour voir faire ladite excution. Ainsi a esté procedé, & par moy Greffier soubnommé receu. CHASALIS. *Extrait des Registres de la Cour du Balliage de Vienne par moy Greffier soubsigne,* CHASALIS.

§. XXV.

Vienna quidem SERVETVM elapsum esse, nullum dubium est, quum omnes, qui carceris huius meminerunt, id vno ore asserant. (h) Quibus vero artibus aut mediis adhibitis, certo non constare videtur. Interim non audiendus est CONRADVS SCHLVSSELBURGIVS, (i) qui eum ex carcere dimissum esse narrat, eo quod se hostem esse Lutheranorum, professus esset. A quo non longe abit IOH. CONR.

(h) Vt HIERON. BOLSECVS l. C. IAC. SPONIUS in *Historie de Geneue Lib. III. p. 256.* IOH. CONR. ZELTNERVS l. C. IOH. CALVINVS in *ep. ad. SVLCERVVM MDLIII. scripta,* THEOD. BEZA in *vita CALVINI, GODOFR. ARNOLDVS in Heresiologia P. II. L. XVI. C. XXXIV. §. 4. p. 406. multique alii.*
 (i) In *Catalogo Haereticorum Lib. XI. p. 12. Francof. 1599. in 8.*

CONR. ZELTNERVS (k) qui idem fere refert, SERVETVM scilicet, Viennam vocatum fuisse, quo doctrinae suae rationem redderet, eum autem, quum se acerrimum Lutheranorum hostem nominaret, saluum iterum Vienna abiisse. Vtriusque opinionem, & SERVETVS ipse & sententia Viennensis luculenter satis refellunt. Id ex *Actis Iudicii* certum est, quae Cl. LA ROCHE inspexit, eum, quum clauis expetisset latrinae, hac occasione vsum, abiisse: Dederat enim Vicarius Iudex ei potestatem, quo vellet eundi. Verisimile itaque est, SERVETVM nec inuito nec inscio Iudice ac custode euasisse.

§. XXVI.

Vienna itaque, quocunque modo sit, elapsus, Neapolin petere, ibique medicinam, inter Hispanos ibi commorantes, facere, in animo quidem habuit, (l) at non Italiam, vt aliqui defendunt (m) antea permigravit. Itinere suo, per LVYSETVM directo quo eques venerat, reliquam viam, Geneuam usque pedes confecit, hospitiumque sibi domum, cui Rosae nomen, elegit, ex quo deinceps in carcerem abreptus est. Quo vero die SERVETVS Geneuam ingressus sit, non liquet. Qui die dominico, cum HIERON. BOLSECO, (n) IOH. VYTENBOGARDO (o) aliisque, SERVE-

G 3

TVM

(k) Qui l. c. p. 500. ita scribit: *His factis* (nimirum Bibliis Lugduni impressis) *a Lugduno iterum abiit, & quamquam in latebris saltem haerebat, ad causam tamen dicendum aliquando productus Viennam Delphinatus euocatus est, ibidemque se acerrimum Lutheranorum hostem professus, saluus iterum euasit.*

(l) Fallitur itaque STANISLAVS LVBIENICIVS, qui in *Historia*

Reform. Polon. Lib. II. Cap. V. p. 79. eum Venetias ire voluisse, refert.

(m) Vid. supra §. XV. not. e. f. g.

(n) Qui l. c. Cap. IV. p. 9. scribit: *Erat autem dies dominicus quo Geneuam ingressus est. Idem quoque narratur in Dialogis inter VATICANVM & CALVINVM, aliisque libris non magni ponderis.*

(o) Is enim l. c. P. II. p. 74. a.

TVM eo venisse statuunt, illi eam ob causam id modo defendere videntur, vt probent, **SERVETVM**, **CALVINVM** lubenter e suggestu loquentem, audire voluisse, & instinctu **CALVINI** ex concione in carcerem deductum fuisse, atque ita **CALVINI** exaggerent atrocitatem. Haec autem falsa esse, omnium optime ex ipsis *Iudicii Actis* probari potest, ipse eum enim **SERVETVS** (p) aperte coram iudicibus factus est, sese numquam, neque in plateis neque in concione Geneuae visum fuisse, sed statim naui Tigurum abire voluisse. Multis enim iam notus erat **SERVETVS**, ob dogmata sua, quae in Helvetia, in Germania, & Geneuae vbique fere disseminata erant, multosque ea propter habebat inimicos, proinde ex metu, ne exploraretur, in occulto Geneuae latuit. Accedit, **CALVINVM** faciem eius, quippequam olim Lutetiae viderat, cognouisse. Fallit ideo vehementer ac fallitur **IACOBVS SPONIVS** (q) qui, eum dogmata sua spargere publice ibi coepisse, narrat. Id enim si ita fuisset, nec ipse **CALVINVS** id tacuisset, quum res **SERVETI** coram iudicibus tractaretur. Vt taceam, quae **SERVET. ipse**, (r)

BOL-

a. cum **SERVETVM**, Viennae captum fuisse narrasset, pergit: *Maer heymelyck vyt de gevangenis ontkomen zynde, quam hy binnen Geneve, ende den seluen dage, op Sondagh naemiddach, hoorde hy aldaer de Predicatie.*

(p) Teste Cl. LA ROCHE, qui l. c. p. 110. ita scribit: *Mais il est certain, par sa propre confession, qu'il ne parût point en public, de peur d'être decouvert.*

(q) In *Histoire de Geneue* p. 256.

inquiens: *il vint a Geneve, ou il commença à dogmatifer.*

(r) Dixit enim iudicibus suis: *qu'il avoit déjà parlé à l'hotesse, pour trouver une Barque, qui le menât par le Lac ausfi haut qu'il seroit possible, pour prendre la route de Zurich, & qu'il se tenoit caché à Geneve, a fin de s'en pouvoir aller sans estre reconnu. vid. Bibl. Angl. Tom. II. p. 109. vbi Cl. LA ROCHE commorationis huius ita meminit. Je n'ai pû, ait, decouvrir, quel jour*

BOLSECVS, (s) IEREM. FELBINGERVS, (t) pluresque alii (u) testati sunt, eum scilicet ne cogitasse quidem illic subsistere, sed metu CALVINI progredi, multo minus publice ibi docere voluisse.

§. XXVII.

Compertum habebat per exploratores CALVINVS, Vienna discessisse SERVETVM & Geneuam venturum esse: neque latebat eum, simulac aduenisset, adesse hominem. Ergo statim ad supremum vrbis Syndicum misit, eumque in carcerem duci curauit. (x) In libera vero ciuitate hac
id

jour il entra dans Geneve; mais il y logea à l' Enseigne de la Rose; & il avoit dessein de louer un Bateau le lendemain, pour trauerser le Lac, & pour se rendre en suite à Zurich.

(s) l. c. Cap. IV. p. 9. non cogitabat, ait, illic subsistere, sed metu CALVINI progredi, nisi securitatem sibi eo die per statuta & priuilegia ciuitatis fuisset pollicitus.

(t) Hic enim existimauit, SERVETVM, Geneuae ab amicis detentum fuisse, vt CALVINVM audiret. Accepit hoc ex ore eius HENR. LVD. BENTHEM, qui hominem hunc Socinianum A. 1687. Amstelodami allocutus est, in suo *Holland-Schul und Kirchen-Staat* P. I. C. XIX. §. XXXVII. p. 906. scribens: Genff und CALVINI Nachfolger (verba FELBINGERI recenset) fühlten auch Gottes Strasse, weil daselbst SERVETVS verbrannt, der ihnen

doch kein Leid gethan, sondern nur hätte durchreisen wollen, aber von guten Freunden aufgehalten, daß er des folgenden Tages CALVINVM möchte predigen hören, worüber er durch CALVINI Getrieb in den unverschuldeten Tod gerathen sey. Cl. BOYSENIUS l. c. p. 22. coniiicit, eum SOCINI precibus, consuetudinem ejus efflagitantis, commotum forsan esse, vt per aliquot dies ibi subsisteret. Sed hoc an ita sese habeat, valde dubito.

(u) Vt THEOD. BEZA loco cit. p. 21. CHRISTOPH. SANDIVS l. c. p. 7. IOH. CONR. ZELTNERVS l. c. p. 500. GODOER. ARNOLDVS in *Haeresiologia* P. II. L. XVI. Cap. XXXIV. §. 4. p. 406. qui omnes vnanimiter testantur, SERVETVM modo Geneuam transire voluisse.

(x) Auctorem se carceris
SER.

id moris est, vt nemo capiatur, nisi accusator eius, vna cum reo sese ad vincula sponte offerat. Id ergo CALVINVM oportebat facere. Verum Gallum quendam NICOLAVM DE LA FONTAINE commouit, vt se huius SERVETI accusatorem daret, cum ob alias causas, tum, ne videretur forsitan, acsi CALVINVS ipse SERVETVM ad mortem vsque persequi vellet. (y) Quis autem NICOLAUS iste DE LA FONTAINE fuerit dubium est. Equidem ex *Historia SERVETI manuscripta* (z) cuius Auctor fortassi CASTELLIO erit, & ex
VYTEN.

SERVETI fuisse, CALVINVS ipse variis in locis testatus est. Ita enim in *Fideli Expositione SERVETI errorum* p. 687. scribit: *Nam quidquid in Senatu nostro actum est, mihi passim adscribitur, Nec sane dissimulo, mea opera consilioque iure in carcere (forsan carcerem) fuisse coniectum. Quia recepto ciuitatis huius iure, criminis reum peragere oportuit: causam huc vsque me esse prosecutum, fateor. Idem ferre & in Epistola quadam ad SVLTZERVM data extat. Tandem, ait, huc malis auspiciis appulsum scilicet SERVETVM, vnus ex Syndicis, me Auctore, in carcerem duci iussit. Neque enim dissimulo, quin officii mei duxerim, hominem plus quam obstinatum & indomitum quoad in me erat compescere. Vid. CALVINI Epistolae & Responso Ep. CLVI. p. 294. Hanoviae MDXCVII. in 8vo.*

(y) Apparet id ex Epistola

CALVINI CLVI. p. 289. vbi ita ad FARELLVM scripsit: *Iam nouum habemus negotium cum SERVETO. Huc transire forte cogitabat. Nec dum enim scitur quo consilio venerit; sed cum agnitus fuisset, retinendum putavi. NICOLAUS meus ad capitale iudicium, poenae talionis se offerens, ipsum vocauit. Nec non BOLSECVS idem affirmat l. c. p. 9. Simulac, ait, CALVINVS certior de aduentu in urbem SERVETI factus est, NICOLAVM ministrum suum accusatorem submisit, qui ipsum in ius vocaret, & postridie fratrem suum ANTONIVM, qui pro ministro cautionem interponeret, subornauit: cf. etiam Cl. LA ROCHE l. c. p. 112.*

(z) Ita enim Auctor huiusce Historiae de NICOLAO memorat. Is, ait, fuit aliquando coquus Nobilis cuiusdam, nomine FALESII, quem FALESIVM CALVINVS aliquando tanti fecit ob religionem, vt eum

VYTENBOGARDO (a) coquum cuiusdam nobilis eum fuisse apparet. Alii vero CALVINI eum coquum fuisse censent. (b) Sed Cl. LA ROCHE coniicit, eum CALVINI famulum fuisse,

*in quadam Epistola laudauerit sum-
mopere. Sed postea, cum favere vi-
deretur FALESIVS cuidam Medico
nomine HIERONYMO, qui in vincu-
lis tenebatur propter causam praede-
stinationis, quoniam de ea dissensif-
set, in publica congregatione a CAL-
VINO iudicatus est haereticus. Ab eo-
dem CALVINO mittitur ibi famulus,
qui sese accusatione (accusatorum for-
te legendum) dedit: & SERVETVS
a concione vocatus, & nomen suum
confessus, coniectus est in carcerem,
nec non ipse famulus CALVINI, qui
paulo post datis fideiussoribus liberatus
est. Hic Medicus HIERONYMVS
nullus est, quam HIERONYMVS
BOLSECVS.*

(a) Qui loco cit. p. 74. b.
idem refert: CALVIN, inquit,
*hadd' een Knecht, eertyds Kock ge-
west by een Edelman FALFZE genaemt,
in secker Brief van CALVIN seer ge-
presen om syne Religie, doch na der
hand van CALVIN Ketter geschol-
den, om dat hy een ander gevoelen
scheen te hebben van de Predestina-
tie. Dese Knecht van CALVIN opge-
maeckt, beschuldicht SERVET, die
daer op uyt de Predicatie geropen,
ende synen naem bekent hebbende, in*

*de gevanckenis geworpen wierd, te
gelyck met CALVINI Knecht, die
stracx daer aen op borchtocht weder
wierd ontschlagen.*

(b) Patet id ex Libello quo-
dam sine nomine 1554. 12. edito,
& in Batavia 1612. recuso in 8 cu-
ius hic index: *Contra libellum Cal-
vini, in quo ostendere conatur Hae-
reticos iure gladii coërcendos esse J.
LXI. Verba haec sunt: An CAL-
VINI coquus potuerit de SERVETI er-
roribus circa Trinitatem, & Fa-
tum, & eius generis obscurissimas
quaestiones (in quibus tot iam secu-
lis desudavit Ecclesia) iudicare, &
primus lapidem iacere, aut ut falsus
testis eodem supplico affici, iis iudi-
candum relinquo, hominis qui igno-
rantiam norunt. Item, an Pastore
licuerit ex culina sua accusatorem rei
capitis depromere, iudicent ii, qui
Apostolorum mores ingeniumque no-
runt. Coquus ille non est accusator,
sed muta persona, & accusatoris lar-
ua, ut ea deceptus Magistratus pa-
teretur verum accusatorem CALVI-
NUM totam SERVETI causam agere,
id quod ei non licuisset, si secundum
urbis legem fuisset ipsemet in vinculis.*

fuisse, (c) quia ipse SERVETVS in libello quodam, mox afferendo, quem ad Senatum Geneuensem dedit id ipsum fassus sit. Mihi quidem perinde erit, quisquis ille fuerit, dummodo hoc certum maneat, eum primum atque primum SERVETI aduersarium & accusatorem, coram iudicio Geneuensi fuisse. Quid autem hunc inter atque SERVETVM, ceterosque SERVETI aduersarios, quotidie in iudicio actum sit, id ordine recensebo.

§. XXIX.

Augusti Mensis dies fuit decimus quartus, quo SERVETVS primum vna cum NICOLAO DE LA FONTAINE, accusatore suo, coram iudicibus comparuit. Hic triginta & octo formauerat quaestiones, (d) ad quas, vt SERVETVS distincte responderet, senatum implorauit. Omnes fere quaestiones illae ad doctrinam pertinebant, SERVETI, trigesima autem septima SERVETVM accusabat, quod publicis scriptis grauissime in CALVINVM inuectus esset, simulque doctrinam, quam CALVINVS profitebatur, exagitasset. Huic accusationi SERVETVS respondit, CALVINVM iam antea

(c) L. c. p. 112. scribens: *Vn nommé NICOLAS DE LA FONTAINE, natif. de St. Gervais, dans cette partie de l' Isle de France, qu' on appelle le Vexin François, entreprit de l' accuser, & de le poursuivre en son propre nom; mais il fut continuellement dirigé par CALVIN. Je ne saurois m' imaginer, que cet homme ait été Cuisinier de CALVIN, comme on l' assure dans le livre, que j' ai cité cidessus (vid. not. praecedentem b.) Je croirois plutôt, que NICOLAS DE LA FOINTAINE étoit un pauvre Etudiant. & une espèce de*

Domestique de CALVIN. SERVET dit positivement, dans une Requete, qu' il presenta aux Magistrats de Geneue, — que CALVIN étoit son Maître. At nihil obstat, quo minus & coquus eius & famulus simul esse potuerit. Sed verisimilius tamen arbitror, inde famam natam esse de coquo CALVINI, quod homo hic antea coquus fuerit.

(d) Quadraginta memorat CALVINVS in Epp. & Respons. Ep. CLII. p. 289.

tea per Libros typis expressos, maxima se quoque affecisse iniuria, se vero ostendisse tantum CALVINO, quantis laboraret erroribus. Quum SERVETVS ad omnes respondisset quaestiones, accusator librum quendam typis consignatum, vna cum manuscripto quodam in medium protulit. Fuit hoc sine dubio illud, quod SERVETVS Vienna ad CALVINVM Geneuam olim miserat, de quo §. XIIIX. supra dixi. Quorum se auctorem esse, SERVETVS non negauit. Porro idem SERVETI aduersarius duos alios adhuc produxit Libros *Ptolomaeum* scilicet atque *Biblia*, quibus utrisque notas adiecerat SERVETVS vt ipse fassus est. (e) Finitis tandem iudicii horis, semetipsum in custodiam dedit accusator, mox tamen, sequente scilicet die, ex ea iterum, cautione interposita dimissus est. (f)

§. XXIX.

Decimo quinto Augusti quum compareret SERVETVS, quaestiones suas, quas praecedente die dederat, denuo repetiit, quaestiones vero ei propositas, negauit partim, partim affirmauit. Iudices vero, quum multa criminum vestigia in SERVETO deprehenderent, accusatorem eius, vade dato, solui posse, rati sunt. Altero autem die, decimo sexto scilicet huius mensis, LA FONTAINE quendam nomine GERMAIN COLLADON (g) secum in iudicium duxit. Eaedem adhuc, quae antea, SERVETO proponebantur quaestiones. Ad tertiam vero quum peruenissent, accusator eius exemplum quoddam *Geographiae* PTOLOMAEI produxit, & notas, quas SERVETVS, praesertim descriptione Pa-

H 2

lestinae

(e) Vid. Cl. LA ROCHE l. c. p. 115.

(f) Testatur id CALVINVS ep. CLII. p. 290. scribens: NICOLAUS die tertio quum fratrem meum sponsorem dedisset, quarto absolutus est.

(g) Is haud dubie Gallus quidam fuit, qui Geneuam sese receperat, SERVETVMque in Galliis antea nouerat.

lestinae adiecerat, iudicibus ostendit. Loca quoque nonnulla ex SERVETI Libris conscripta, hocce die prolata sunt, quibus, SERVETVM errorum suorum eo melius convinci posse, credebant. Elapso autem opinione citius iudicii tempore, in quaestione vndecima substituerunt. Interea LA FONTAINE litteras ad Senatum supplices misit, quarum initium, referente Cl. LA ROCHE (h) ita sese habet:

PAr devant vous, Magnifiques, Puissans, & très Ré-doublés, Seigneurs, propose NICOLAS DE LA FONTAINE, s'étant constitué prisonnier en cause criminelle contre MICHEL SERVET, pour les grands scandales & troubles, que ledit SERVET à déjà fait par l'espace de vingt-quatre ans, ou environ, en la Chretienté, pour les blasphemes qu'il a prononcé & escript contre Dieu, (i) pour les beresies, dont il a infecté le monde pour les mechantes calumnies, & fausses diffamations, qu'il a publicé contre les grands Serveurs de Dieu, & notamment contre Monsr. CALVIN, duquel sedit Proposant est tenu de maintenir l'honneur, comme de son Pasteur, s'il veult etre tenu pour un Chretien, & aussi à cause de blasme & deshonneur, qui pourroit avenir à l'Eglise de Geneve, pour ce que ledit SERVET condamne par especial la doctrine, qu'on y preche &c.

Initium tantum hoc est, ut dixi, libelli huius supplicis. Insequentibus enim iudices precatus est, quo SERVETVM eo adigerent, ut ad quemlibet articulum ipsi propositum rotunde sineque ambagibus responderet: Tum autem, quum
haereses

(h) Vid. Cl. LA ROCHE l. c. p. 117.

(i) Absurda maxime videtur haec expressio, ac si SERVETVS Atheus fuisset, Scripsit enim SER-

VETVS non contra DEVM, quem agnouit atque credidit, sed contra Trinitatem, de qua grauiter dubitauit atque errauit.

haereses atque errores suos sparsisse, satis conuictus esset SERVETVS, accusationi curatores Fisci eum exponerent, accusatorem vero a carcere, sumtibus, ceterisque incommodis liberum pronunciarent. Ceterum libello huic, triginta & octo illi articuli, de quibus § praecedente dictum est, adiecti fuerunt.

§. XXX.

Senatus die XVII. Augusti iterum conuenit, SERVETVMQUE coram pleno Senatu vna cum LA FONTAINE atque COLLADON in iudicium vocauit. Produxerunt ii duas OECOLAMPADII litteras, (k) duoque ex MELANCHTONIS *Locis*, loca, (l) quo probarent, SERVETVM iam in Germania damnatum fuisse. Id quod autem SERVETVS negauit: scripsisse quidem fessus est, MELANCHTONEM atque OECOLAMPADIUM aduersus se, hoc vero nullo modo pro sententia Praetoris haberi posse. Ita Cl. LA ROCHE rem refert: (m) at paullo aliter CALVINVS eam narrat. (n) Ad tertium articulum, de quo SERVETVM interrogabant, obiecit ei LA FONTAINE, monuisse eum lectores *Ptolomaei*, ne crederent fertilitatem Palaestinae, terram enim esse miseram atque sterilem; at MOSEN tamen, de fertilitate eius maxima testatum esse: quod vt probaret, locum quendam ex eius

H 3

Pto-

(k) Quas supra §. V. insertas vide.

(l) Is enim in *Locis Theologicis* p. 221. ita scripsit: *Lusit homo Fanaticus, SERVETVS, de vocabulo Personae, & disputat olim Latinis significasse Habitum, aut Officii Distinctionem, ut dicimus ROSCIUM alias sustinere Personam ACHILLIS, alias sustinere Personam VLYS-*

sis; seu alia est persona Consulis, alia Servi, ut CICERO inquit, magnum est in Republica tueri Personam Principis: & hanc veterem significationem vocabuli sycophantice detorquet de tribus Personis Diuinitatis. Et p. 327. astutum & impium SERVETVM dixit.

(m) L. c. p. 119.

(n) In *Epp. enim Responsis Ep.*

Ptolomaeo in medium protulit. (o) SERVETVS primo se horum verborum auctorem esse negavit; Deinde hoc recte scriptum esse defendit, nec se MOSEN intellexisse, quum scripisset, iniuria Palestinae aut iactantia tantam huic terrae fertilitatem esse adscriptam: scripisse enim alios praeter MOSEN de *Palæstina*: Postremo, quum fortius vrgeretur, *nihil este istic mali*, defendit. Ita rem hanc IOH. CALVINVS narrat (p) gestam esse. At paulo aliter *Acta* docent. (q) Vtuncque est, id certum manet SERVETI verba sic posita esse, vt si minus impie, temere tamen ac imprudenter loquutus sit SERVETVS: (r) Ceterum commemora-

Ep. CLVI. ad SVLTZERVM data p. 294. ita scribit: *Tantum abest à spe resipiscentiae, ut non dubitet sanctis viris CAPITONI & OECOLAMPADIO aspergere hanc maculam, quasi socii fuerint. Cum ostensae essent OECOLAMPADI epistolae, dixit se mirari, quo spiritu abductus fuerit à priore sensu.*

(o) Non infra, vbi de *Ptolomaeo* agemus SERVETI, omnia haec verba de Palestina exhibebimus.

(p) In *Breui expositione errorum MICHAELIS SERVETI Opusc. Theologicorum* p. 702. & 703. Ex eo idem narret CON. SCHLVSSSELBVRGIVS *Catalogi Haereticorum Tom. XI. p. 189. 190.*

(q) In his enim refertur, quod CALVINVS dissimulat, SERVETVM aperte professum esse, sese quum scripserit, male Iudaeae fertilli-

tatem adscribi, non MOSEN sed recentiores, qui de ea commentati sunt, auctores intellexisse. En ipsa *Actorum* verba, quae CL. LA ROCHE l. c. p. 120. ita exhibet: *Sur le tiers (Article) ils ont produit le Lieu de Ptolomée, lequel ledit SERVET dit n' avoir fait, & non obstant, qu' il n' y a point de mal, & qu' il n' entend point du temps de MOYSE, mais du temps de ceulx, qui ont écrit de notre siècle. Et lesdits disent que d' autant, qu' il a compris généralement tous Ecrivains dudit País, qu' il a calomnié contre MOYSE.* Atque fateor, hanc responfionem valde probabilem esse, eo quod paulo ante SERVETVS MOSEN *eximium* vocauerat *Theologum*, quod non fecisset, si diuino huic viro iniuriam inferre voluisset.

(r) Vid. CL. LA ROCHE *Memoirs*

morabile est, hoc die CALVINVM iam in hoc iudicio affuisse, & cum SERVETO disputasse. Patet id ex narratione ipsius CALVINI. Verum *Acta Iudicii* eum die XXI. Augusti in iudicio primum comparuisse, reterunt: ex quo apparet, minus recte digesta adhuc esse omnia, quae ad huius viri historiam pertinent. Scilicet, quum SERVETVS cum accusatore suo aut disputare noller, aut hic cum SERVETO disputare non posset, CALVINVS ipse, arenam sibi esse tentandam ratus est, id quod ipse non diffitetur. (s)

§. XXXI.

Eodem quoque die oculos ei positae sunt notae, quibus *Biblia S.* & quidem *Caput, VII, IIX. & praesertim LIII. Esaia-*

ers of Litterature Volum mens Decembr. p. 373. p. & Bibl. Angl. l. c. p. 121. seq. ubi SERVETVM excusat, atque eum, quum nec Atheus nec Deista fuerit, minime MOSEN potuisse carpere, animaduertit. Nos non vehementer quidem refragamur huic excusationi: at quae praeterea Cl. LA ROCHE habet, emendationis indigent. Je crois, ait, que, par les mots de vanus Praeco Iudaeae, il a voulu designer un voyageur moderne, qui auoit publié une Relation de la Terre Sainte, & qui en aupt parlé comme d'un País extrêmement fertile. Existimat hic vir doctus, SERVETVM de vano quodam Iudaeae praecone, in PTOLOMAEO loquutum esse, eoque nouum quendam auctorem designasse. Sed vani praeconis, nulla extat apud SERVETVM memoria, CALVINI

quaestio: Quisnam vanus ille praeco fuisset praeter MOSEN? confectarium tantum est, quod CALVINVS ex his SERVETI verbis elicit. Scias tamen, iniuria aut iactantia pura, tantam huic terrae bonitatem fuisse adscriptam. Qui enim pura inducti iactantia aliquid referunt, hi vani sunt praecones. Non viderat Cl. LA ROCHE Ptolomaeum SERVETI, quapropter in hunc errorem incidit.

(s) In Epistola ad FARELLVM scribens: NICOLAUS meus, quadraginta accusationis capita postridie in medium scripta attulit. Tergiversatus est initio. Itaque vocati sumus. Proterue mihi conuitiatus est, non secus acsi haberet sibi obnoxium. Ego, ut dignus erat, eum excepi. Vid. *Epp. & Resp. CALVINI p. 289. Ep. CLII.*

Esaiànam illustrauerat. Peruerse enim in omnibus his oraculis sensum quaesiuerat litteralem; credebatur Prophetam **ESAIAM** de **CYRO** loquutum fuisse, quem pro Iudaeorum peccatis mortuum esse, dicebat: mystice vero **CHRISTVM** intelligi debere, ad quem Propheta praecipue respexisset. Hanc expositionem **CALVINVS** impiam atque malignam vocabat. (t) De *Bibliis* ipsis eorumque Seruetica explicatione infra vberius agam. Accusabatur quoque **SERVETVS** ex ipso suo, quem haud ita pridem ediderat Libro, *Restitutione* scilicet *Christianismi*, quod **SS. Trinitatem Somnium** **AVGVSTINI** vocasset, (u) multisque aliis iniuriis ac impiis

(t) Narrat hanc rem **CALVINVS** in *Expositione errorum* **SERVETI** p. 703. & simul vehementer inuehitur in hanc interpretationem, quam ex summa & diabolica impietate, studioque totam Christianam Religionem euertendi natam esse non dubitat. **HVGOGROTIVS** idem fere quod **SERVETVS** censuit *Commentar. in Vet. Test. Tom. II. p. 112.* edit. Paris. 1644. fol. Mirum vero tam grauius & acerbè tulisse hanc explicationem **CALVINVM**, qui multa veterum vatum de **CHRISTO** oracula de rebus **V. T.** ipsemet accepit, & imprimis Psalmum **II. DAVIDI** adaptauit; vid. **AEGIDIIVNNII** *Calvinus Iudaizans* p. 19. 20. edit. Witteb. 1593. 8.

(u) Sine dubio respicitur ad haec verba, quae *Restit. Christianismi* Lib. I. fol. II, b. leguntur:

nec enim alium eius generis reperire mihi licuit: *Ex eisdem*, ait, *Hebraicis litteris constant מלכא ו מוכא: eo magis, quia Angelus ille peculiariter dictus est princeps Iudaeorum: AVGVSTINI ratio parum concludit* Lib. II. de Trin. eo quod coram duobus Angelis se incuruauit **LOTH.** Honoris euim causa id factum est ab hospitali viro, etiamsi nesciret esse Angelos *Hebr. 13. Quod dominos vocarit* **LOTH:** nihil ad **AVGVSTINI** somnia, quia non ponitur ibi nomen tetragammaton: sed commune nomen, quo homines vocamus Dominos. Angelis & id, & aliud nomen tribui poterat, eo magis quia ipse dominus adfuit, cum incendienda fuit Sodomia. Decipit **AVGVSTINVS** inquit: an duo illi hospites **LOTH** fuerunt pater & filius, aut pater & spiritus sanctus, aut filius & spiritus sanctus? *Ridiculae naeniae.*

impiis loquutionibus, vñus fuisset, & omnes istos, qui Trinitatem crederent, *Tritheas* imò *Atheos* dixisset. Hoc autem se fecisse SERVETVS infitias iuit, atque respondit, se non *Tritheas* vocare, qui Trinitatem credunt, alioquin semetipsum *Tritheam* fore, quia ipse eam crederet: sed eos modo, qui in essentia ipsa diuina distinctionem quamdam realem constituerent, hoc enim essentiae diuinae unitatem tolleret. Se addebat, hac in doctrina & Apostolos ipsos & Ecclesiae nostrae Patres, IGNATIVM POLYCARPVM, aliosque vnice sequi. Dixit quoque SERVETVS coram iudicibus, se per Personam & Hypostasim, subsistentiam quamdam visibilem aut apparentem intelligere. Postremo accusatores alia loca ex libris eius, sigillatim ex *Restitutione Christianismi*, vna cum *Litteris* ad ABELEM PEPINVM (x) scriptis, imò CALVINI *institutionum* exemplum quoddam, notis propria SERVETI manu adiectis, ornatum produxerunt, vt haeresium eum & errorum conuincerent. Declarauit tum etiam SERVETVS, typographum multa *Restitutionis Christianismi* exempla Francofurtum misisse. Quare factum est, vt CALVINVS paullo post litteras ad Ministerium Francofurtense daret, in eisque oraret, vt omnia huius Libri exempla, quotquot illorum eo venissent, extinguere, quam diligentissime curaret. (y)

§. XXXII.

In ius iterum vocatus est SERVETVS die XXI. Augusti, Eo

(x) Litteras has vide supra §. XIX.

(y) Extant hae litterae in Epp. & Resp. CALVINI num. CLIII p. 290. in quibus ita scribit: *Vestrum autem est dare operam, ne hoc tam pestiferum venenum longius ema-*

net. Nuncius vobis referet, in qua apotheca sint libri, & quo numero. Librarius ni fallor, exuri patietur. Quod si quid obstaculi esset, vos tam fore cordatos confido, vt mundus tam noxia corruptela purgetur.

Eo die aduersarii eius, litteras BALTHASARE ARNOLLETO die XIV. Iulii huius anni conscriptas produxerunt, quibus ARNOLLETVS, qui Librum SERVETI formis descripserat, eamque ob causam vna cum SERVETO Viennae olim captus fuerat, IACOBO BERTETO narrabat, *Chastillonii* commoranti: se a correctore Libri SERVETI GVEROVLTO deceptum esse, vt Librum eius formis describi curaret. Iisdem litteris ARNOVLLETVS rogabat BERTETVM, vt omnia huius Libri exempla deleret, &, si fieri posset, funditus ex orbe proscriberet. Postea CALVINVS a nonnullis verbi diuini ministris comitatus in iudicium intrauit, & cum SERVETO disputationem iniit, de *Patrum in dogmate de Trinitate sensu*, quem vehementer distare a SERVETO, CALVINVS contendebat, & de *sensu vocum personae & ὑποστάσεως*. In hac disputatione, quum SERVETVS ad Patres non paucos prouocasset, qui statim non aderant, iussere iudices sumtu SERVETI eos coëmi, qui vel Geneuae, vel Lugduni reperiri possent; quosdam CALVINVS attulerat, ex quibus TERTULLIANVM IRENAEVM, IGNATII *epistolas* aliumque adhuc librum SERVETVS in carcere secum retinuit. Tandem SERVETO chartam atque atramentum iussu Senatus in carcere suppeditarunt, quo litteras supplices, prout vellet, conficere posset. (z)

§. XXXIII.

Chartam nactus & atramentum SERVETVS supplicem ad iudices libellum die XXII. Augusti conscripsit, quo partim ostendit, iure diuino atque humano nefas esse, propter dogmata fidei capitis aliquem accusare: partim ideo sese iniuste detineri conqueritur, quod dogmata sua nusquam disseminasset: postremo aduocatum efflagitat, qui causam suam agat. Operae pretium est, ipsas audire litteras:

A

(z) Narramus haec, adiectis uationibus, ex Cl. LA ROCHE nonnullis ex nostra penu obser- quem loc. cit. p. 133. 134. vide.

*A mes tres honorés Seigneurs, Messeigneurs les
Syndics & Conseil de Geneve.*

Supplie humblement MICHAEL SERVETVS accusé, mettant
en faict, que c' est une nouvelle invention, ignorée des
Apostres & Disciples & de l' Eglise ancienne, de faire par-
tie criminelle pour la doctrine de l' Escriture, ou pour que-
stions procedentes d' icelle. Sela se monstre premierement
aux Actes des Apostres, chapitre 18. & 19. ou tiels accu-
sateurs sont deboutés, & renvoyés aux Eglises, quant ni
aultre crime que questions de la Religion. Pareillement
du temps de l' Empereur CONSTANTIN le grand, ou il y
avoyt grandes heresies des Arriens, & accusations cri-
minelles, tant du costé de ATHANASIVS, que du costé de AR-
RIVS, le dict Empereur par son Conseil & Conseil de toutes
les Eglises, arresta que suyvant la ancienne doctrine, teles
accusations nariont poynt de lieu, voire quand on seroyt
un heretique, comme estoyt ARRIVS. Mais que toutes leurs
questions seriont decidées par les Eglises, & que estila que
seroyt convençu, ou condamné par iceles, si ne se voloyt
reduire par repentance, seroyt banni. La quiele punition
a esté de tout temps observée en l'ancienne eglise contra les he-
retiques, comme se preuve par mille autres histoires, &
authorités des Docteurs. Pour quoy, Messeigneurs, suy-
vant la doctrine des apostres & Disciples, que ne permi-
rent oncques tieles accusations, & suyvant la doctrine de
laucienne Eglise en la quiele tieles accusations ne estiont poynt
admisés, requiert le dict Suppliant estre mis dehors de la
accusation criminelle.

Secondament, Messeigneurs, vous supplie consider,
que na poynt offansé en vostre terre, ni ailleurs, na point
esté sedicieux, ni perturbateur. Car les questions que luy
traicte, sont difficiles, & seulement dirigées a gens scavans.

Et que de tout le temps que a esté en Allamagne, na jamais parlé de ces questions, que a OECOLAMPADIVS BV CER & CAPITO. Aussi en France nen ha jamais parlé a home. En oultre que les Anabaptistes sedicieux contre les Magistrats, & que voliont faire les choses communes, il les a tous jours reprouv & reprouve. Donc il conclut, que pour avoir sans sedition aucune mises en avant certaines questions des anciens Docteurs de l'eglise, que pour sela ne doyt aucunement estre deteneu en accusation criminelle.

Tiersament, Messeigneurs, pour ce qail est estranger, & ne scait les costumes de ce pays, ni comme il fault parler, & proceder en jugement, vous supplie humblement luy doner un procureur, lequiel parle pour luy. Ce fesant farés bien, & nostre Seigneur prosperera vostre republique. Faict en vostre cité de Geneve le 22. daost. 1553.

MICHEL SERVETVS de Ville neufve
en sa cause propre.

Interim quod ex sequenti libello supplici apparebit, maxima cum miseria in carcere conflictabatur SERVETVS, nec habebat, quo se contra vim aëris, nuditatem & pulices communiret. Duriter id factum esse atque iniuste, nemo diffitebitur, praesertim cum satis auri habuisset SERVETVS, quo necessaria suppeditari & coëmi possent. Verum tum temporis CALVINI nutu Genevae gerebantur omnia, qui fortassis miseriarum & calamitatum numero, hominem hunc ad frugem reuocari posse sperabat. At postea, cum aliquot inter procures amicos esset nactus, qui non nimis fauebant CALVINO, clementius cum eo ex parte agebatur. Ceterum libellus hicce supplex cum CALVINO communicatus fuit qui auctoritate IVSTINIANI primum eius momentum confutavit, (a) effecitque haud dubie, vt reliquis etiam non obtemperarent iudices.

§.XXXIV.

(a) Hoc ex sequenti libello produximus, colligendum. supplici, quem infra §. XXXVII.

§. XXXIV.

Sequenti die XXII. Augusti, quum Senatus iterum conuenisset, Procurator Generalis triginta nouos in medium protulit articulos, atque a Senatu desiderauit, vt de quolibet SERVETVS interrogaretur. Plurimi horum ad SERVETI personam, eiusque mores spectabant: de quibus, quum iam antea dixerimus, vt ea repetamus, non erit necessarium. Igitur hoc tantum memoramus, dixisse eum, se vltimum librum, ex conscientiae suae instinctu imprimi curasse, nullumque alium, quam sese ipsum correxisse eum. (b) Postremo, si in doctrina de baptismo infantum lapsus esset, fassus est, se paratum esse ad huncce errorem abominandum, modo gratiam iudicum atque misericordiam obtineret. Decima tertia inter has erat quaestio, *num matrimonii foedere iunctus esset*: ad quam autem SERVETVS respondit: nunquam sibi uxorem ducendi animum fuisse, eo, quod impotentem sese ac herniosum esse, sciuisset. Constituerant iudices, si respondisset, sese uxorem non duxisse, hominem quaerere: quomodo tam diu sibi temperare potuisset: verum responsio SERVETI hanc quaestionem oppressit ac sustulit. Interim ex ea apparet, CALVINVM persuasisse iudicibus, SERVETVM cum multis aliis criminibus, tum scortatione ac adulterio sese olim contaminasse. Omnino enim CALVINVS certum esse voluit, dissolutam fuisse SERVETI vitam, quod ex ipsis eius verbis infra probamus. (c)

I 3

§. XXXV.

(b) Haec non conuenire videntur cum iis, quae BALTH. ARNOLLETVS ad IACOBVM PERTETVM scripserat, vid. supra §. XXXI.

(c) Ita enim in *Exposit. error. MICH. SERVETI* p. 702. scribit: *Vita autem SERVETI magis fuit dissoluta,*

quam vt suspicari liceat, errore ad turbendam Ecclesiam fuisse impulsam. Et p. 703. In ipsa porro causae actione, non coniecturis tantum notata, sed manifestis signis depressa fuit eius impietas.

§. XXXV.

Triginta & octo erant articuli, qui die XXIIIX Augusti a Iudice vicario de nouo proponebantur, petente, vt SERVETVS aut negaret eos, aut affirmaret. Ante autem, quam hoc fieret, Procurator Generalis orationem praemisit, qua Iudicibus demonstrare studuit, SERVETVM hactenus in responsionibus suis fallacem atque ambiguum fuisse, mendaciisque plenum, oracula diuina irridere, potius atque illudere, paucis: summae impietatis reum esse. Idem supplicem eius libellum antea productum confutauit, indignumque censuit esse, cui aduocatus daretur, dignum potius, qui capitis condemnaretur, quod cum Anabaptistis sentiret. Articuli ipsi de quibus, hocce die interrogabatur SERVETVS, ad Libros eius, personam, mores, rationemque viuendi pertinebant magis, quam ad eius dogmata, quorum causa alioquin in carcerem coniectus erat. SERVETVS inter alia, iam antea a nobis memorata, respondit: sese cum nemine alio, nisi cum CALVINO atque PEPINO de sententiis suis per literas egisse, vnicamque modo epistolam ad PETRVM VIRETVM dedisse; sese quidem in memoriam sibi certo reuocare non posse, quo anno impotens herniosusque factus esset, forsam autem iam anno aetatis quinto, id sibi contigisse: numquam sese ob miserum corporis habitum, uxorem ducere vel potuisse vel voluisse, neque dixisse sese, quantum sciret, acsi foeminae vbicunque locorum sat multæ degerent, quarum vsu ac conuersatione quilibet extra matrimonium frui posset: quod si vero ita esset, id (d) modo dixisse propterea, ne reliqui, sese impotentem esse, sentirent. Postremo coram iudicibus aperte fassus est SERVETVS, sese in doctrina sua ac fide perstiturum esse, nisi falsitas eius sibi ostenderetur.

§. XXXVI.

(d) Id ipsi Iudices obieci- *Litterature* Vol. I. 1711. Augusto,
bant, of. LA ROCHE *Memoirs of* num. LXXIV. p. 294.

§. XXXVI.

Interim Genevensis Senatus Viennensem magistratum certiozem fecerat de SERVETO comprehenso & in carcerem coniecto. His litteris Viennenses ultimo mensis huius die responderunt, nec modo Geneuensibus gratias egerunt, quod certiores eos hac de re fecissent, sed etiam expetierunt, ut captum SERVETVM Viennam remitterent, quo poenam, quam hactenus effugerat, sustinere ibi posset. Scriptae erant istae litterae a Iudice vicario. Regisque in hac vrbe procuratore die XXVI. Augusti, & a centurione quodam regii Palatii, quod Viennae est, eo allatae. Igitur SERVETVS hoc centurione praesente iu iudicium vocatus & interrogatus est: num hic centurio notus ipsi esset, qui, sibi notum esse eum, seque per biduum sub eius custodia fuisse professus est. Data hacce responsione, iterum quaerebatur, num satius sibi duceret esse, si sub Geneuensium potestate atque iudicio constitutus litem suam conficeret, quam, si Viennam rediret, ibique ab illius civitatis Senatu de causa sua decerneretur: Venisse enim, addiderunt Iudices, Vienna idcirco carceris custodem, ut eum magistratus Viennensis iussu illuc accerferet. SERVETVS autem, quum hoc audiret, ad pedes Iudicum sese proiecit, oculisque madentibus eosdem imploravit, ne permitterent, ut a Viennensibus res sua diiudicaretur, sed ipsi potius, quocunque modo vellent, causam suam disceptarent. Patet hinc, non existimasse SERVETVM, Geneuenses magnum in se & crudele supplicium, saltim mitius ac Viennenses constituturos esse. Verum exitus vehementer fefelit hominem. Hac occasione nonnulla quoque alia retulit SERVETVS de carcere suo Viennensi, quae iam antea attigimus: id tamen praeterire non possumus, quod narrauit, sese Missam Viennae frequentasse, at grauitur id circo peccasse. Sed tamen se metu mortis id modo fecisse, in quo tunc quoti-
die

die versatus esset. Finito autem hoc iudicio, carceris custos, qui Vienna eò venerat, obtento eo, quod a SERVETO desiderauerat, testimonio, quod scilicet, se inscio atque inuito ex carcere & Vienna euasisset, Geneua iterum abiit.

§. XXXVII.

Primo Septembris die accersitus fuit SERVETVS, vt diceret, quot & quosnam in Gallia haberet debitores. Scripserat enim Gallus quidam DE MAVGERON dictus ad Senatum Geneuensem litteras, in iisque significauerat, Regem filio suo omnia SERVETI bona dono dedisse, quae ad fiscum regium lege alioquin pertinebant. Verum noluit SERVETVS nomina eorum indicare. Quod facinus, num ita generosum & laudabile sit, vt vir quidam doctus (e) putat, aliis diiudicandum relinquo. Interea CALVINVS, qui saepius aderat, hoc die quoque non deerat, quem iudices iuebant, ex SERVETI libro propositiones illas excerpere, quas impietate plenas iudicaret: SERVETVM autem eodem tempore latinis verbis respondere illis iuebant. Sine dubio intelligebant iudices, vagum nimis & molestum esse accusandi modum qui verbis & ore tantum fieret. Paruit CALVINVS ac triginta octo propositiones excerpfit, quae die XV. Septembris, quo in ius iterum vocatus est SERVETVS, ipsi traditae sunt. (f) Hoc ipso die quoque Senatui offerebat litteras supplices SERVETVS, quibus iudices implorat, vt rem suam, aut non ita differrent, aut se ex carcere dimitterent:

(e) Is est Cl. LA ROCHE qui l. c. p. 145. scribit: SERVET *refusa par generosité de nommer les Creanciers qu'il auoit en France.* Et in nota subiecta addit: *C' est vne action fort lauâble.*

(f) Hae propositiones in *Opusculis CALVINI Theol.* p. 704. reperiuntur, & quidem sub hoc titu-

lo: *Sententiae vel propositiones excerptae ex Libris MICHAELIS SERVETI, quas Ministri Ecclesiae Geneuensis partim impias, & in Deum blasphemias, partim profanis erroribus & deliriis refertas esse asserunt, omnes vero a verbo DEI & orthodoxae Ecclesiae consensu prorsus alienas.*

mitterent: Invehitur simul in CALVINVM, carcerisque fui miserias & aerumnas acerbe deplorat. Postremo aduocatum sibi denuo expetit, rogatque vt causa sua ad consilium ducentorum virorum referatur, Ipsae litterae sunt sequentes:

Mes tres honorés SEIGNEURS.

JE vous supplie tres humblement, que vous plaise abreger ces grandes dilations, ou me mettre hors de la criminalité. Vous voyes que CALVIN est au bout de son roule, ne sachant ce que doyt dire, & pour son plaisir me veult icy faire pourrir en la prison. Les poulx me mangent tout vif, mes chauses sont descirées, & nay de quoy changer, ni purpoint, ni chamise, que une mechante. Je vous avois presenté une aultre requeste, la quiele estoyt selon Dieu. Et pour la empecher, CALVIN vous a allegué IVSTINIAN. Certes il est malheureux, d' alleguer contre moy ce que luy mesme ne croyt pas. Luy mesme ne tient point, ni croyt point, ce que IVSTINIAN a dict de Sacrosanctis Ecclesiis, & de episcopis, & clericis, & daultres choses de la Religion; & scait bien que leglise estoit desja depravée. Cest grand honte a luy, encores plus grande, qu' il a cinq Semeines, que me tient icy si fort enfermé & na jamais allegué contra moi un seul passage.

Messeigneurs; je vous avoys aussi demandé un procureur, ou advocat, comme aviés permis a ma partie la quiele nen avoyt si afaire que moy, que suys estrangier, ignorant les costumes de ce païs. Toute fois vous l'aves permis a luy, non pas a moy & l'aves mis hors de prison, davant de cognoistre. Je vous requier que ma cause soyt mise au conseil de deux cents, aveque mes requestes: & si jen puy appeller la: jen appelle, protestant de tous despans, damages & interés, & de poena talionis, tant contra le pre-

mier accusateur, que contra CALVIN son maistre, que a prins la cause a Soy. Faict en vos prisons de Geneue le 15. de Septembre 1553.

MICHEL SERVETVS
en sa cause propre.

§. XXXIIX.

Litterae hae, quas paulo accuratius consideremus, non indignae sunt. Namque patet inde, SERVETVM clam amicos Geneuae habuisse, CALVINO inimicos, qui eum secreto erudiuerint, quidnam rerum gereretur, & qua ratione imminenti periculo occurrendum esset. Nouit nimirum (I.) quidnam CALVINVS exceperit ad libellum eius antea Senatui oblatum: quod non aliunde scire potuit, quam per membrum aliquod Senatus. Requirit (II.) vt ad consilium ducenariorum causa sua deferatur. Ignarus vero erat rituum, status, morumque Geneuensium SERVETVS. Quare fuerit aliquis necesse est, qui hoc ipsi suppeditauerit, & simul spem fecerit, fore, vt si res ad istud perueniret consilium, saluus & incolumis abiret.

§. XXXIX.

Hac de re, quo tanto minus dubitari queat, CALVINVM animaduerti velim, non paucos habuisse, qui male ipsi vellent, Geneuae hostes. (g) Inprimis ex ipsis CALVINI

(g) Testatur id IACOBVS SPONIVS in *Histoire de Geneue* Lib. III. ad annum MDLIII. ita scribens: *Il eut au commencement quelque appuy de certains Magistrats, qui haïssoient CALVIN, de sorte qu' outre qu' il estoit tres malicieux, il s' obstina tellement à maintenir ses blasphe-*

mes. Idem fere quoque GREGORIVS LETI in *historia Geneuensi* Italico idiomate scripta Lib. II. Part. III. p. 94. ait: *Quei ch' erano odiosi al rigore, & alla dottrina di CALVINO, l' andarono proteggendo nel principio, per far dispetto à questo, onde in una disputa gli dieda piis di cinquanta*

VINI *epistolis* aliisque locis apparet, AMADAEVM GORRIVM, quem CALVINUS sub CAESARIS COMICI nomine traducit, admodum ei fuisse infensum. (h) Hic AMADAEVS GORRIVS, BEZA teste, (i) Generalis populi Capitaneus primum electus erat, variasque molestias ac turbas CALVINO scelera eius perstringenti Geneuae cieuerat. Accusauerat eum, ac si, per septem fere annos falsam quandam doctrinam professus esset. Quum vero audacia eius extremum apicem fere attigisset, anno MDXLVI. senatu motus, Capitanei-que nomine priuatus, sibi vixit: imo hanc ob accusatio- nem in carcerem, teste IAC. SPONIO, (k) coniectus, fa- cemque ardentem ipso meridie per ciuitatem circumgesta- re, poenae causa iussus est. Mox autem anno MDXLIX.

in

cinquanta mentite manifeste. Reli- qua autem, quae de SERVETO ha- bet LETI nihil merentur fidei. Sic nempe (1) rem proponit, ac si SERVETVS diu Geneuae docuisset, donec caperetur, (2) narrat, Hel- uetas ciuitates efflagitasse mor- tem SERVETI (3) asserit, SERVE- TVM die XXIII. Octobris exu- ctum fuisse. Quae autem omnia manifesto falsa sunt. LETI ita per- git: *Mà come il fatto veniu troppo innanzi, e seminava vn gran Scan- dalo nella Citta: il Consiglio postola in prigione ordinò il suo processo, & arriuate in questo mentre Lettere de' Suizzeri, che manifestavano lo scan- dalo che tutti quei Magistrati piglia- vano di veder che tanto si tardana di dar la morte ad uno che già erano*

più di 30. anni che andava nella Christianità seminando empietà, fu condannato ad esser vivo bruciato; e la sentenza venne eseguita li 13. del Mese d' Ottobre, essendo morto ino- pinato. Haec accuratissime descri- psi quidem, LETI autem is non est, cuius spectata sit fides.

(h) In *Epp. & Resp.* CALVINI Ep. CLXI. ad FARELLVM data p. 304. haec leguntur verba: CAE- SAR COMICVS, simulato per triduum morbo, in Curiam tandem ascen- dit, vt Sceleratum istum poena exi- meret. Neque enim erubuit petere, vt cognitio ad Ducentos veniret: sine controuersia tamen damnatus est.

(i) In *Vita* CALVINI p. 15. 16.

(k) l. c. Lib. III. ad annum MDXLIX. p. 254.

in pristinum restitutus locum, nouas turbas dedit, vsque dum Syndicatum, summum vrbis locum adeptus esset. Idem deinceps factiosorum Geneuensium siue hostium CALVINI caput mansit, atque in CALVINI odium, causam SERVETI clam egit. Hoc exinde apparet, quod, quum Senatorum animos in mortem SERVETI inclinatos esse, animaduerteteret, in iudicio adesse noluerit. Fecerunt id quamplurimi alii ciuitatis huius Senatores, verbique diuini ministri, quorum alii ad exilium, alii ad perpetuos carceres, nequaquam autem ad ignis poenam SERVETVM condemnarunt. Ex Praetoris assessoribus quemdam obfirmasse animum SERVETI ipse narrat BEZA. (1) Inter alios praepriis Professor quidam Theologiae Geneuensis, nomine CELLARIVS est, qui sine dubio BORRHAVS CELLARIVS est, numquam in SERVETI neque in vllius haeretici mortem consentire voluit. Patent haec omnia prolixius, ex *Historia MSta SERVETI* (m) quam supra §. XXVII. citavi; nec non
ex

(1) l. c. p. 21. Cui etiam inquit, factiosorum vnus, tum Praetoris assessor, in aurem insusurasse quiddam credebatur, quo malum perditio homini animum obfirmaret.

(m) Cuius verba sunt: Itaque statim conuocatus est Magistratus Geneuensis (reuerſo scilicet nuncio, quem ad Ecclesias Heluetas misisset) super SERVETI negotio. AMADAEVS GORRIVS militiae Dux & idem tum primus Consul vrbis, quum videret animos Senatorum inclinatos in necem hominis, noluit adesse in iudicio, negauitque se participem eius sanguinis. Idem fecerunt

quidam alii: reliqui alii aliter damnarunt, non nulli ad exilium; alii ad perpetuos carceres, pars maior cum CALVINO ad ignem, nisi reuocare vellet: CELLARIVM etiam eius vrbis summum Professore Theologiae affirmant, nunquam in SERVETI, nec in vllius Haeretici mortem consensisse. Idemque putant de quibusdam eius vrbis ministris inferioribus, qui ad dicendam de SERVETO sententiam propterea non fuerunt vocati. Ita ductus est ad Tribunal, & ibi damnatus vt combureretur, & in cineres redigeretur.

ex iis quae VYTENBOGARDVS habet, (n) quem GODOFR. ARNOLDVS (o) exſcripſit. Nec omittenda ſunt, quae Cl. LA ROCHE (p) manu nescio cuius adſcripta legit, in exemplo ſuo *Vitae* CALVINI a THEOD. BEZA conſcriptae.

§. XL.

Dum haec gererentur Geneuae, fama paſſim de carcere SERVETI percrebuit, ac vt plerumque fit, quibusdam gaudium, aliis miſericordiam commouit. Inprimis DAV. GEORGIUS, notiſſimus ille Fanaticus, cuius tam celebris in

K 3

Histo-

(n) l. c. p. 74. b. ita memorat: *Terſtont wierde de magiſtraet wegadert op SERVETI ſaeck. AMEDE GORRIN, Colmel van de Burgery, de dier tydt eerſte Burgermeeſter, als hy ſach det den Raed genegen was om den Man te doen ſteruen, en wilde in de Vierschaer niet tiegenwordich zyn, ende ſeyde ſich niet te willen ſchuldich maken aen t' bloet van dien Man. Et p. 75. b. T' ſelue deden oock ſommige andere. Alle d' andere condemneerden hem, ſommige tot banniſſement, ſommige tot eeuwige geuanckenis, de meeſte ſtemmen ten vuur, ten ware hy wederriep. Men ſeydt, dat een voornemendt Profeſſor iu de Theologie in die Stadt, noyt in SERVETI, of in eenich Ketterſ doodt en heeft willen conſentee-ren. T' ſelue meynt men oock van ſommige der Stadts Predicanten, doch van de geringſte, die daerom niet en zyn geroepen, om haer gevoelen van SERVETO te ſeggen. So is hy geleyt ter Vierschaer, ende der veroordeeltor aſſchen verbrandt te worden.*

(o) Qui in *Haereſiologia* P. IV. Sect. II. Num. LIII. p. 443. 444. nil aliud egit, quam haec mox citata VYTENBOGARDI verba, ſine Auctoris mentione, germanice vertit,

(p) Verba haec Cl. LA ROCHE *Bibl. Angl.* Tom. II. p. 161. 162. inferuit, & ita ſeſe habent: *Accepi a certo homine non deſuiſſe tum ex praecipuis iuris dicundi Praeſectis, qui vt malum animum in CALVINVM per Hispanum reum exererent, auctores eſſent reo, vt atrocita quaeque in CALVINVM proferret, quod hoc ipſum apud certos gratioſiorem redditurum eſſet, illum autem abreptum a malo ſpiritu blaſphemias profudiſſe in Domini noſtri veritatem atrociores: unde ſibi ipſe tanto certius periculum certo DEI iuocitio conſlauerit. Qui haec adiecit verba, miniſtrum quendam verbi diuini Geneuae, nomine PERROT, fuiſſe, Cl. LA ROCHE c. l. coniicit, an vero res ita ſeſe habeat, mihi non liquet.*

Historia Ecclesiast. seculi huius fama est, tum litteras quasdam (q) pro SERVETO ad Senatum Geneuensem & Helvetas ciuitates dedit, in iisque SERVETVM *bonum & pium virum* nominauit, qui non nisi ex odio atque inuidia quorundam suorum inimicorum traditus esset. Litterae hae die I. Iulii mensis MDLIII. conscriptae essent, si subscriptioni fides haberi posset: at certum est, eam esse falsam, quoniam SERVETVS demum Augusto mense Geneuam venit. Quidquid id est, id ex ipsa constat epistola, eam exaratam esse, tum, quum adhuc in carcere constitutus esset SERVETVS. GEORGII autem nomen, quum in historia illustre admodum sit, ipsae vero litterae eius paucissimis visae, credo me rem multis gratissimam facturum, si ipsam epistolam huc transferam, quae ita sese habet:

Den

(q) Hae DAVIDIS GEORGII Litterae, sine Auctoris, loci & anni mentione prodierunt sub hoc titulo: *Christelijcke Sendebrieuen, Inholdende seer veele vnde verscheydene schoone Godtelijcke Vermaninghen vnde Onderrichtinghen op alderley vragen vnde anvechtinghen, so tot deser tijt den Mensche moghen bejegenen: Allen Bezommerde ware Godtmeenen de Herten tot troost vnde hulpe seer nut vnde dienstlijck in vier deelen vervat.* Tribus Tomis in 4. Huic titulo dictum I. Thess. II. 1. 2. 3. 4. subiunctum reperitur. Prima in hoc volumine

epistola die XVI. Ian. MDXLVI. scripta est, nostra autem, quam c. tauimus, Tom. I. Part. IV. Fol. 14. b. num. IX. inuenienda est. Litterarum forma docet in Belgio hanc editionem, clam sine dubio, descriptam esse. Quod GODOFR. ARNOLDVS memorat, epistolas DAV. GEORGII MDXLIX. typis expressas esse, id a veritate abest, nisi id forte de nonnullis eius intelligi debeat epistolis. vid. *Haeresiologia* eius Part. II. Lib. XVI. Cap. XXI. p. 289. b. Ceterum patet ex nonnullis ipsius CALVINI locis in *Expositione errorum SERVETI*, ei hanc epistolam minime ignotam fuisse.

Den Edelen / Gestrenghe / Erenfesten / Vromen /
Boorsichtighen / vnde Wyseu Heeren der Euan-
gelischer Steden in Zwytserlant.

Saluyt.

Gede, Gestrenghe, Erenveste, grootgunstige lieue Hee-
ren: Na dat Ick (Vwer E. E. Vriendt und Broer
der in den Heere Christo) den handel (so den ghoeden
vromen Seneto wedervaren) gehoort heb, der deur geheen
vrundelijckheit vnde liefde in V. E. E. handen vnde macht,
maer wt enckelder nijt vnde haat ouerghelenert is, ghelijck
aen den Jongsten Gerichte wel openbaer sal werden den gez-
nen, dien het nu deur schalcke list in en ooch verdonckert, den
grondt der Waerheyt alles onbewust is, Godt geue tylijck die
sake t' ervaren. Waerom nu allenthaluen het gespreck (oock
mynen ooren voorghekomen) so wijtloopich, vanden Geleers-
den Predicanten oder Zielsorgeren sulcken raet gehouden, an etz-
lijcken Vorten gheschreuen vnde het Vonnisse by den seluen bes-
sloten is, hem om de brengen. Welck my wel alsoo seer bes-
moeyt vnde gedeert heeft, dat Ick onser Religion vnde heyli-
gher Kercken haluen (die verde vnde na-by sijn, in die Liefde
der Eenigheyt Christi vast standig holden) geen rust heb-
konnen ghehebben, voor Ick oock mijn stemme, als een Lith
des Lichaems Christi, daer ouer laten hooren, mijn herte op't
kortste voor V. E. E. ootmoedelijch wtgestort oder angeges-
uen, vnde mijn Conscientie ghevryet had: in dem Ick verho-
pe, dat der Gheleerder verkeerder begheerte (die bloetgiriech-
eyt na) by uwe E. E. geen bestendicheyt of voortgancē ne-
men oder hebben sal. Vnd of sy V. E. E. ooren (gelijk die
Schriftgeleerden vnde Phariseen Pilatum ouer den Heeren Jes-
sum) te veel deur bloetgierige benydinge moeylijck maken,
vnd daer toe porren oder reytzen wilden, die selue doch inghe-
dene sijn willen onses alder Ouersten Heeren vnde Leermeyste-
ren, Christi: dat is, niet alleen in die Schrift letterlijck op
Menschen, maer Godlijcker wyse, gelijk hy ons gheleert vnde
vorghetreden heeft, niemants te cruycigen of te dooden om
sijns Gheloofs oder Leere willen: maer self daer om gecruys-
ciget

ciget vnde gedoodet te werden: niet hy in persoon alleen, maer alle syne Leden, so ons die Heylige Schrift vermeldt, vnde syne Jongeren mit woort vnde leere naghelaten hebben: Ja niet alleen dat, maer grouwelijk verboden. Most het dan niet wel een groote verruckinghe vnde tastelijcke blindtheyt, dwalinghe vnde duysternisse sijn, moetwillich daer teghen te willen, Ja wt haat vnde nijdt te doen? Ick en sach't noch hoorde't noyt, voor noch na gheschiet, of sy en waren eerst self vervoert, eer sy sulcks yemant aendeeden, Namelijck, vanden leuen ter doot te veroordeelen, daer toe eewelijck die Ziele te verdoemen, vnde soo haestich ter Zellen int verderuen te brengen. Sold' dat een Christlijcke aart oder waerachtige Gheest sijn? Nu noch nimmer in eewichheyt met, hoe verdeckelijck sulcks an alle syden geschiet. Vnde wanneer die Predicanten van sulckerley meyninge niet en waren, so solden sy hen sulcx, als van die sonde des Heyligen Geestes, wel wachten, yemandt om sijn welmeynen vnde Geloof (den verstande na) te vanghen, te spannen vnde om te brengen, die self daer toe schurft in ander Luyden Rekenboeck staen, vnde wt dier oorsaeck van haer eygen Stadt vnde Lant niet duruen gaen, behaluen dat hen Luyden wel bevolen te doen, soo sy beroepen, van Godt ghesandt vnde gesalft sijn, gegeuen is die zielen te beteren, vnde den mensch te recht totter Waerheyt te brengen, dats, leuendich te maken die doot sijn, maer niet te dooden of te argeren vnde te verderuen, swyghe het leuen te benemen. Dat komt dem alleen toe, der het hem ghegheuen, daer voor gecruyst, gesturuen vnde gheleden heeft. Voorts komt d' Ouerichheit (van Godt ingheset) die lijflijkke straffe toe, die lijflijck vnde onmenschlijck weder die liefde der Waerheyt vnde dat Gheset Godes Christi sondigen, te straffen die Boosen, die Goeden te beschermen, dat die vanden moetwilligen Boosen niet wechghenomen of omghebracht solden werden: als insonderheyt des Geloofs haluen, die Tempelknechten (gelijck D. Mart. Luther hen verwijs) yewerlden am meesten vervordert, Ja die heylighe oprechte goede Luyden wechghenomen oder omgebracht hebben, om dat sy hen niet eensins, te wille geweest sijn. Dan, dat heeft Christus onse Heere niet gedaen noch gheleert,

gheleert, maer mit alle die syne bis am lesten dulden vnde lyden willen: Dermaten te vooren ghesecht: Siet sy sullen v in den Van doen vnde dooden om mijns Naems wille, als die Godt eenen dienst daer aen te doen meynen. Querst dit sullen sy v daerom doen, dat sy my noch mynen Vader niet gheskent en hebben. Verstaet nu wt desen selfs van wien dit gesecht sy, vnde wien het treft: die sulcx doen, oder die het lyden? Hoe mochtmen den Spreuck anders duyden vnde waerslijcker bevinden, als in die begangene daat der blinder Leytslyyden? Spreeck van die gene, die sulcks in sin, wille vnde begheerte hebben, anderen daer toe opwecken vnde raden willen. Sy hebben den Mensch niet gemaeckt, so en sullen sy hem ooch niet sonder ware Weth des Heeren Christi ombrenghen moghen. Laet sy, soo sy na Bloet dorsten, haer eygen Sonen vnde Dochteren, wanneer die hen ontrallen oder in eenige verirringe komen, ombrenghen. Dan dat sullen sy wel laten, een gherechter goet Vader syne Kinderen (gelijck Godt gheleert) niet doen: maer der Duyvel, een Moorder vndt Dootslagher, Ja een Loghenaer in Godt van beghin af, sal het wel raden vnde doen, wijl hy lust an vangen, wurgen vnde dooden heeft, op dat hy ontsichlijck, in eeren vnde waerden blyue. Dan ghy O Edle, Wyse und Voorsichtige Heeren) sult dit immer aensien, voor oogen nemen onse Wedersaeckers, wat hen hiermede, bouen al dat voorsecht is, in die handt onde mondt gegeuen wert, als men vry waer een Ketterisch Mensch te dooden, vnde bedencken, hoe veele dan noch op Aerden blyuen, die sulcks vrygemaeckt, vnd elck ouer den anderen te doen gegeuen wert, so doch die eene d' andre daer voer holdt: Die Juden die Christen, desghelijcx die Sarasynen oder Turcken die Kersten: die Kersten wederom haer: Voorts die Papisten die Lutherianen, die Lutherianen wederom haer: die Zwingelsche die Anabaptisten, vnde dese wederom d' andere, soo vort/aen die een den anderen: sijn sy Calvinianen oder Adiaphoristen, alle sijn sy van verscheyden meeninghen: Soldemen dan een voor d' ander hatich sijn om om te brengen? Dan sy syn alle weder den anderen van bysondere Secten, grond oder meeninghe, een ghevoelt, of bevindt ouer den anderen,

na elck hem seluen voorbeelt, so dat weynich op Aerden (in dien sy behooren omgebracht) by den leuen (als sy alle den anderen na solden gaen) blyuen solden: vnde niemand beth by den leuen behooren te blyuen, als die een ander by den leuen laten, vnde te blyuen raden. Wie Menschenbloet stort weder den Heere, des bloet sal wederom ghestort werden: luyt der Gheschrift. Also en ist niet moghelijck, dat yemand eenigerley Volck sijns Geloofs oder Betterije haluen ombrenghen sal, of hy en sal self van een ander een Better moeten heeten. Sold yemand dan alsoo sijn, alst vanden Mensche in sijn goetdunckenheit gheoordeelt waer? Hoe? so brochten sy daermede den anderen wel alle om, wijs sy alle den anderen ongelijc, vnde in sulcken sin of wille niet te samen beroepen, anders gheleert sijn. So laet ons in dien niemant eenighe argenisse, insonderheit niemant het Schweert (na die Leere ons soo wederom te doen) in die handt geuen, maer veel meer benemen, vnde so verre yemandt in eenen irrigen oder dwalenden grondt, sin of verstant staet, daer voor bidden, vnde eenen rechten voorganc tot Liefde, vrede vnde eenicheyt verwecken, daer deur alle wederwaerdicheyt wt der hand nemen. Vn of schoon nu die voorseide Seruetus al voor een Better of eygensinniger Mensch (dier so veele onseglijck ter werlt, voor ons onwtroeydelijck sijn) by Godt al verwonnen waer (dat niet so haest one den Heyligen Gheest des ewighen Waerheits vn volkomenen Gerechtigheits, Christi loutere kentnisse om doen is) so behoortmen hem niet te doonen, eenich leedt, schamp oder schoffiericheydt aen te doen, maer datmen hem vrundelijcker wyse vermane, het beste rade, vnd ten laetsten wt ter Stadt (soo hy sijn eyghen ghoetdunckenheyde niet affstaen, an tot oproer mit leeren in die Stadt aenholden wildu 2c.) ghaen liet, vnde insulcken sin niet tot dien eynde weder in en quame te vernachten, op dat hy also tot bekeringhe kommen mochte, vnd geen molestatie oder commotie meer en maecte in vwe E. E. Vryheden: Daer ouer te ghaen, staet niemant wel vnde recht aen. Doch salmen des Heeren Woort niet mogen, swyge behooren op te holden, die daer secht, dat niet so heymelijcx sy, of ten sal an't licht kommen. Wie dat wederstaet, sal

sal sich God te wederstaen bevinken. Des mach nu yedere man een Zeylich Verstandt soo het bouen hem is) wachten te oordelen, eenich boos ghespreck daer teghen op te werpen, insonderheyt soo het ons ten goede tot God drijft, vnde het rechte ware Alderheylichste Geloof voordraecht. Maer soo heur Opinie vnde voorgueen tot schenden, verders uen, Kracht, geweld nnd yemant onrecht, tegens die Liefde vnde Waerheydt Christi riede of leerde te leuen vnd te doen, als tot dooden, moorden vnd verraderijen, sampt andere verderfelijcheyden, die weder die ghemeene ruste oder een particulier mensche fortselijck in eenigerley saken te begaen sijn: Als, Namelijck, aen Huys vnde Hof, Landt vnde Sant, aen Wyf vnde Kinder, vnde aen alles wat hem gehoorich, ic. Kan booslijck weder die weltlijcke Ordinantie der Ouericheyt bedreuen werden, soo had het sijn bescheydt, by een Christelijcke Ouericheydt, sulcks naer ghelegenheyt der saecken te oordelen vnde te straffen. Wat ouerst die Ziele vnd Geest betreft, wil die Zeere seluer wtrichten, vnde de syne vanden boosen afgescheyden, geduldet vnde gheleden hebben. Die Zeere sal cort om (lyyt der geschrift) alle moetwillige boose verburgene Quatdoeners, als Glijffenaers, Loghenaers, Benyders, Haaters, Bedrieghers, Verraders, Dootslagers of vervolgers der waerheyt, daer toe den Antichrist selue (wat is dat gesecht?) mitten Geest sijns Wonds slaen, vnde metten Adem sijnder Lippen dooden: dat is immer mit geen werltlijck Schweert: maer dat selue lijdt hy vanden seluighen vnde laet noch sijn Sonne op die Quade, als op die Ghoede schynen: wil daer toe dat wy hem, die sijns beroemen, in landmoedigheydt, goedertierenheyt vnde barmherticheyt sullen gelijck nagaen: gebiedt daer toe sijn Dienaren het On Kruydt (welck sy voor den tijt wt onwetenheit vnde haesticheyt, als die Apostolen geerne t'vuyr vanden Hemel gesien hadden, wolden wtplucken) neuen die Teruwe te laten staen: Dan hy't niet versuymen, op't eynde, so den Vogst daer sy, sijn Enghelen self daer toe senden wil, om den welcken wy den Zeere des Vogsts bidden solden, die sijn Engelen daer toe kent, kunst vñ verstandt geeft, het goede van't boose t'underscheyden,

die loghen wt waerheyt, reyn wt onreyn, het nieuwe wt dat olde, licht wt duysternisse, gherechtichheyt wt sonde, Vleysch wt Gheest kennen, elck op sijn plaets voegen konnen, in Gheest vnde Waerheyt: want Godes oordeelen sijn eewich vnde gerecht, moghen niet feylen, maer die Mensch wel groflych, vnde in gheen dinc meer, als in Godes geestlijcke Geloofs saken. Ja groot gebreck salmen, tot den lichten Dach vnde den Geest der volkommenheyt verschijnt (daer in onse Voghen vnde Doren beth gesuyvert vnde opghetdaen sullen werden by alle menschen vinden. Daer dan alle oogen so den doeck (onse verdeckinge int Vleysch) afgedaen, die Doouen die woorden des Boecks hooren, der Blinder ooghen wt den duysteren sijn sullen: dat alsdan die van eenen dolenden Gheest gheweest sijn, haer sullen onderrichten vñ van't verstant leeren laten: die, somen haer inden tijt haerder blintheyt vnde onwetenheyt omgebracht had (gelijck oock der Paulus) sulcx niet te verwachten hadden. Op dat sich niemand in die Vordel vergrypen solde, heeft hy een nieuw Gebot in der liefden ons na te wandelen gegeuen, vñ dat wy een ander doen, als wy self gheerne hebben solden. So sijt barmhertich, gunstich vñ goedich, doende als V. E. E. gheschiet is, vñ van den Heere begherende sijt: oordeelt niet, op dat ghy niet geoordeelt en wert: verdoemt oock niet, op dat ghy niet verdoemt en wert: stort gheen Bloet wat ghy doet, vnde doet oock niemant gewalt aen, Mijn beminde Heeren: Kent vnde weet V. E. E. Raetgheuers, wijs Discipulen sy sijn: dan geen dinc (somen't lesen vnde weten wil) heeft die Heere meer ghestraft vnde min ouersien willen, als rechtvaerdich bloet bysonder te vergieten vnde Afgoderie. Zangt niemant an, of geloofst niemant bouen Godt, of als den Heere Christo, dat Woort in geest vnde Waerheyt. Op dat V. E. E. sulcx voorsiet, heb Ick mit uwen goeden toeverlicht van liefden my beernstighet, dit (mijns verstants na) aen V. E. E. te verschryuen, niet nalaten connen. Vnde hoewel ick mijn Name daer in verholden hebbe, sal't uwer E. E. des niet te minder sijn aensin ten besten gheuen: den tijt wil het teghenwoordig also, datmen't niet al schryuen mach, wijl die Veder qualijck te vertrouwen is. Vale.

1. Julij. Anno 1553.

Mijn vermogen na / erbieb Ick my gantz onderdanichlijck an V. E. E. als haren Brundt vnde Broder in den Heere altijt.

§. XLI.

Nullum ceterum colloquium coram iudicibus inter CALVINVM atque SERVETVM habitum est deinceps. Ipse SERVETVS noluisse videtur cum CALVINO amplius ore disputare, sine dubio, quod se ipsi multum inferiorem eloquentia esse, intelligeret. Nam quum in iudicium iterum productus esset, noluit in certamen prodire, curis sese impediri praetexens. (r) Itaque reliqua disputatio scriptis peragebatur. Respondebat SERVETVS propositionibus, quas ex libro eius excerpserat CALVINVS. Brevis tantum responsio est SERVETI, (s) cui tamen maius quoddam scriptum viginti & quatuor plagulis constans, CALVINVS opposuit sub hoc titulo: *Brevis Refutatio errorum & impietatum MICHAELIS SERVETI a Ministris Ecclesiae Geneuensis magnifico Senatui, sicuti iussi fuerant, oblata.* (t) Quo in scripto CALVINVS errores Serueticos acerbè refutauit, & ita demum concludit: *Quisquis ergo vere & prudenter reputabit, hunc illi (SERVETO) scopum fuisse agnoscat, ut luce sanae doctrinae extincta totam religionem euerteret.* Falsa autem omnino esse videtur haec accusatio, quoniam SERVETVS, ut religionem penitus euerteret, numquam elaborauit, quamquam puram nostram doctrinam, commentis suis maculare studuerit.

§. XLII.

Huic autem CALVINI *refutationi*, ut singulari quodam scripto responderet, non consultum sibi fore, SERVETVS iudicauit: melius vero futurum, si margini quasdam

L 3

adiiceret

(r) Id ipse testatur CALVINVS in *Refutatione Errorum MICH. SERVETI Opusc. Theol. p. 696.* inquit: *Nam quum post octo dies iterum esset productus, & libera conferendi nobiscum illi daretur facultas, se tristitia*

& curis impediri praetexuit.

(s) vid. CALVINI *Opuscula Theol. p. 707. seq.* ubi haec SERVETI responsio typis expressa extat.

(t) vid. iterum CALVINVS loco iam citato p. 711. seq.

adiiceret notas, lineisque passim nonnulla inseret verba. Illae autem notae, quae merae iniuriae sunt, quibus CALVINVM afficiebat, ipsi deinceps magis quam CALVINO noxiae fuerunt. Dixerat saepissime ad CALVINVM: *mentiris*. (u) Nominauerat eundem, *Simonem magum, impostorem, sycophantam, nebulonem, perfidum, impudentem, murem, ridiculum*, imo *cacodaemonem* & nescio quibus eum aggressus erat conuiciis. Iustam enim causam sese habere semper reputabat SERVETVS, quod ex nota quadam, quam margini addiderat, apparet. *In causa*, ait ibi, *tam iusta sum constans, & mortem nihil formido*. Refutatio quam CALVINVS confecerat, ab ipso CALVINO & quatuordecim (x) aliis verbi diuini ministris subscripta erat, id quod SERVETO quoque ansam dabat, vt sequentia eis adiungeret verba:

HActenus est satis conclamatum, & magna subscribentium hic turba. Sed quos locos isti adducunt, ad statuendum inuisibilem illum & realiter distinctum Filium, quem asserunt? Nullos sane adducunt nec adducent vmquam. Hoc decebat tantos eloquii diuini ministros, qui & ubique iactant, se nihil velle docere, quod non sit solidis Scripturae locis demonstratum. At nulli tales loci nunc inveniuntur.

(u) Idem fere testatur quoque HENR. BVLLINGERVS, in scripto saepissime iam allegato ita scribens: Und wenn man im glych fürhielt, die offnen vnlougenbaren Waarheit, was sin antwort: *mentiris, mentiris, du lügst, du lügst*.

(x) Patet id ex ipsis CALVINI

Opusc. Theol. p. 764. vnde sphalma typographicum forsan id esse videtur, quod Cl. LA ROCHE Tom. II. p. 158. Bibl. Angl. tredecim tantum eorum numerauit, quum p. p. 181. in nota subiuncta, quatuordecim ei subscripsisse bene memorat.

iur. Improbata est igitur doctrina mea solis clamoribus, ratione vero nulla, autoritate nulla.

MICHAEL SERVETVS
*subscribit, solus hic quidem sed
qui Christum habet Protectorem
certissimum.*

His verbis adiuncta erat latina quaedam epistola, a SERVE-
TO ad CALVINVM transmissa, qua ei imperitiam suam ex-
probrabat, quod scilicet principia rerum, vt: *omnem actio-
nem per contactum fieri*, multaque alia nesciret.

§. XLIII.

Lectis hisce omnibus Scriptis, quum CALVINVS nulli
interea labori parceret, vt suum consequeretur scopum,
clam in Senatu Geneuensi decretum est, capitis
supplicium in eum constituendum esse. CALVINVS ipse
mitiorem ipsi poenam decerni volebat, (y) qua in senten-
tia amicus eius FARELLVS vehementer eum confirmabat.
(z) At quum magni haec res esset momenti, praetereaque
SERVETVS ad externos Theologos prouocasset, (a) operae
pretium

(y) Ita enim in *Epp. & Resp.*
Ep. CLII. ad FARELLVM p. 290. scri-
bit: Spero, capitale saltem foro iu-
dicium, poenae fero atrocitatem re-
mittere cupio.

(z) His CALVINI litteris FAREL-
LVVS respondet: *Quod poenae atro-*
citatem leniri cupis, facis amici offi-
cium, in inimicissimum tibi hominem.
Sed te, quaeso, ita geras: ne te-
mere quivis andeat, noua inferre in
publicum dogmata, & tamdiu omnia
turbare impune, vt iste fecit. Vi-
des arrogantem haereticum HIERO-

NYMVM, (qui HIERONYMVS BOL-
SECVS est,) qui toties conuictus
nondum in ordinem cogi potuit, & iu-
dicium indulgentia potius quam ae-
quitas, dum officium non facit, non
modo illi nocet, & tantum non per-
dit, verum etiam multis. Verum
haec te non fugiunt, neque ideo di-
cuntur, vt opus tibi sit: sed & de
aliis non paucis querimus, ita & hic
licet. vid. CALVINI *Epp. & Resp. Ep.*
CLV. p. 292. 293.

(a) vt CALVINVS testatur in
Opusc. Theolog. p. 704. b.

pretium duxerunt iudices, ciuitates Heluetas consulere, eorumque Pastores, vt de hanc Seruetica causa pie atque cordate iudicarent. Mittebatur igitur ad quatuor Helueticas Ecclesias, Tigurinam, Basiliensem, Bernensem & Schafusianam, Liber SERVETI, quem Viennae ediderat, vna cum CALVINI scriptis, & SERVETI responsionibus. Litteras quoque his adiungebat Magistratus Geneuensis, ad ministros harum Ecclesiarum, quibus eos implorabat, vt sententiam de SERVETO dicerent. Testantur id ipse CALVINUS, (b) *Historia manuscripta* SERVETI (c) VYTENBOGARDVS, (d) GOD. ARNOLDVS (e) alique.

§. XLIV.

(b) Ita enim CALVINVS in *Opusc. Theol.* p. 724. a. memorat. Clarissimus ait, *Senatus noster, quo certitius ferret iudicium, & minus obnoxium calumniis, ad quatuor Helueticas Ecclesias misit: Tigurinam, Bernensem, Basiliensem, Schafusianam, deque tota causa earum consuluit Pastores.*

(c) Cuius verba sunt: *Relata hac sententia (scilicet Viennensium) missus est nuncius ad Helueticas Ecclesias, Bernum, Tigurum, Schaffhusium, & Basileam, vna cum Libro SERVETI; & accusatione Concionatorum (CALVINI.) Quae hic & aliis in locis parenthesi inclusa sunt, non videntur ab ipso Historiae huius Auctore, sed ab alio SERVETI amico, forte descriptore, profecta esse. & litteris Magistratus Geneuensis ad ministros illarum Ecclesiarum, aut ad magistratus, ad corrogandas earum super SERVETVM sententias.*

(d) Qui idem fere ac *Historia SERVETI* MSta refert, l. c. p. 74. b. Hier op (obtenta scilicet sententia Viennensi) *wierdt de Bode gesonden aen de Switserfche Keercken vnn Bern, Zurich, Schaffhuysen, ende de Basel, met SERVETI Boeck, ende de Beschuldigingen der Predicanten derseluer Kercken, of aen de Magistraten, om haer ordeel te hebben over SERVET.*

(e) In *Haeresiologia* P. II. L. XVI. C. XXXIII. p. 406. b. scribens: *Damit der Process (contra SERVETVM) einen bessern Schein haben möchte, so wurde von auswärtigen Theologis das Urtheil eingehohlet, ungeacht CALVINI Freunde nicht leugneten, daß er selbst den Ausspruch schon gethan, und den Rath dazu vermocht gehabt. Et prouocat ad OTTI Annal. Ana. bapt. p. 116.*

§. XLIV.

Qui de causa SERVETI interrogati erant Ecclesiae Ministri, officio suo promte fungebantur, sententiamque suam de hac Seruetica causa cum Senatu Geneuensi per litteras communicabant. Omnes quidem in eo consentiebant, horrendos SERVETI errores detestandos esse, feueriusque idcirco in SERVETVM animaduertendum, nullam tamen mortis mentionem iniiciebant. Primo loco die nempe II. Octobris respondebant *Tigurini*, & magistratum Geneuensem adhortabantur, ut viderent, ne veneni huius contagio per hunc latius serperet (f) de modo coercitionis prudenssime nil statuunt. Faciebant & idem fere die VI. huius mensis *Schasbusiani* (g) *Basilienses* autem ceteris moderatiores die XVIII. Octobr. Geneuam responsorias mittebant litteras, atque suadebant, ut omne studium in ipso sanando primum impenderent, atque offendicula, si quae dedisset, sanarent. Quod si autem insanabilis esset, tum officio atque potestate sua qua pollebant Geneuenses, eum coacerent, ne Christi Ecclesia damnum inde caperet maximum. (h) Rescribebant quoque *Bernenses*, quo vero die non liquet. Interim eorum eo redit monitum, vt impedirent, ne vltiores progressus SERVETI errores facerent (i) CALVINVS persuasum esse voluit aliis, nec non amici

(f) Hae litterae extant in CALVINI *Epp. & Respon.* Num. CLIX. p. 297. Quumque ceteris responsionibus feueriores sint, dignas etiam iudicauit eas CALVINVS, quas in *Breui exposit. errorum SERVETI* p. 724. publici iuris faceret. Addit ibidem causas, quare & reliquas non ibi publicaverit, sed has futiles esse, vident omnes.

Vera causa erat, quod CALVINI instituto, qui iuste SERVETVM capite plexum defendit, non ita inseruirent, ut litterae Tigurinae.

(g) In CALVINI *Resp. & Ep. ep.* CLVIII. p. 296.

(h) In CALVINI *Epp. & Resp.* p. 300.

(i) CALVINI *Epp. & Resp.* p. 306.

ci eius, has omnes Ecclesias de morte SERVETI secum sensisse: (k) verum ocularis litterarum inspectio docet, nullam earum expresse dixisse aut voluisse, vt capite damnaretur SERVETVS. Contrarium potius ex BOLSECO (l) atque *Historia*

(k) CALVINI *Opusc. Theol.* p. 724.

(l) Ita enim BOLSECVS l. c. p. 10. II. hac de re scribit: Nam quum animaduerneret (scilicet CALVINVS) multos hac caede, quae Geneuae facta esset, offensos, eo, quod non ita pridem librum in lucem emisisset, in quo Haereticos esse à medio tollendos pernegauerat vt inuidiam declinaret, Librum, quem dixi contra SERVETI errores conscripsit, Scabinos, Magistratum, atque Iudices Geneuenses, seque ipsum seuerae huius animaduersionis auctores esse, pernegans. Neque enim Geneuenses, sed ecclesiam Tigurinam, Bernensem, & Basileensem, capitalem contra SEVETVM sententiam scripsisse. Geneuensesque, sic ipse affirmat, executores latae ab illis Ecclesiis sententiae tantummodo exstitisse; quod valde friuolum & manifesto falsum esse, ex eo ipso libro deprehendas licet in quo inter caetera mortis supplicium per Tigurinas Ecclesias ipsi SERVETO decretum esse asseruit. Nam ut cuius, inquit, constare possit, me verum dicere, litteras hic Procerum Tigurensum proferam, quae ut breues simus, testimonio esse queant, & caeterarum omnium, quae eiusdem argumenti sunt, loco.

Sic CALVINVS. At, qui hunc librum de SERVETI morte & erroribus euoluit, & diligenter, quas producit, Tigurensum contra SERVETVM litteras examinet, nihil in eis reperiet grauius, neque quod de eius nece dictum videri posset, quam hoc tantummodo, quod sequitur: Vestrum sit videre, quomodo temeritatem huius hominis coërceatis. An hic vlla mortis sententia? Non haec ideo scribo, quod caedem turpissimi monstruossimique haeretici, qualis SERVETVS fuit, improbem. Is enim omnium, quotquot viuunt, pessimus fuit, & indignus plane, qui in hominum societate versaretur, estque hoc mihi in votis quam maxime, vt quotquot eius sunt exterminatos, Ecclesiamque viperis pestibusque huiusmodi purgatam videre possimus. Sed huiusce rei causa hoc urgendum putavi, vt Satanae astum ob oculos ponerem; qui, vt simplices, rudes, & nimium credulos decipere posset, elegantem nobis praestigiatores suscitauit, quem sic instruxit, vt hominem improbissimum alias, immaniissimumque & vindictae cupidissimum speciosis titulis, tanquam summe benignum & clementem, & in condonandis iniuriis facilem, extolleret ornaret, fingeret.

via SERVETI *MSta.* de harum Ecclesiarum & praesertim Tigurinae sententia constat.

§. XLV.

Interim SERVETVS ignarus rerum, quae gererentur, miserrime in carcere vivebat. Ne tamen penitus sibi deesset, novum libellum supplicem Senatui iterum die XXII. Septembris exhibebat, in eoque demonstrabat, sese falso a CALVINO accusatum esse; acsi de *immortalitate animae*, (m) *Christique incarnatione* non recte sentiret. Haec enim duo potissima fidei Christianae capita esse, quae si negasset, dignum sese ipse iudicabat, qui maxima idcirco poena afficeretur. Implorabat deinceps iudices, vt CALVINVS accusator eius aequae ac ipse in carcerem coniiceretur, donec lis eorum diiudicata esset: causa vero si caderet, nulloque modo CALVINVM errorum suorum convincere posset, tunc sese contentum fore, vt poenam iudicio solueret debitam. Postremo nihil aliud hoc in libello, quam iustitiam iudicum implorabat. Ipsae litterae sunt sequentes:

Tres honores SEIGNEURS

JE suis detenu en accusation criminelle de la part de JE-HAN CALVIN, lequel ma faulsamant accusé, disant que j'aves escript.

(I) *Que les ames estiont mortelles, & aussi*

M 2

(II)

(m) Quare vehementer admirandum est, CALVINVM non semel in scriptis suis SERVETO obii-cere, quod perennitatem neget animarum. Exhibebo tantum vnicum; at luculentum locum ex *Libro de scandalis Opusc. Theol. p. 104.* vbi ita scripsit: AGRIPPAM, VILLANOVANVM, DOLETVM, & si-

miles vulgo notum est tanquam Cyclopas quospiam Euangelium semper fastuose spreuisse. Tandem eo prolapsi sunt amentiae & furoris, vt non modo in Filium DEI execrabiles blasphemias euomerent, sed quantum ad animae vitam attinet, nihil a canibus & porcis putarent se differre.

(II) *Que JESV CHRIST navoyt prins de la vierge MARIA, que la quatriesme partie de son corps.*

Ce sont choses horribles, & execrables. En toutes les autres heresies, & en tous les autres crimes, nen a poynt si grand, que de faire lame mortelle. Car a tous les autres il y a sperance de salut, & non poynt a cestuicy. Qui dict cela, ne croyt poynt quil y aye Dieu, ni justice, ni resurrection, ni JESV CHRIST, ni sainte Escriture, ni rien: si non que tout e mort, & que home & beste soynt tout un. Si javes dict cela, non seulemant dict, mais escript publicamant, pour enfecir le monde, je me condannares moy mesme a mort.

Pourquoy, Messeigneurs, je demande que non faulx accusateur soynt puni poena talionis, & que soynt detenu Prisonier comme moy, jusques a ce que la cause soynt diffinie pour mort de luy ou de moy, ou aultre poine. Et pour ce faire je me inscris contra luy a la dicte poine de talion. Et suts content de morir, si nou est conuencu, tant de cecy, que d' autres choses, que je luy mettre dessus. Je vous demande justice, Messeigneurs, justice, justice, justice. Faict en vos prisons de Geneve le 22. de Septembre 1553.

MICHEL SERVETVS
en sa cause propre.

§. XLVI.

Huic Libello capita quaedam accusatoria addiderat SERVETVS. Diximus supra, CALVINVM multos habuisse Geneuae, qui parum ei fauebant, SERVETVMQUE potius contra eum instigabant. His credo auctoribus, SERVETVS hos articulos confecit. Desiderat igitur a Senatu, vt CALVINVS poena talionis puniatur, quaerique iubet ex CALVINO, anne auctor carceris eius Viennensis, & nisi aufugisset, mortis quoque fuisset: quatuor addebat etiam rationes,

nes, vt doceat, CALVINVM omnino mereri, vt capitis condemnaretur. Sed en ipsos articulos:

Articles sur les quels MICHEL SERVETVS demande que IEHAN CALVIN soyt interrogé.

1. *Si le mois de Mars dernier passé fit escrire par GVILLAVME TRIE a Lyon, disant tout plein de choses de MICHAEL VILLANOVANVS, dict SERVETVS. Quel estoit le contenu de la lettre, & pour quoy.*

2. *Si aveque la dicte lettre envoya la moytie du premier quayer du livre du dict SERVETVS, ou estoit le titre, & lindice ou table, & quelque comancement du dict livre, intitulé Christianismi restitutio:*

3. *Si tout cela ne fut envoyé, pour le faire voyr aux officiaux de Lion, pour faire accuser le dict SERVETVS, comme le effect sen suyvit.*

4. *Si environ quinze jours apres la dicte lettre, enuoya derechef par le mesme TRIE plus de vingt epistres en Latin, que le dict SERVETVS luy haroyt escrit: & les envoya, comme les cultres de par dela luy demandont, afin que plus seurement le dict SERVETVS. fut accusé, & convenu, comme le effect sen suyvit.*

5. *Si apres na entendu, que pour la dicte accusation, le dict, SERVETVS á esté bruslé en persone, si ne se fut eschappé des prisons.*

6. *Si ne scait bien que nest poyt lestat dun ministre de levangile, de estre accusateur criminel, ni de poursuivre judicialement un home a mort.*

Messeigneurs, il y a quatre raisons grandes & infalibles, par les quiles CALVIN doyt estre condamné.

La premiere est, pource que la matiere de la doctrine uest poynt subiecte á accusation criminelle, comme vous ay monstre par requestes, & moustrarei plus amplemant per les anciens docteurs de leglise. Pour quoy il a grandamant

mant abuse de la criminalité, & contra lestat dun ministre de levangile.

La seconde raison est, pource quil est, faulx accusateur, comme la presente inscription vous monstre, & se prouvera facilement par la lecture de mon livre.

La tierse est, que par frivoles & calumnieuses raisons veult opprimer la verité de IESV CHRIST, comme par le rapport de nos escritures vous sera manifesté. Car il ya mis de grandes menteries & meschanchetés.

La quatriesme raison est, que en grande partie il ensuyt la doctrine de SIMON MAGVS, contra tous les docteurs qui furent jamais en leglise. Pour quoy comme magicien quil est, doyt non seulement estre condamné, mais doyt estre exterminé & dechaché de vostre ville. Et son bien doit estre adjudgé a moy en recompense du mien, que luy ma faict perdre, la quiele chose, Messeigneurs, je vous demande. Faict le jour que dessus. &c.

MICHEL SERVETVS
en sa cause propre.

§. XLVII.

Ultimum tandem, quem conscripsit Libellum die X. Octobris ad Senatum dabat, quibus, iniurias sibi fieri gravissimas, querebatur, nec enim sese audire voluisse iudices, iustitiam eorum sese implorasse, quam tamen ceteroquin ne Turcae quidem denegarent, nec obtinuisse tamen aliquid: miseriam suam vero graphice depingit, summamque interpretatur crudelitatem, quod sibi nullam loquendi veniam darent. Ipse libellus ita sese habet:

Magnifiques SEIGNEURS,

IL y a bien troys semmeines, que je desire & demande avoir audiance & nay jamais peu lavoir. Je vous supplie pour lamour de JESV CHRIST, ne me refuser ce que vous
ne

ne refuseries a un Turc, en vous demandant justice. Jay a vous dire choses dimportance, & bien necessaires.

Quant a ce que avies commandé, qu'on me fit quelque chose pour me tenir net, nen a rien este faict, & suys plus pietre que jamays. Et davantage le froyt me torman- te grandament à cause de ma colique & rompure, la quel- le mengeldre daultres pauretes, que ay honte vous escrire. Cest grand cruaulte, qui je naye conget de parler seule- ment pour remedier a mes necessites. Por lamour de Dieu, Messeigneurs, dones y ordre, ou pour pitie, ou pour le devo- yr. Faict en vos prisons de Geneve le dixieme doctobre. 1553.

MICHEL SERVETVS.

§. XLIIIX.

Verum enim vero Iudices neque libellis neque preci- bus SERVETI aures dabant. Sed quum rediissent nuncii ad ecclesias Helveticas missi, infelicissimum hominem lenti ignis supplicio adiudicabant. Amicus quidem SERVETI, AMADAEVS GORRIVS, cum omnia intelligeret, exitium ho- mini minari, in curiam ascendebat, vt eum poena libe- raret. Rogabat ideo vt caussa ducentorum virorum co- gnitioni committeretur. Verum vicit immoderatus CAL- VINI & multorum aliorum feruor. (n) Genus tamen sup- plicii terribile videbatur CALVINO, quare petiit, vt aliud decerneretur: sed frustra. (o) Ex legibus civitatis con- demnatum esse SERVETVM, IO. WIGANDVS noster scribit. (p) Nec id prorsus male. Nam, quod ex tota carceris eius historia

(n) Vid. Epp. & Resp. CALVINI Ep. CLXI. p. 304. Caesar comicus *tos veniret; sine controversia tamen damnatus est.* simulato per triduum morbo, in curi- am tandem ascendit vt sceleratum istum poena eximeret. Neque enim erubuit petere, vt cognitio ad ducen-

(o) Vid. Epp. & Resp. CALVINI Ep. CLXI. p. 304. Genus mortis conati sumus mutare, sed frustra.

(p) In Seruetianismo fol. 85. b. ed. Regiom. 1575. 8.

historia constat, nondum erat tum temporis lex Geneuae de haereticis puniendis & comburendis abrogata: alioquin ne actio quidem in SERVETVM institui potuisset. Atque fa-
teor id multum ad excusandum quodammodo CALVINVM momenti habere. Sed id tamen quaeri posset, an id iure & ex lege civitatis factum sit, quod GORRII precibus, pe-
tentis, vt ad ducentorum consilium res perferretur, locus non relictus fuerit. Viderint hoc illi, qui reipublicae Ge-
neuenfis iura & leges intelligunt.

§. XLIX.

Sed vt quibus causis SERVETVM Geneuenses condem-
nauerint, constet, iuuat totam sententiam in miserum ho-
minem latam hic apponere. Sic autem illa sese habet:

*Processus iudicii & sententia decretoria in mise-
rum Miahael. Seruetum ex Autographo exacte
descripta (*) & a V. C. Mich. de la Roche edita
in Memoirs of Literatur Vol. II, Febr.
n. CC. p. 75. 76.*

Proces
fait et formé par devant Nos très redoubtés Sei-
gneurs, Sindique, iuges des causes criminelles de
ceste Cité, à la poursuite et instance du Seigneur
Lieutenant de ceste dite Cite, des dites
causes instant contre

Michel

(*) Cl. LA ROCHE ita lingua Anglica scribit: These Two Pieces do
perfectly agree with the Original: Only there are some Words,
in which the Orthography is not exactly the same.

Michel Servet de Ville-neuve au Royaume d'
Arragon en Espagne.

L Equel premierement est esté atteint d'avoir, il y a environ 23. a. 24. ans, fait imprimer un Livre à Agnon (*) en Allemagne contre la sainte & Individue Trinité, contenant plusieurs & grands Blasphemes contre icelle grandement scandaleux es Eglises des dites Allemagnes: lequel livre il a spontanément confessé avoir fait imprimer, non obstant les remonstrances & corrections a luy faictes de ses faulses opinions par les scavans Docteurs Evangelistes des dites Allemagnes.

Item, Et lequel livre a esté par les Docteurs d'icelles Eglises d'Allemagne, comme plein d'heresies, reprouvé, & ledit SERVET rendu fugitif des dites Allemagnes a cause du dit livre.

Item, & non obstant cela ledit SERVET a perseveré en ses faulses erreurs, infectant d'icelles plusieurs a son possible.

Item, Et non content de cela, pour mieux divulguer & espancher son dit venin & heresie, depuis peu de temps en ça il a fait imprimer un autre livre à cachette dans Vienne en Dauphine, rempli des dites heresies, horribles & execrables blasphemes contre la Sainte Trinité, contre le Fils de Dieu, contre le Baptisme des petits Enfans, & autres plusieurs saints passages & fondemens de la Religion Chrestienne.

Item, A spontanément confessé qu'en iceluy livre, il appelle ceux qui croient en la Trinite, Trinitaires & Atheistes.

Item, Et qu'il appelle icelle Trinité un D - - - & monstre a tr - s t - tes. (**)

Item,

(*) It should be Haguenau. Nota est ROCHII editoris.

(**) Nohit Cl. ROCHIVS (ut in subiecta Nota p. 77. ipse indicat) pio
N
animo

Item, Et contre le vray fondement de la Religion Chrestienne, & blasphémant detestablement contre le Fils de Dieu, a dit JESVS CHRIST n'estre Fils de Dieu de toute éternité, ains tant seulement depuis son Incarnation.

Item, & contre ce que dit l'Ecriture JESVS CHRIST estre Fils de David selon la chair, il le nie malheureusement, disant icelui estre crée de la substance de Dieu le Pere, ayant receu trois Elemens d'icelui, & un tant seulement de la Vierge: en quoy meschamment il pretend abolir la vraye & entiere Humanité de Nostre Seigneur JESVS CHRIST, la souveraine consolation du pource genre humain.

Item, Et que le baptesme des petits enfans n'est qu'une invention Diabolique & Sorcellerie.

Item, Et plusieurs autres points & articles, & execrables blasphemes desquels ledit livre est tout farci grandement scandaleux, & contre l'honneur & Maïesté de Dieu, du Fils de Dieu, & du Saint Esprit: quil est un cruel & horrible meurtrissement, perdition & ruine de plusieurs pources ames, estans par sa dessus dite deloiale & detestable doctrine trabies. Chose épouvantable à reciter.

Item, & lequel SERVET rempli de malice intitula iceluy son livre, ainsi dressé contre Dieu & sa sainte doctrine Evangelique, CHRISTIANISMI RESTITVTIO, qui est à dire, Restitution du Christianisme; & ce pour mieux séduire & tromper les pources ignorans, & pour, plus commodément infecter son malheureux & meschant venin les lecteurs de son dit livre, sous l'ombre de bonne doctrine.

Item, Et outre le des susdit livre, assaillant par lettres

animo haec in dogma de Trinitate iniuria SERVETI verba integra exhibere. Facile fuisset nobis, hasce lacunas supplere: At, ne quis minus consultus hinc imprudentiae dicam nobis scriberet, maluimus Virum Clarissimum imitari. Neminem interim, qui Historiam legerit, quid sibi haec verba velint, latere poterit.

*tres mesmes Foy, & mettant peine icelle infecter de sapoi-
son, a volontairement confessé & reconnu avoir escrit lettre
à un des Ministres de cette Cité, dans laquelle entre autres plu-
sieurs horribles et enormes blasphemes contre nostre sainte
Religion Evangelique il dit nostre Evangile estre sans foy et
sans Dieu, et que pour un Dieu nous avons un C-re à tr-st-tes.*

*Item, Et a davantage volontairement confessé, qu'
au dessüs dit lieu de Vienne, à cause d' icelui meschant et
abominable livre & opinions, il fut fait prisonnier; les
quelles prisons perfidement il rompit & échappa.*

*Item, & n' est seulement dressé ledit SERVET en sa
doctrine contre la vraye Religion Chrestienne; mais comme
arrogant innovateur d' heresies, contre la Papistique, &
autres; si que à Vienne, mesme il est esté brusle en Effigie,
& de ses dits livres cinq bales bruslées.*

*Item, Et non obstant tout cela, estant ici es Prisons
de cette Cite detenu, n' a laissé de persister malicieusement
en ses dites meschantes & detestables erreurs, les taschant
soustenir avec injures & calomnies contre tous vrais Chre-
tiens & fideles tenementiers de la pure immaculée Religion
Chrestienne, les appellant Trinitaires, Atheistes & Sor-
ciers, non obstant les remonstrances a luy déjà d's long
temps en Allemagne, comme est dit, faites, & au mepris
des reprehensions, emprisonnemens & corrections a luy
tant ailleurs qu' icy faites. Comme plus amplement & au
long est contenu en son Proces.*

SENTENCE

NOUS Sindiques, Juges des Causes criminelles de cette
Cité, aians veu le Proces fait & formé par devant
Nous à l' instance de nostre Lieutenant es dites causes in-
stant, contre toi MICHEL SERVET, de Ville-neuve au Roy-
aume d' Arragon en Espagne, par lequel & tes volontai-

res Confessions en nos mains faites , & par plusieurs fois réitérées , & tes livres devant Nous produits , Nous conste & appert Toy SERVET avoir dès long temps mis en avant Doctrine fausse & pleinement heretique & icelle , mettant arriere toutes remonstrances & corrections , avoir d'une malicieuse & perverse obstination , perseveramment semée & divulguée jusques à l'impression de livres publics , contre Dieu le Pere , le Fils , & le Saint Esprit ; bref contre les vrais fondemens de la Religion Chrestienne , & pour cela tasché de faire schisme & trouble en l'Eglise de Dieu , dont maintes ames ont peu estre ruinées & perdues (chose horrible & épouvantable , scandaleuse & infectante) & n'avoir eu honte ni horreur de te dresser totalement contre le Maïesté Divine & Sainte Trinité ; ains avoir mis peine , & s'estre employé obstinément à infecter le monde de tes heresies & puante Poison heretique. Cas & crime d'heresie grief & detestable , & meritant grieve Punition corporelle.

A ces causes , & autres justes à ce Nous mouvantes , desirans de purger l'Eglise de Dieu de tel infectement , & retrancher d'icelle tel membre pourri , aians eu bonne participation de conseil avec nos Citojens , & aians invoqué le nom de Dieu , pour faire droit jugement , Jeans pour Tribunal au lieu de nos Maieurs , aians Dieu & ses saintes Escritures devant nos ieux , disant , Au nom du Pere , du Fils , & du Saint Esprit , par cette nostre definitive Sentence , laquelle donnons ici par Escrit. Toy MICHEL SERVET condamnons , à devoir estre lié et mené au lieu de Champel , et là devoir estre à un pilotis attaché et bruslé tout vif avec ton livre , tant escrit de ta main qu'imprimé , jusques a ce que ton corps soit réduit en cendre ; et ainsi finiras tes jours , pour donner exemple aux autres , qui tel cas vodroient commetre. Et à vous Nostre Lieutenant , commandons nostre presente Sentence faites mettre en Execution.

Multa

Multa possent in hanc sententiam notari, quae nunc breuitatis causa omittimus. Id tamen non possumus, quin obseruemus, non omnia hic ei exprobrari, quorum a CALVINO postulatus fuit. Nihil hic de iniuriis in Mosen, nihil de negata animae immortalitate, nihil de atrocissimis aliis erroribus. Fallor, aut hinc intelligitur, existimasse iudices, haec non satis probata esse a CALVINO. (q)

§. L.

Haec sententia SERVETO ad tribunal ex carcere adducto publice praelecta fuit. Factum id die XXVII. Octobr. mensis. (r) Quomodo sese gesserit, audita hac sententia, non uno modo referunt omnes. CALVINVS belluinam scribit stupiditatem in morte eius apparuisse, hominemque nunc attonito similem, nunc lymphatico fuisse, postremum *miser cordia*, Hispanico more inclamasse. (s) Facile credo,

N 3

per-

(q) Non possum quin hic data occasione moneam, fabulam in Germania sparsam fuisse hoc anno, acsi Lutetiae furibundus mortuus esset, SERVETVS, quae non alio fundamento, quam falso vulgi rumore, nititur. Sparsam eam esse in Germania ex *Propositionibus* (vt titulus est) apparet, de quibus M. TILEMANNVS HESHVSIVS Anno MDLIII. die 8. Maji Witebergae disputauit; vbi ita scribit: *Agnoscamus autem aeternum Patrem, Filium & Spiritum S., vt in verbis baptismi traditum est, & vt discrimina traduntur in Symbolis, & sciamus non tantum esse nomina diuersa vnius personae,*

sicut fingunt aliqui Judaizantes, & sicut SERVETVS, qui furens Lutetiae mortuus est, scripsit. Hae *Propositiones* extant quoque inter *Dispp. MELANCHTHONIS* quas in schola Wittembergensi habuit *Tom. IV. Opp. eius edit. Peuceri 1564. p. 574. §. 14.*

(r) Patet id ex IO. CALVINI ad BVLLINGERVM epistola d. XXV. Octobr. data p. 306. *Quid de homine futurum sit, nondum scitur. Quantum tamen coniecturis assequor, cras feretur in curia iudicium: perendie vero ad supplicium ducetur.*

(s) Vid. CALVINI *Opusc. ed. Genev. 1597. Ceterum ne male feriati nebulones vecordi hominis per-*
vicacia

perterrefactum fuisse miserum hominem, quum praeter opinionem tam horridam sibi dictam sententiam audiret. Sed quae nunc narrabimus, ea hominem paullo minus stupidum fuisse, quum moreretur, quam CALVINVS censet, docebunt. Itaque eos non spernendos esse putem, qui eum gladii poenam supplicem expetiisse, atque de erroris sui levitate moderate quaedam differuisse perhibent. (t)

§. LI.

Extat Gallicum quoddam in SERVETVM, constanti-
amque eius carmen, cuius auctor videri vult interfuisse
supplicio eius, & incredibilem animi eius stabilitatem &
tranquillitatem in carcere spectasse. Fingit autem SERVE-
TVM per aliquot dies post latam sententiam in custodia man-
fisse, intereaque multa mentis imperterritæ dedisse docu-
menta.

*vicacia quasi martyrio gloriantur: in
eius morte apparuit belluina stupidi-
tas, unde iudicium facere liceret, ni-
hil unquam serio in religione ipsum
egisse. Ex quo mors ei denunciata est,
nunc attonito similis haerere, nunc
alta suspiria edere, nunc instar lymphati-
ci eiulare. Quod postremum tandem
sic inualuit, ut tantum Hispanico more
reboaret, Misericordia, Misericordia.*

(t) Ita auctor Historiae MS.
SERVETI, quam alias forte exhi-
bebimus. IO. VITENBOGARDVS l. c.
p. 75. ita memorat: *So is hy geleyt
ter Vierschaer, ende daer ver-or-
deelt ter asschen verbrendt te wor-
den. Dese Sententie gehort hebbende,
badt hy de Magistraet oodtmodelik
om t' swherdt, om door de grootheyt
der pyne niet te worden gebracht tot*

*Wanhoope ende alsoo syn Ziele niet
verlooren ginge: hadde hy misdaen,
het was uyt onwetenheyt, syne mee-
ninge ende wille aller tydt ware ge-
west Gods Eere te vorderen, welcke
sine begeerte Farellus predicant, den
Magistraet breeder uyt leydde. Maer
de Magistraet en wierdt van SERVE-
TO niet verbeden. quem exscribit
GODOFR. ARNOLDVS in Haeresiolo-
gia P. IV. S. II Num. LIII. p. 443.
Ceterum vehementer miror,
eadem die sententiam hanc di-
ctam fuisse misero homini & fi-
mul supplicium de eo sumtum.
Nescio an ne omnes hanc rem
crudeliorem esse dicturi sint,
quam mos Christianorum ferre
debet, nisi forte ex lege civita-
tis hic actum sit.*

menta. In lucem illud, aut partem potius eius, princeps protulit vir longe celeberrimus, MICH. DE LA ROCHE in *Diario suo Anglico*, ubi de SERVETO eiusque fati commentatur. (u) At quum eandem SERVETI historiam *Bibliothecae Anglicae* Gallice versam mandaret, carmen hocce totum omisit. Vener. Praeses meus ubi haec animaduer- tit, suspicatus est, ideo celeberrimum virum partem tantum huius carminis produxisse, proptereaue in Belgio illud formis denuo describi noluisse, quod aliqua contineret CALVINI famae & existimationi iniuriosa. Namque notum est, Theologos Batavos multa in hac *Bibliotheca Anglicae* graviter tulisse. Itaque litteris eximium virum rogavit, ut secum poema illud communicaret. Verum is hoc unum rescripsit, versus illos esse suppositios. (x) Diu, num id ita esset, dubitavit Praeses meus at, rebus omnibus cir- cumspectis ita sese rem habere sensit. Certissimum enim est, non diu post auditam sententiam ad supplicium SER- VETVM ductum esse.

§. LII.

Totum scilicet horum versuum argumentum ex PLA- TONIS *Phaedone* haustum, & ab eius narratione de morte SOCRATIS ductum est. Hoc quidem ferendum esset; sed illud prorsus tolerari nequit, quod auctor hic Gallici Poe-
tae

(u) Vid. LA ROCHE Memoirs of literature vol. II. n. XI. Mar- tio Lond. MDCCXII. fol. p. 82. f. Sic ille loquitur: *I have by me so- me French-verses, Written by a per- son, who saw SERVETUS in his Con- finement, and was present, at his Execution. If we may believe that Author, SERVETUS expressed a won- derful constancy, and died with a*

perfect Resignation to the will of God. I hope Sir, those verses will not be unacceptable to you the have never been printed.

(x) Mr. LA ROCHE Lettre a Mr. MOSHEIM datée Londres d. 2. Sep- tembr. 1718. *Les vers François que vous me demandez, sont supposés; & par consequent ils ne doivent pas entrer dans votre Ouvrage.*

rae THEOPHILI de moete SOCRATIS carmen, quod CHRISTIAN. HOFMANNVS Poetarum Germanorum facile princeps Germanicis rythmis reddidit, prorsus mutatis quae rei non conueniebant expressit, quodque ille de SOCRATE dixit, in SERVETVM transtulit. Quo fraus ista pateat omnibus, nec plures illa capiantur, iuuat vtrumque carmen & Gallicum & Germanicum apponere, (y) quod inter se conferendo vera esse, quae diximus, omnes sentient.

Auctoris Anonymi αὐτοπία Carmen Gallicum in constantiam SERVETI morituri, ex MSto a Cl. LA ROCHE editum in *Memoirs of Litterature* Vol. II. A. 1711.

Menſe Mart. n. XI. p. 82-85.

MOy, qui dons la Cité des gehennes,
Viſitay Servet en priſon,
Et qui vids le bruſlant tilon
Achever ſes dernieres peines:
Je t' adjure par le Diſcours,
Dont il voulet finir ſes jours,
De le voir peinēt das cet ouvrage,
Ou j' ay faiēt auſſy peu d' effort,
Qu' en fiſt ce genereux courage,
Dans les atteintes de la mort.

Quelques Seigneurs picquez d' envie,
De le voir ſi bien raiſonner,
Apprez l' avoir faiēt condamner,
Allongerent un peu ſa vie,
Afin que la mort euſt loilir,
Auparavant que le faiſir,
De ſe peindre plus effroyable,
Et ſans ceſſe luy diſcourir
De ſon Arreſt impitoyable,
Pour le faire long temps mourir.

WAnn ich an Socrates gedencke/
Den ich gefangen heimgesucht/
Als ſeine Pein kam in die Flucht/
Durch der Athener Gift Getrâncke:
So ſchwer ich bey der Wörter Macht/
Damit er hat den Todt verlacht/
Ihn anzusehen in meinem Beck?
So nicht vielmehr Beschwernis kent/
Als ſeines Geiſtes Wunderſtärke;
Nach dem der Todt auff ihn gerent.

Aus Reid der hochberühmten Sachen/
Davon er ſiets gehandelt hat/
So war gewiſſer Wörter Rath/
Dem Leben noch was Friſt zu machen;
Auff daß der Todt auch eh' er ſchlägt/
Und ſeinen Leib zu Boden legt/
Ihn durch ſein Bildnis recht erschrecke/
Und weil er ihm für Augen hält/
Das Urtheil ſo kein Bitten ſält/
Ihm lange Sterbensangst erwecke.

Et

(y) Christian Hoffmann von ſezungen und Gedichte im ſter-
Hoffmanswaldau teutsche Ueber- benden Socrate p. 1. f.

Et cependant tres ardamment
Sert sans nul estonnement
Attendant à fortir de l' onde
Prioit la Createur du monde.
Dens ces importunes langueurs
En cor parmy les rigueurs
De la Justice inexorable,
Il m' estoit permis de le veoir,
Et d' un confort peu secourable,
Luy rendre mon dernier debvoir.

Quelques uns que les moeurs & l' aage
Attachioient à son amitié,
Par un mesme effort de pitié
Luy rendoient mesme tesmoignage:
Tous à l' object de son ennuy,
Estoient moins resolués que luy;
Et consolez par sa parole,
Le voyant sec parmy nos pleurs,
Comme moy venoient à l' eschole,
De bien vivre dans les malheurs.

Tous les jours dans cet exercice
Il nous enseignoit de mourir,
Sans perdre temps à discourir
Des cruaultez de la Justice.

Ala fin quand le juste cours
De ses incomparables jours
Fust achevé. &c. &c.

Le jour venu que la nature avare
Redemandoit une chose si rare,
Sans espargner non plus ceste belle-
ame,
Que le plus sot du populaire infame;
Nous revenons pour la dernière fois
A l' entretien d' une si docte voix.

Ce coeur divin se tint tousjours plus
ferme,
Lors qu' il se veid plus proche de son
terme,

In dem es trieb durch wilde Wellen/
Und weil es unter Delus stund/
So war dem Socrates vergunt
Nach Wunsch sein Ende zu bestellen.
Unangesehen den Verdruss/
Da fast ein jeder fürchten muß/
Das strenge Recht so nicht kan schweigen/
So war die Freyheit mir vergunt/
Bey ihm zu öffnen meinen Mund/
Und meine Wehmuth ihm zu zeigen.

Viel/ den der Grund der Zeit und Sinnen
Der Freundschaft reiner Anfang war
Befunden sich mit mir aldar/
Und wolten ihren Trost beginnen?
Sie konten aber ber der Pein
Ihm gar nicht gleiche fröhlich seyn/
Sein Muth muß ihren Muth vermahren/
Und weil er unerschrocken stund/
So ließen wir uns gerne lehren
Den Grieff zu führen gleichen Mund.

Die Lehre kont uns da nicht fehlen/
Wie man mit Ehren sterben kan/
Es dachte keiner mehr daran/
Den Grimm des Urtheils zu erzehlen/
Als endlich nun der schnelle Lauff
Des engen Leben hörte auff/
Durch des Gestirnes schaffe Gränzen/
So schaute wer am Ufer stund
Die blanken Seeegel wieder glänzen
Es fiel der Anker in den Grund.

Als nun der Tag zum letzten selbst war
kommen/
Daß dieser Schatz uns sollte seyn benom-
men/
Und durch den Spruch/ den das Ver-
hängniß macht/
Den Cerberus sein Bissen war gebracht
Den nicht vielmehr der schöne Geist be-
weget/
Als etwan der so Thorheits Flecken trä-
get/
So nahmen wir auch die Gelegenheit:
Erbaut zu seyn durch seine Freundlichkeit

Sans

Sans que l' horreur de son trespas
 Y fist paroistre un mouvement hu-
 main;
 L' esprit plus fort voyant sa derniere
 heure,
 Et qu' on le presse a changer de de-
 meure.
 Il falloit bien qu' une divine essence
 Au grand Servet eust donné la naissan-
 ce:
 Un sens humain n' est jamais assez fort
 Pour se refoudre a soutenir la mort.
 Luy dans l' object de sa fin toute pro-
 che,
 D' un front de marbre, & d' une ame
 de roche.
 Monstroit de l' oeil, du geste, & du
 propos,
 Qu' il demouroit dans un profond repos.
 Et que pour veoir des pleurs a son
 martyre,
 Il eust fallu quelque chose de pire:
 Et ne souffrist jamais dans la prison,
 Qu' un seul soupir fist honte a sa rai-
 son.

Den Heldenmuth nahm keine Furcht
 gefangen /
 Wie nah' ihm auch das Ende kam ge-
 gangen /
 Er ward auch nicht durch Todes Angst ge-
 rührt /
 So uns gar leicht Wiß und Verstand
 entführt /
 Drum hat gewiß der Engel reines Wesen
 Den Socrates erzeugt und erlesen;
 Denn unser Sinn ist wahrlich allzu-
 schlecht /
 Und hört mit Angst des Todes strenges
 Recht /
 Ihm aber war es leicht alhier zu weisen /
 Ein Herz von Stein / und einen Mund
 von Eisen /
 Es zeigt uns Gesichte / Hand und Mund
 Wie Geist und Sinn recht im Gewichte
 stund /
 Und das man ihn weit höher mußte
 plagen
 Der Thränen Bach den Wangen abzu-
 jagen;
 Die Seufzer selbst so alzu leicht entzehen /
 Die mußten ihm stets zu Gebote stehn /

Hic omiffa sunt quae PLATO de XANTIPPE narrat & ex eo
 Gallus Poeta SOCRATEM in carcere visitante.

Puis il s' assit, & tout se reposant,
 D' un esprit grave, & d' un discours
 puissant,
 Avant se taire il nous fist prendre en-
 vie
 De l' aller suyvre au sortir de la vie.

Drauf saß er sich / es ruhete Geist und
 Herz /
 Sein gleicher Muth / sein Reden voller
 Scherz /
 Die wolten uns fast eine Lust erregen
 Mit ihm zu gehn auf seinen bleichen We-
 gen.

Voyez, dict-il, comme au plus grand
 mal-heur,
 La volupté suit de prez la douleur:
 J' ay ce soulas, a cause de la chaisne,
 Et ce plaisir a crause de ma peine.

Betrachtet doch wie keine Noth entsteht
 Da nicht die Lust bald auf den Schmer-
 zen geht /
 Die Lieblichkeit wächst aus den schweren
 Banden /
 Und diese Lust ist aus der Pein entstanden.

Ineptissime haec ad SERVETVM transferuntur, quum verba sint SOCRATIS, quae dixisse perhibetur a PLATONE, quum solutis catenis ex fricatione voluptatem caperet.

Je beni le Juge & la Loy:
Ceste rigueur ne m' est point dure;
Et quiconque aura l' ame pure,
Aymera la mort comme moy.

Nicht glaube daß es mich betrübet/
Weil ich auf meine Reise muß/
Es scheuet nicht der leichte Fuß
Die Lösung so der Todt mir giebet.
Gesetz' und Richter bet ich an/
Und leid igund wie sichs gebühret/
Wer eine reine Seele führet/
Dem hat der Todt kein Leid gethan. (z)

Reliqua hinc & inde decerpta sunt: quare Gallica tantum ea exhibeo.

Car je scay qu' esloignant la masse de la
terre,
Ou tant d' adversitez m' ont tous jours
faict la guerre,
Je seray comme un Dieu:
Et que dans l' aultre monde
Je doibs trouver un lieu,
Ou pour le gens de bien tant de dou-
ceurs abonde,

La les fatales ordonnances
Donnent les joyes & les tourments,
Les bons prennent les recompenses,
Et les mauvais les chastiments,

C' est pour quoy sans aucun remords,
Visitant le pais des morts,

Mon esprit joyeux imagine
Qu' il est icy comme estranger,
Et qu' il va d' un lieu passager,
Vers le lieu de son origine,
Ou' nul sans foy vraye & bonté,
Encore n' est jamais monté.

C' est ce grand palais de lumiere,
Ou nostre parfaicte raison,
Doibt habiter une maison,
Plus heureuse que la premiere.

A des felicitez si rares,
Se doibt donner tout nostre soing
Car cette gloire de bien loing
Passe la pompe des Tiares.

Immodicus ergo hic SERVETI admirator hiantes coruos delusit fabulamque cecinit, si SERVETVM, Historiam, si SOCRATEM spectes.

§. LIII.

Audita mortis horribili sententia in carcerem reductus est, id quod satis ex illis patet quae iam narrabimus, SERVETVS. Ad se ipsum ibi quum rediisset miser homo,

O 2

exi-

(z) Hoffmanswaldau l. c. p. 24.

exitumque instare vitae reputaret, simul vero secum cogitaret, multis a se conuitiis IOH. CALVINVM laceratum esse, suum esse officium ratus est, duas ante mortem horas veniam ab eo petere. Itaque accersi curauit hunc, qui duobus comitatus Senatoribus accessit, colloquiumque cum eo habuit, quod infra ipsius CALVINI verbis referimus. (a) Studuit in primis CALVINVS in viam postremo reuocare SERVETVM, quod ipse narrat, verum nihil profecit. Vel solum hoc colloquium vt alia mittam docere videtur, qui subrisisse CALVINVM volunt, quum ad supplicium duceretur SERVETVS, (b) aut alia commisisse viro graui

(a) Vid. CALVINI opuscula p. 687. *Ac ne dubiis narrationibus le-
Flores morer, tantum simpliciter re-
feram, quod duabus ante mortem
suam horis verum esse coram multis
testibus confessus est. Quum meum
colloquium petiisset, missi sunt duo
Senatores, qui me in carcerem dedu-
cerent. Quidnam vellet rogatus di-
xit, se veniam a me petere. Ego ve-
ro ingenue praefatus, me nunquam
priuatas iniurias fuisse persecutum,
quanta potui mansuetudine admonui:
iam me ante annos sexdecim, non si-
ne praesenti vitae discrimine obtulisse
meam operam ad eum sanandum, nec
per me stetisse, quominus resipiscenti
manum pii omnes porrigerent. Dein-
de litteris privatis cum ipso placide
egisse, nec ullum captasse ostentatio-
nem. Denique nullum a me benevo-
lentiae officium fuisse praetermissum,
donec liberis meis obiurgationibus*

*magis exacerbatus rabiem magis
quam bilem effudit. Verum se mo-
nem de me abscindens, rogavi ut ve-
niam potius ab aeterno Deo petendam
sibi cogitaret, in quem nimis atroci-
ter contumeliosus fuerat, tres hypo-
staseis ex eius essentia delere tentans:
ac Cerberum tricipitem vocans, si re-
alis inter Patrem & Filium eius &
Spiritus distinctio statueretur. Fili-
um Dei sibi placare in animum in-
duceret, quem foede suis commentis
deformans, & negans in ea carne
quam induit nobis similem, adempto
fraternae coniunctionis vinculo uni-
cum redemptorem abnegauerat. Quum
monendo & hortando nihil profice-
rem, nolui supra magistri regulam,
sapere. Nam ab haeretico homine,
qui αὐτοκατάκριτος peccabat, se-
cundum Pauli praceptum discessi.*

(b) Historia MSta SERVETI:
Sunt qui affirmant, CALVINVM, cum
vidisset

gravi & Christiano indigna ad animi laetitiam ob hostis mortem declarandam, incertis rumoribus plus iusto fidem habuisse.

§. LIV.

Venerat tum temporis nescio qua de caussa Geneuam GVIL. FARELLVS, celeberrimus Nouocomensium Pastor & amicus CALVINI. Is electus est, qui ad mortem comitaretur SERVETVM. Prudenter id sine dubio propterea factum, quoniam Geneuenses sacrorum ministri accusatores SERVETI fuerant, quorum conspectum vix homo ferre potuisset. Comite ergo FARELLO in locum quendam eductus est extra urbem, *Champel* five *Champey* dictum (c) ibique a carnifice flammis exustus, libro eius, quem *Restitutionem Christianismi* inscripsit, femori eius alligato. (d) Quae de ipso eius exitu supremisque horis reliqua narrantur, non aequae certa sunt omnia. Nos, quae innotuerunt nobis, referemus, & simul sub examen vocabimus. Nec enim diffitemur multa ad inuidiam CALVINO conflandam ab inimicis eius conficta esse. Inter eundum ad supplicii locum exclamasse dicitur perpetuo: *O Deus serua animam meam. O Jesu fili Dei aeterni miserere mei!* (e) Quod quidem facile creditu est. Quum in conspectum rogi venisset,

O 3

nisset,

vidisset ad supplicium duci SERVETVM subrisisse vultu sub sinu vestis leviter deiecto. Haec res multos pios turbavit, atque scandalum scandalorum peperit, quod vix unquam oblitari videretur. Idem narrat ex dialogis inter Vaticanum & Calvinum IO. VYTENBOGARDVS *Kerkelyke Historie* l. c. p. 75. & ex eo GODOER. ARNOLDVS in *Haeresiologia* P. I. Sect. II. §. XLIII. p. 443.

(c) Locum hunc visitavit cum

Geneuae versaretur celeb. MICH. DE LA ROCHE vide eius *Memoirs of litteratur* vol. II. p. 85.

(d) Historia MS. SERVETI. GERH. a MASTICHT in PLACCII Theatro annon. & pseudon. cap. II. n. 674. p. 63. alii SANDIVS Biblioth. Anti-Trinit. p. 8.

(e) Historia MS. SERVETI SANDII Biblioth. Anti-Trinit. p. 7. VYTENBOGARDVS *Kerkelyke Historie* l. c. p. 75. a.

nisset, supplex procumbebat, precesque ad Deum fundebat per tempus aliquod. Dum ita pronus iaceret, FARELLVS populum, qui ingenti confluxerat numero, his verbis compellabat: *Videte quantas vires habeat Satan, cum aliquem possidet. Hic homo doctus est, quod idem vobis accidere possit.* (f) Summam credo haec verba esse longioris orationis quam ad populum FARELLVS, vir disertus & eloquens, ex more habuit. Ceterum obsessionem eum Satanae spirituales intellexisse, quam ex hominis in haeresi defendenda contumacia patere existimabat credibile est.

§. LV.

A precibus quum surrexisset infelix homo, FARELLVS adhortabatur eum, ut ad populum verba quaedam faceret. Suspicio sperasse FARELLVM, ut retractaret hominem sententiam, atque veniam erroris peteret. Ille vero plane conturbatus, nihil aliud, quam gemens & imo ex pectore suspiria ducens, o Deus! o Deus! exclamabat. Instabat tamen FARELLVS, numque nihil haberet aliud, quod diceret, rogabat. Cui ille, consilium haud dubie FARELLI prae animi dolore non perspicuus, *Quid, inquit, aliud loqui possum, quam de Deo?* Pergebat FARELLVS quaerebatque, num uxorem & liberos haberet, quorum causa testamentum condere vellet; Sed ad haec nihil reus respondit. (g) Ignorabat scilicet FARELLVS, quid in iudicio actum esset, in quo professus erat SERVETVS, non licuisse sibi per corporis miserum habitum uxorem ducere. Ignorabat etiam inopiam hominis, cui Geneuam venienti erepta

(f) Historia MS. VYTENBOGARDVS & alii. VYTENBOGARDVS ex Dialogis inter Vatic. & Calvinum ita refert haec verba: *Ghy siet Mannen, hoe groote kracht de Duyvel heft als hy yemandt besit. Dit is en seer geeleert Mann; ende*

heeft mogelyck gemeynt wel te doen, maer nu wordt hy beseten van den Duyvel, 't selve konde u luyeen oock gebeuren. Quae idcirco adiicio, quoniam pauca quaedam alia sunt adiecta.

(g) Testes sunt iidem.

pta erant, quae habuerat, ceteris bonis, quae in Gallia reliquerat, fisco regio addictis. Alioquin hac ei quaestione non molestus fuisset. Post haec, quod unius IO. CALVINI constat testimonio, FARELLVS ut populi preces effligeret, eum monuit, idque *aegre*, quae CALVINI vox est, *ab eo extorsit*. (h) CALVINVS id signum *belluinae stupiditatis* interpretatur, at simul factum ipsum exagitat. (i) Sed nescio, an quae homo tam horribile supplicium expectans atque rogo proximus vel admittit, vel omittit in flagitia statim & crimina conuertere per aequitatem liceat. Quanta enim eius sit necesse est conturbatio, cui carnifex & flammae imminet! FARELLVS interea copiosius hoc precum officium a populo exigebat, (k) subindeque etiam hortebatur SERVETVM, ut aeternum Dei filium invocaret. Id autem pertinaciter renuebat: Sed nec tamen quidquam ad doctrinam suam defendendam proferebat, verum ad supplicium sese duci sinebat. Hoc ipsum silentium CALVINVS grauiter fert, ac in inuidiae trahit argumentum. (l) Sed

(h) CALVINVS *Refut. error. SERVETI* p. 704. Ubi ad locum supplicii ventum est, hortatu optimi fratris symnistaequenostri FARELLI tandem aegre extorta ei vox fuit, ut populus communes secum preces conciperet.

(i) l. c. p. 704. Porro qua id conscientia sibi facere permiserit, non video. Scripserat enim manu sua, fidem hic diabolicam regnare, nullam nobis esse Ecclesiam, nullum Deum, quia infantes baptizando, Christum abnegaremus. Quomodo igitur se in precibus socium populo adiunxit, cuius fugienda erat communio? An-

non profanatio est sacrare unitatis, communem Deum & fidem cum impio & profano coetu profiteri?

(k) CALVINVS l. c. Ac pro eo quidem ut supplicaretur, hortatus est FARELLVS, sed nominatim ut Dominus perditum alias hominis misertus, ab execrandis eum erroribus, ad sanam mentem reduceret. Ipse interea, quanquam nullum resipiscentiae signum dedit, pro suorum tamen dogmatum defensione ne verbum quidem facere conatus est.

(l) CALVINVS l. c. Quid sibi quaeso hoc vult, quod iam sub manu carnificis

Sed ut varia sunt hominum iudicia, magni animi & patientis fortassis alii hoc signum esse dicent, alii specimen mentis emotae nec sui compotis.

§. LVI.

Strues lignorum erat ex fasciculis quernis viridibus, adhuc frondosis admixtis lignis taleis. *Impositus est SERVETUS trunco ad terram posito, pedibus ad terram pertinentibus, capiti imposita est corona straminea, vel frondea & ea sulphure conspersa, corpus palo alligatum ferrea catena, collum autem tunc fune crasso quadruplici aut quintuplici laxo: liber femori alligatus; ipse carnificem rogavit, ne se diu torqueret. Interea carnifex ignem in eius conspectum, & deinde in orbem admovit. Homo viso igne ita horrendum exclamavit, ut uniuersum populum perterrefecerit, cum diu langueret, fuerunt ex populo, qui fasciculos confertim coniecerunt. Ipse horrenda voce clamans; Jesu fili Dei aeterni miserere mei. Post dimidia circiter horae cruciatum expiravit.* Haec verba sunt Historiae manu exaratae SERVETI, quorum nonnulla quoque SANDIVS habet. (m) Non existimo, aliquid eorum in dubium vocari posse, eo quod nonnulla contineant SERVETO non nimis honorifica, & ab eius tamen amico profecta sint. Lento eum igne combustum fuisse MINVS etiam CELSVS Senensis (n) αὐτοῦ τῆς fortassis testis, HIER. BOLSECVS

carnificis positus, quum aeternum Dei filium inuocare pertinacer renueret, non breuiter saltem (quod liberum erat) excusauerit? Quisnas mortem hanc martyris esse dicet, doctrinam, pro qua certandum erat, non modo omni patrocinio destitutam relinquere, sed voluntario silentio tenere suppressam? nemo enim a lo-

quendi ipsum libertate prohibuit.

(m) SANDII Biblioth. Anti-Trinit. p. 8. ita & VYTENBOGDVS & alii.

(n) Rarissimo libro cuius verus auctor incertus, hic vero index: De Haereticis, an sint persequendi, & omnino quomodo sit cum eis agendum, multorum
tum

CVS (o) & alii, & in mediis flammis Christum inuocasse
 SEB. CASTALIO (p) aequalis pariter illorum temporum,
 alii item scriptum reliquerunt. Ceterum consilio ad mini-
 me factum arbitror, vt tam diu torqueretur, quemadmo-
 dum multi, qui CALVINVM odio habent, interpretantur.
 PETRVS enim HYPERPHROGENVS, amicus SERVETI, diser-
 te testatur, *eum emori non potuisse, vebementiore vento*
suborto, eoque flamma depulsa, deficientibus postremo lig-
nis. (q) Sed quod idem addit, eum *duas, tresque horas*
in igne circum cursitasse, postremo eiulare & exclamare
coepisse; Heu me miserum, qui vitam hoc rogo finire ne-
queo! Anne ducenti coronati aurei mihi capto abrepti &
non exusti lege reclamante, torquisque aureurs de collo de-
pendens, sufficiebant, quibus affatim lignorum coemi, &
huc congeri potuisset, mihi miserando consumendo? id ve-
 rum esse non arbitror. Nam ut taceam, orationem hanc
 ad

tum veterum tum recentiorum
 sententiae. Sect. III. fol. 138. b.
 Quum lex ipsa Mosaica fontes
 eiusmodi tantum lapidibus cae-
 dat - - unde haereticum vivum
 lento igne torrere didicerint: Sup-
 plicium fane, quod ne Scythia
 quidem, Tartarus aut Anthro-
 phagus ficcis oculis mente concipere,
 nedum statuere aut cer-
 nere valeat.

(o) Vid. 10. CALVINI cap.
 10. p. 10.

(p) Hunc enim auctorem su-
 spicior ex stilo praefationis esse
 quae praemissa est celebri satis
 libello tum temporis edita, & cu-
 ta IOACH. CLVTENII Argent. A.

MDCX. recusio in 8. Verba haec
 sunt p. 26. *Quis velit seruire Chri-*
sto ea conditione, vt si in aliqua re,
inter tot controuersias, ab iis disside-
at, qui habent in alios potestatem,
viuis comburatur ipsius Christi iussu
crudelius, quam in tauro Phalari-
dis, etiamsi in mediis flammis Chri-
stum magna voce concelebrat, & se in
eum pleno ore credere vociferetur;

(q) Apud SANDIVM Biblioth.
 Anti-Trinit. p. 8. Non esse HY-
 PERPHROGENO fidem statim ha-
 bendam vel ex eo apparet, quod
 FARELLVM Ecclesiae Geneuensis
 Seniore, & CALVINI vicarium
 nominat, quod plane falsum est.

ad invidiam Genevensibus conflandam nimis aperte confictam videri, non tam diu eum excruciatum esse vel illorum, quos produxi, testimonio constat, qui ob hancce infelicis hominis mortem CALVINO pessime cupiunt. Nequid de misericordia dicam populi; quae vix patitur tam longis cruciatibus vel facinorosissimos, si quidem impedire queat, enecari.

§. LVII.

Constantiam hominis in mediis flammis multos excittasse, ut in eius sententias transfirent, MINVS CELSVS SE-NENSIS narrat. (r) Atque hoc ita sese habere cum temporum testatur historia, tum ipsemet CALVINVS, qui multus in eo est, ut ostendat non ita sese gessisse, quum moreretur, vt martyris nomine, quo plurimos eum honestare dolet, dignus sit. (s) Italos vero eosque non paucos memoriam ejus caram & sanctam habere, conqueritur. (t) Itaque quod THEOD. BEZA, (u) quod HENR. BVLLINGERVS, (w) quod IO. CALVINVS, (x) quod IAC. SPONIUS (y) multique alii perhibent, sine ullo eum *poenitentiae signo magnoque tantum cum terrore* obiisse memorat, id cave sic accipias, ac si nec veniam peccatorum a Deo petere, nec misericordiam eius implorare voluerit, aut delicta confiteri. Vox enim *poenitentia* nihil hic significat, quam *palinodia* seu *retra-*

(r) Verba, quae adscribam, digna sunt ex libro laudato Sect. II. fol. 109. a. Neque vero est hic silentio praetereundum huius rei illustre exemplum. Nam superioribus annis, ad haeretici cuiusdam in flammis constantiam, vt ex fide dignis accepi, plures ex astantibus sanae doctrinae viri non posse id sine Dei spiritu fieri persuasum habentes, ac propterea haeticum martyrem esse

plane credentes, eius haeresin pro veritate amplexi in fide naufragium fecerunt.

(s) Breui refut. error. SERVETI in opuscul. p. 703. 704.

(t) Ibid. p. 687.

(u) In vita CALVINI Epp. praemissa ad A. MDLII.

(w) Libro German. aliquot supra laudato.

(x) loc. cit. p. 704.

retractatio, idque hi tantum dicere volunt, noluisse eum errores dimittere, & a sententiis, quas tuitus erat, recedere. Sic vixit, sic obiit SERVETVS, homo, si ingenium & doctrinam spectes, certe magnus, ut illa erant tempora, si religionem portentosus. Combustus vero est MDLIII. d. XXVII. Octobris.

§. LVIII.

Fallunt igitur atque falluntur omnes illi, qui alium diem poenae, vel XVII. cum SETHO CALVISIO; (z) vel XXIII. cum GREGORIO LETI substituunt. (a) Neque audiendi sunt, qui cum Theologis Mansfeldensibus alium annum ponunt scil. LIV. (b) aut qui IOH. COCHLAEVM (c) LAVRENTIVM SVRIVM (d) ROBERTVM BELLARMINVM (e) PAVLVM SARPIVM (f) CONRADVM SCHLVSSELBVRGIUM (g) & ex eo CASP. CALVOERIVM (h) sequuntur, poenamque ad annum LV. referunt; aut cum PAVLO STOCKMANNO (i) annum LXII. ponunt. Nullus ineptius de SERVETI morte eiusque tempore scripsit, quam IEREMIAS COLLIER (i) asserens: SERVETVM *in Anglia jussu HENRICI VIII. anno MDXXXVIII.*

P 2

cre-

(y) Histoire de Geneve lib. III. p. 275. scribens: *il fut brusle tout vif, sans montrer aucun signe de repentance, mais seulement une grande frayeur de la mort.*

(z) in *Chronologia*.

(a) in *Historia Geneuensi* Part. III. Lib. II. p. 94.

(b) Vid. SCHLVSSELBVRGIUS l. c. p. 121.

(c) De *Actis LVTHERI* ad annum XXXII.

(d) in *Historia huius anni*.

(e) in *praefatione controu. de Christo* p. 8. cf. VEN. IOH. FABRICII *Hist. Bibl. Fabr.* Part. II. p. 108.

(f) in *Historia Concilii Tridentini* ad annum MDLV. Lib. V. p. 661. edit. Lips. 1699. in 4.

(g) in *Catalogo Haereticorum* Lib. XI. p. 12.

(h) in *TraËtatu de variis orbium religionibus* p. 447. Hic, quod mireris in margine BVCHOLZERI *Indicem chronologicum* ad annum MDLIII. d. 24. Oct. citauit & tamen cum SCHLVSSELBVRGIO suo errare quam cum aliis sapere maluit.

(i) in *Elucidario haeres.* p. 570.

(i) In *Histor. Magnae Britanniae*.

crematum fuisse. Duplicem sane hic errorem committit, primum enim nunquam, quantum liquet, in Anglia fuit, deinde falsissimum est, eum anno MDXXXIIX. crematum fuisse, contrarium enim ex tota SERVETI historia patet. Rectius autem nos statuimus, nostramque sententiam ex ipso CALVINO probamus. Is enim die XXV. Octobris ad BVLLIGERVM scripsit: *quantum coniecturis assequor, cras feretur in curia iudicium, & perendie ad supplicium ducetur* (k) & die XXVI. ad FARELLVM (l) ait: *sine controversia damnatus est & cras ad supplicium ducetur.* Consentit THEOD. BEZA (m) XXVII. Octobris, inquit, *infelix SERVETVS vivus cremabatur.* Imo & FAVSTVS SOCINVS (n) hac in parte recte credidit, dum SERVETVM anno LIII. interiisse affirmat. Et quid pluribus testimoniis opus est? quum quilibet hujus rei falsitatem vel ex eo cognoscere possit, quod CALVINVS iam anno LIV. supplicii Servetiani causam reddiderit.

§. LIX.

Cineribus vento commissis infelicissimi hominis nec ponere potuit epitaphium aliquis, nec etiam voluit. At tria tamen extant Epigrammata, quae in mortem SERVETI viri luserunt doctissimi. Iuvat il'a subiicere. Vnum F. HEINRICVS nescio quis A. MDCXLVI. composuit & exemplo suo libroru SERVETI de Trinitate adscripsit.

*SERVETVS servus servorum dicier atque
Meretur esse Chanaan.*

*Peior & hoc ipso, quoniam prior ille verenda
Detecta Patris riserat.*

Hic

(k) Vid. *Epp. & Resp.* CALVINI Epp. CLXII. p. 305.

(l) Ibid. p. 304.

(m) In vita CALVINI p. 21.

(n) In *Responsione ad libellum WVIECKI de divinitate Filii Dei & Spiritus S.* cap. II. p. 38. 39.

Hic verò sanctae Matris deridet honorem

Pectusque lactis mellei.

De generante Deo carnis hic blasphema loquetur

Nec ignis os consumeret?

SERVETVS quamvis, tamen haud SERVATVS is ipse,

Dicendus est trifurcifer.

Exemplum librorum SERVETI, cui decaſtichon hoc inſcriptum eſt, olim fuit in Bibliotheca ERICI MAVRITII, poſtea A. 1694. Auctionis lege ad virum ſummum, IO. ALB. FABRICIVM, pervenit. Ab hoc vero illud magni viri, GILB. BURNETI, filius accepit, qui tum Hamburgi verſabatur.

(o) Alterum a N. CHEWNEIO, Anglo, profectum eſt. (p)

Ignibus errorum eccleſiam vaſtaſſe triumphas

SERVETE? ex meritis ignibus ipſe peris.

Tertium B. IO. CVNRADI ZELTNERI eſt. (q)

Me miſerum nuper combuſſit lucida flama

Accenſoque rogo turpiter interii.

Vox erat infragilis, ſic pectus firmitus aere

Impia defendi, fasve piumve mihi.

SERVETVS num SERVATVS? non quaere viator

An SERVATOREM qui negat aſtra petat?

§. LX.

Ex hac facile intelligitur extremi, quo affectus eſt SERVETVS, ſupplicii hiſtoria, quantam fidem adiungere STANISL. LVBIENIECIO liceat, qui longam orationem affert, quam SERVETVM antequam combureretur, recitaſſe perhibet. (r) Eodem nimirum loco habenda eſt hæc oratio,

P 3

quo

(o) Vid. epiſtola IO. ALB. FABRICII ad IO. LAVR. MOSHEMIVM 1656. 4. in quo & brevis occurrit SERVETI vita.

d. x. Kal. Febr. MDCCXVII.

(q) Centuria Corrector. erud.

(p) Libro, qui inſcribitur: Anti-

p. 505.

ti-Socinianism and *Απεσιapχαι*

(r) Hiſtoria Reformationis Po-

or a Dage of unclean Birds Lond.

loniae lib. II. c. V. p. 99-105.

quo carmen, quod antea exhibuimus. Homo sine dubio quidam, qui suas suppeditare voluit SERVETO sententias, totam continxit. Nam & SERVETVM constat in conspectu rogi constitutum aut nihil, aut pauca saltem locutum esse, & doctrina sermonis huius non est illi consentanea, quam in reliquis SERVETI libris reperias. Iuvat, quum LVBIENIECH liber perrarus sit, totam orationem apponere, quo melius iudicium de ea ferri queat.

MICH. SERVETI *de vera Dei & filii ejus cognitione sermo, antequam Genevæ combureretur.* Ex STANISL. LVBIENIECH *Historia Reform. Polonica Lib. II. c. V. p. 98-105.*
qui ex Autographo desumfit.

Qui tres substantiales personas seu hypostases in Divinis statuunt, tres aequales per naturam Deos nobis insinuant. Tres enim res substantiales distinctas & differentes nobis proponunt, & unamquamque illarum rerum (seu ut vocant) Hypostasium, Deum esse volunt. Inde necessario tres Deos aequales & distinctos faciunt. Cum enim personæ seu hypostases illæ re & numero differentes singulatim de Deo prædicentur: Necessario sequitur tot esse prædicata quot subiecta, & juxta numerum personarum deorum quoque numerum multiplicari. Et licet unum tantum Deum nobis verbis prædicent, in effectu tamen & re ipsa, tres nobis Deos in intellectu repræsentant. Nullus est enim intellectus tam acutus & sincerus, qui non videat tria sibi colenda proponi. Quomodo autem illa tria, quorum unumquodque Deus est, unum Deum numero esse intelligat, nemo unquam dicere potuit, vel docere. Relinquitur ergo & in spiritu & in intellectu insolubilis illa perplexitas & confusio inexplicabilis, quod tria sunt unum, & unum sunt tria. Quamvis enim ad unum Deum totus intellectus intendat, & dirigatur, unumque sibi Deum in spiritu

spiritu colendum proponat, & se ad unitatem tota acie colligat, confestim tamen tria distincta objecta se offerunt, & ante mentis oculos obversantur, quorum unumquodque Deum esse cognoscit, & sic tres in effectu Deos aequales & distinctos sibi repraesentari videns, inter unum & tria confusus succumbit, & hic est exitus illius Graecanicae Triadis seu tripliciatis. Quod si revoluta velo ad Sacrae Sanctae Scripturae verbum velut ad lydium lapidem rem omnem exploremus, & juxta ipsius Dei eloquia, veram de Deo cognitionem exquiramus, cessabit dubio procul omnis confusio & perplexitas: & nil in se repugnans intellectus noster admittere compelletur. Primum itaque sciendum est, Deum nomen esse appellativum, omnis potentiae, Domini, & superioritatis & proprie illi convenit, qui super omnes est, qui est omnium Princeps, Rex Regum & Dominus Dominantium, a quo omnia sunt & dependent, qui est solus Pater omnium ac Creator. Minus autem proprie sumptum, etiam creaturis convenire potest ut quicumque habet potestatem & superioritatem, Divinitus sibi concessam super aliquem, hic Deus illius dici possit, velut Moses dictus est Exod: 7. 1. Deus Pharaonis. Et Cyrus Esaia 4. 5. 3. Deus Israelis. & si liceat exempli tantum gratia profana sacris adjungere, AUGUSTUS Caesar, Deus Virgilii & Lentulus Deus Ciceronis, quia fuit Author restitutionis suae. Et hac ratione scriptura appellat Deos, quos summus & aeternus Deus aliqua gratia, virtute & privilegio supra alios decoravit & sublimavit. Unde Psalmista Ps. 82. 6. Ego dixi dii estis & filii excelsi omnes. Ex Exod. 22. 28. Dominus Domus ad Deos applicabitur & ad Deos utriusque causa perveniet. Ii autem non natura Dii sunt, sed per gratiam, & donum summi Dei. Ideoque nunquam eo deitatis nomine appellantur quod soli supremo Deo convenit. Nam tales dii & Domini apud Hebraeos, quibus hac nomina

mina divinitatis proprie distinguuntur, Elohim, vel Adonai nuncupantur, neque unquam proprio & singulari nomine, quod est Iehova, designantur, licet dominum. (Hic aliquid deest in Autographo, ex quo hæc desumfi) Et ideo Paulus ubique initio suarum epistolarum sic præfatur: Gratia & Pax a Deo Patre nostro & Domino nostro Iesu Christo. Ceterum tres æquales Deos per naturam constituere, summa blasphemia est & impietas execrabilis, oportet enim ad unum omnia referri, nempe ad eum, qui omnium author est, & omnia pro sua voluntate creavit. Ille enim solus per naturam a seipso Deus est, cæteri vero quicunque a se ipsis Dii non sunt, rationem Deitatis ab illo uno Deo Patre accipiunt & agnoscunt, & dii de Deo dicuntur. Potest enim summus ille & princeps Deus creaturas sanctificare & divinitate replere. Tres autem Deos per naturam æquales nullo modo constituere possumus: alioqui & tres rerum conditores, seu Pantocratores & tres Patres necessario constituere oporteret. Soli enim Patri, qui a se ipso Deus est, & qui omnia condidit, Dei nomen simpliciter convenit & is solus simpliciter & absolute Deus appellatur. Jam ergo ex prædictis facile deduci potest, quomodo Dominus noster Iesus Christus verus Dei filius etiam Deus dicatur. Nam suæ deitatis ratio a Deo Patre suscipitur, & verus Deus de vero Deo nuncupatur, Deus quidem omnium creaturarum, non autem Deus Patris, qui ei cuncta subjecit. Quin imo Pater ipse qui solus per naturam a seipso Deus & etiam ipse filii Dominus & Deus est, dicente filio Job. 14, 28. Vado ad Patrem, qui maior me est. Joan. 20, 17. Vado ad Patrem meum & Patrem vestrum, ad Deum meum, & ad Deum vestrum. Matth. 27, 46. Deus meus quare dereliquisti me. Apoc. 3, 13. Scribam super illum nomen Dei mei, & nomen civitatis Dei mei. Nec convenit hic eorum interpretatio qui dicunt hic filium loquutum, ut homi-

hominem, non ut Deum. Quibus respondetur, quod ratio Deitatis, quæ est in filio, etiam ut homini convenit, est enim filius homo Deificatus, seu divinitate repletus, ideo non tollitur Patris superioritas in ipsum filium. Quamquam enim filius factus est nobis a Patre Dominus & Deus & caput nostrum: Attamen Pater & Dominus & Deus & caput ipsius filii est. 1. Cor. 11, 3. Et filius patri subiectus est. 1. Cor. 15, 28. Et paternae domus Oeconomus atque administrator. Hebr. 3, 8. Itaque filius ut Deus noster & caput nostrum deitatem ac superioritatem Patris in se ipsum recognovit. Inde Propheta hanc duplicem Deitatis rationem Patris & filii diserte explicare dixit, ad filium Ps. 45, 3. 7. 8. Speciosus forma præ filiis hominum diffusa est gratia in labiis tuis propterea quod Sedes tua, Deus, in seculum seculi, virga directionis, virga regni tui diluisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea quod unxit Te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Ecce quomodo David in spiritu vocat filium Deum, & Patrem Deum filii. Nam sedes tua, Deus & unxit te Deus vocativi casus sunt, & ad filium referuntur. Dum postea subiungit Deus tuus de Deo Patre loquitur, qui filium unxit & sanctificavit. Similiter sapientia, quæ Dei filium representat, sic exclamat Eccles. 24, 16. Et radicavi in populo honorificato & in partes Dei mei hereditas illius. Proinde jam luce clarius liquere puto unicuique scripturis adherere volenti, filium esse Deum a Patre, & tanquam Deum a Patre omnibus constitutum, deitatem ac superioritatem Patris in se recognoscere, licet apud Græcos & Latinos hæc divinorum nominum distinctio non inveniatur et omnes uno communi Dei nomine appellentur. Unus igitur per naturam Deus a se ipso, æternus, summus, supremus, immortalis, invisibilis, incomprehensibilis, lucem habitans inaccessible, qui omnia condidit, omnia gubernat, a quo omnia sunt,

Q

sunt, & dependent. Hic est ille Deus Deorum, Rex Regum & Dominus Dominantium, Iova Pater, quem solum Scriptura simpliciter & absolute, Deum & Patrem appellat. Patrem quidem omnium universalem, proprie vero & singulariter Domini Dei nostri Iesu Christi, quod & diserte explicat Paulus dicendo 1. Cor. 8. 5. Nam etsi sunt, qui dicantur Dii, five in caelo, five in terra (quem admodum sunt Dii multi & Domini multi) 6. Nobis tamen est unus Deus ille Pater a quo omnia & nos in ipso & unus Dominus Iesus Christus per quem omnia & nos per ipsum. Unde palam hoc fit nomine Deitatis etiam creaturas decorari, per gratiam tamen & concessionem unius supremi Dei, qui est Deus Deorum Princeps & pater omnium supra omnia per omnia & in omnibus Eph. 4. 6. in quem veluti unicum, summum, & naturalem a se ipso Deum, ceteri omnes referuntur eique subjiuntur & obediunt: & hac Deorum inferiorum pluralitas, nullam affert confusionem neque divinae unitati praedjudicat, cum omnis creatura laudet Deum creatorem et illum solum velut summum et supremum Deum respiciat et suspiret, solum colat et adoret, de quo universa Scriptura testatur, quod non sit alius Deus praeter illum. Deut. 6. 4. Audi Israel Dominus Deus tuus Deus unus est Et Deut. 10. 17. Iehovah Deus magnus potens & terribilis, qui non accipit personam neque respicit munus. Et Ps. 50. 1. Deus Deorum locutus est. Et Paulus ad Gal. 4. 8. imo tum quidem quum ignoraveritis Deum, serviebatis iis qui non natura sunt Dii. 9. At nunc quum agnoscatis Deum quomodo convertimini retrorsum ad impotentia & egena. 1. ad Timoth. 6. 15. Quem temporibus suis ostendet ille beatus & solus Princeps, Rex Regnum & Dominus Dominorum 16. Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, quem vidit nemo hominum, neque videre potest. 1. Thess. 1. 9. ut serviretis Deo vero & vivo

10. Et expectaretis filium eius e cælis quem suscitavit a mortuis Iesum 1. *Tim.* 1. 17. Regi æterno, immortalis, invisibili, soli sapienti Deo honor sit, & gloria in secula seculorum Amen. 1. *Tim.* 2. 5. unus Deus unus etiam mediator Dei & hominum Homo Christus Iesus. 6. Qui seipsum dedit in redemptionis precium pro quibusvis. 1. *Tim.* 6. 13. Præcipio tibi coram Deo qui vivificat omnia, & Iesu Christo qui testatam fecit coram Pontio Pilato bonam professionem. *Tit.* 2. 11. Illuxit enim gratia Dei illa salutifera omnibus hominibus, erudiens nos ut abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, moderate, & pie & iuste vivamus in præsentis seculo. 13. Expectantes beatam illam spem & illustrem adventum gloriæ magni illius Dei, ac servatoris nostri Iesu Christi. 14. Qui dedit semet ipsum pro nobis ut redimeret nos ab omni iniquitate. &c.

*Vide igitur quomodo scripturæ inter Deum & Dei filium semper distinguere soleant: & si diligenter inspicias, videbis scripturam semper, tribus vel quatuor locis exceptis, simpliciter & absolute appellare Patrem Deum & Iesum ejus Christum ac filium. Differt tamen filii divinitas ab aliis diis. Quare Deus Pater alios deificavit & sanctificavit ad mensuram, veluti filios adoptivos, & ideo Moses & Cyrus particulares dii fuerunt Pharaonis & Israelis, Christum vero, ut proprium filium, benedictum Deus sine mensura sanctificavit & totum spiritu suo S. atque omni divinitate replevit, de cujus plenitudine, nos omnes accepimus. Nec prædictis adversatur, quod filius deitate, potentia & gloria Patri adæquatus sit, quoniam omnis deitas gloria & æqualitas filii a Deo Patre est, & tanquam donum Patris a filio recognoscitur, dum inquit *Matth.* 28. Donata est mihi omnis potestas in caelo & in terra. Et *Petrus Act.* 2. 16. Quod Dominum & Christum facit Deus hunc Iesum quem vos crucifixistis: Et *Paulus Phil.* 2. 10.*

Qua propter Deus summo extulit illum honore & dedit illi nomen super omne nomen, ut in nomine Iesu omne nomen curuetur caelestium, terrestrium & inferorum. *Heb. 1. 8.* Et adorent eum omnes Angeli Dei *Eph. 1. 22. 23.* Qui suscitavit Christum ex mortuis, & sedere fecit ad dextram suam in caelestibus super omnem principatum & pietatem & virtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc seculo sed etiam in futuro. Et omnia subiecit pedibus eius, qui omnia in omnibus adimplet. *Hebr. 1. 13.* Cui unquam Angelorum dixit, filius meus es tu, ego hodie genui te 8. Thronus tuus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui. 13. Sede a dextris meis donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum. *Et Iob. Apoc. 5. 12.* Dignus est agnus ille mactatus qui accipiat virtutem, & divitias, & sapientiam & fortitudinem & honorem & gloriam, & benedictionem. *Et ideo Paulus hanc filii deitatem & cum altissimo Deo patre aequalitatem non respectu ipsius Patris, sed respectu creaturarum intelligendam esse declarat. 1. Cor. 15. 27.* Nam omnia subiecit sub pedes eius (quum autem dicat, quod omnia subiecta sunt, palam est, quod hoc dicatur extra eum, qui subiecit ei omnia. 28. Cum autem subiecta fuerint ei omnia, tunc & ipsi (*l. ipse*) filius subiicietur ei, qui subiecit ei omnia, ut Deus sit omnia in omnibus. *Quamvis autem filius dono Patris se virtute & gloria, et potentia aequalem Patri factum agnosceret, noluit tamen illo aequalitatis dono abuti et illud in tyrannidem et rapinam convertere, ut Paulus ait ad Phil. 8.* Ipse se summisit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. 9. Quapropter Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac omnia caelestia terrestria ac inferna eidem subiecit. *Deum ac Dominum ab omnibus creaturis adorandum proposuit, breviter, tantum virtutis, potentiae, gratiae, benedictionis, gloriae*

gloria et Deitatis in filium suum dilectissimum contulit omnipotens Pater, quantum maxime conferre potuit, et in aequalitate sua et trono suo collocavit, tantumque honoris filio, quantum sibi ipsi, exhiberi voluit. Proinde, qui filium non agnoscit, Patrem quoque negat. Nullum enim datum est hominibus (Act. 4, 12.) nomen sub cœlo, in quo salutem sperare oporteat præter quam in nomine filii Dei, Domini nostri Jesu Christi, qui est verus Dominus et Deus noster, ut Thomas Job. 20. 28. Paulus et Joannes verissime confessi sunt. Cui propterea cum Deo Patre, Maximo et clementissimo Deo, sit Laus honor et gloria in sempiterna secula. Amen.

Vidit, quantum novimus, princeps RICH. SMONIVS orationem hancce suppositam esse ab homine nescio quo: (s) ad cujus sententiam LVDOV. MORERIVS accessisse videtur. (t) Verum plures alii nil dubitarunt, eam vere a SERVETO profectam esse: in quibus GODOFR. in primis est ARNOLDVS, qui eam, omiſſis sacrarum litterarum dictis, satis fideliter germanice vertit. (u) Ut refellamus eam, nec necesse est, cum nimis sit futilis, quam ut aliquem capere queat, nec nostrum institutum patitur.

§. LX.

Obiter hic non possum, quin observem, in LVBIENIECII libro, ex quo hanc orationem desumſi, lacunam esse. Promittitur enim ibi accurata de SERVETI morte narratio: (x) verum ea in ſequentibus non comparet & nescio quo

Q₃

caſu

(s) *Reſponſe a quelques Theologiens de Hollande Roterod. 1686. 12. une piece ſuppoſée* vocat.

(t) *Diſtionaire Historique* Tom. IV. p. 378. b. *Idem ſentit* Ven. BOYSENIVS *Hist. SERVETI* p. 28.

(u) *Kirchen-und Reher: Hiſtorie* P. II. L. XVI. c. XXXIII. §. 3. p. 403-405.

(x) l. c. p. 98. *Propterea damnamus, nec quenquam ob has vel ſimiles ſententias, rogo adjudicandum cenſemus,*

casu prætermiffa est. Incidit in manus nostras *Historia de morte SERVETI* manu IO. PREVSSII exarata, celebris inter Socinianos viri, quam aliquoties laudavimus & in testimonium adhibuimus. Eam statueramus totam hic inferre, ut tanto maiorem narrationi nostrae auctoritatem conciliaremus. Sed postea animadvertimus, magnam partem eam cum illis consentire, quae IO. VYTENBOGARDVS ex *Dialogis inter Vaticanum et CALVINVM* a nobis nondum visis, de SERVETI supplicio & morte refert. Quamobrem suspicati sumus, inde narrationem istam fortassis decerpisse PREVSSIVM, ideoque omittendam duximus, donec certiora edoceremur. Interim quæ in illa singularia sunt magnam partem huc transtulimus. Eius autem loco iudicium, quod Reverendiss. olim Cantabrigiensium antistes, THOM. TENNISONVS, de SERVETO olim tulit, subiungemus: (y) Si SERVETI, inquit is, *sententias recte recorder, multo magis a veritate, quam Arius, aberravit. Christum enim divinam esse lucem existimabat qua Deus tanquam instrumento, in condendo hocce orbe usus sit, carnemque eius ex ipsa Dei substantia factam esse. Quantum mihi ex libris eius, quos vidi, intelligere licuit, dignior erat, qui vinculis & custodiam, tanquam amens homo & emotae mentis, committeretur, quam qui flammis combureretur.*

§. LXI.

censemus, sicut fecit CALVINVS. Quae de re adponam accuratam narrationem: sed ei praeponam SERVETI ipsius sermonem, ac velut Cycnaeam vocem, quam ante horrendam mortem edidit. Sed haec accurata narratio frustra in sequ. quaeritur.

(y) Discourse of Idololatry chap. IX. p. 158. SERVETVS, if I well remember, his opinion was a Man yet much more extravagant than

Arius; for he conceived Christ to be a divine Light, which God used as his instrument, in Making the world, and his Flesh to be made out of the very substance of God. And by that which I have seen of his, I judge him fitter to have been chain'd up, as a mad Man, than burnt as an Heretick. Debeo hunc locum celeb. ROCHIO in Memoirs of Literature vol. I. p. 247.

§. LXI.

De defensoribus & amicis SERVETI, controversiisque occasione mortis eius enatis, quae copiose disputari & moneri poterant, ea prudentes nunc omittimus, & commodiori loco servamus. At juvat tamen rarissimi libelli, eiusque nondum editi, meminisse, apologiae nimirum, quam monstrofi vir ingenii, & inter eruditos longe notissimus GVILIELMVS POSTELLVS pro homine hoc aut potius sententia eius de mundi anima scriptam reliquit. Video eius opusculi THOM. ITTIGIVM (z) inter MSta POSTELLI meminisse: At qui eam legerit & accurate descripserit, neminem novimus. Exstitit autem haec Apologia Postelli in Bibliotheca Domini DV FAY (a) quae anno 1725. Lutetiae Parisiorum publice divendita est, nitissimi descripta & forma quidem 8. Pervenit autem auctionis lege ad illustrissimum Comitem de HOYM, potentissimi Polonorum Regis ad Regem Galliarum legatum, qui enormi eam pretio Bibliothecae suae vindicavit. Huius illustrissimi Comitis beneficio licuit hanc apologiam perlustrare viro maxime reuerendo, MAGNO CRVSIO, Danorum Regis legati ad Regem Galliarum a sacris concionicus, Lutetiae tum praesenti, qui, qua est humanitate, nostri caussa sequentia ex ea excerptit & nobiscum communicavit. Titulus libelli hic est:

APOLOGIA
pro
SERVETO VILLANOVANO
de

Anima Mundi, sive de ea Natura, quae omnino necessaria est, & habenda est media, inter eternam immobilemque,
et

(z) Diff. de GVIL. POSTELLO in opusculis coniunctim editis §. 18. p. 265. (a) Vid. Catalogus Bibliothecae eius p. 99.

& creatam mobilemque, estque consubstantialiter in ipso Christo, sicuti est, etiam habenda: Contra aspergines et precipitatum CALVINI in hanc causam iudicium.

Sive, ut Titulus fit clarior:

De

Dei et naturæ, vel de enima et animi mundi, seu de Divina Naturæ, et inseparabilium ab ea virtutum eius summo conatu et effectu. GVILIELMO POSTELLO, Restitutionis omnium primogenito, a CALVINO hac in causa maligne perstricto, Auctore.

Post *Protestationem* praefationis loco praemissam sequitur *Proparascuë* & Operis praelibatio inscriptioque, cum ad omnia Sanctae Ecclesiae membra, tum maxime ad illos penes quos libere scripta CALVINI praeveniando Veritati praeiudicium fecerunt; inter quos, laudis gratia, vult Auctor PHILIPPVM MELANCHTHONEM, HENR. BVLLINGERVM, & MARTINVM BORAVM haberi.

Quod hic POSTELLVS MELANCHTHONEM, BVLLINGERVM & BORAVM ad CALVINI de SERVETO sententiam accessisse, letis eius scriptis, POSTELLVS affirmat, id nonnulli habet dubitationis. MELANCHTHONEM quidem notum est supplicium SERVETI probasse: (b) idem HENR. BVLLINGERVM fecisse (c) certum est. At MART. BORRAVM, qui & MARTINVS CELLARIVS dicitur, CALVINI iudicio non adduci potuisse,

(b) Vid. consilia & iudicia theologica PHIL. MELANCHTHONIS a CHRISTOPH. PEZELIO edit. P. II. p. 204. p. 223. p. 244. p. 364. conf. CALVINI Epistolæ.

(c) Vid. Antwort der Dienern der Kirchen zu Zürich vff D. Jacoben Anderesen, zus

genampt Schmidly widerlegen, mit welcher er understanden ire Antwort vff S. Johann Brenzen Testament geben zu widerwysen und zu verwerffen in 8. Zürich 1580. in præfat. c. 8. B. & d. 1. a.

tuisse, vt SERVETVM flamma esse dignum decerneret, non vnus auctor est. Instar omnium testimonium affero Historiæ MS. SERVETI aliquoties iam laudatae, quae CELLARIVM, inquit, *eius urbis summum Professore Theologiae affirmant nunquam nec in SERVETI, nec in ullius haeretici mortem consensisse.* Taceo SANDIVN, CELLARIVM hunc inter eos retulisse, qui de Trinitate parum recte senserunt. (d)

Ceterum hic inter alia ita scribit POSTELLVS: *Certe nec nomen SERVETI audiveram, antequam post ipsum ignibus absumptum pervenit ad manus meas scriptum quoddam ipsius de Trinitate, quod admodum cursim & vellicatim legi, nondum enim typis prodierat. Nec in eo opere animadvertere aliud potui, quam quod in Christo vult præter Divinitatem, & una cum ipsa humanitate, esse naturam quandam & substantiam mediam inter ipsam Divinitatem & Humanitatem, Et hanc ipsam naturam mediam, quae revera est appellandaque est Deus fuisse & esse in Christo. Ceterum quod ipse neget aut affirmet, Deum esse Trinum & Unum, nec potui deprehendere, nec admodum inquisivi. Quis enim tam demens sit, ut possit aut ignorare, aut dum illi tam clare, quam mihi datum est, demonstretur, negare, quin prima Causa Mundi, quamvis sit omnino simplicissima Essentia, sit tamen trina & una &c. Et deinde: Testimonium itaque Veritati ita in me exhibet, ut possim eam mediam naturam, in qua ponenda mihi & SERVETO convenit, non tantum capere, sed demonstrare quæam, etiamsi omnes Sacrae Scripture periissent. In hoc autem videtur, quod male ipse, immo impiissime cognovit, ex eiusdem Christi gratia, qua abuti voluit: (si tamen una cum suis sectatoribus, quos multos habet in Italia, Trinitatem*

R

tem

(d) in B.bli otheca Anti-Trinitariorum p. 15.

*tem & secundae Personae cum Christo unionem duobus ne-
gaverit) attigit summam ipsam lucem intellectus nostri,
& fructu Paradisi est abusus &c.*

Quod hic POSTELLVS ait, librum SERVETI de Trinitate post mortem eius typis nondum expressum fuisse, id aut prorsus falsum est, aut de alio quodam libello manu exarato intelligendum. Nam quod infra patebit, extat MS. quoddam SERVETI de Trinitate, quod cum libris editis non omni ex parte convenit.

Post hanc Proparasceven apud POSTELLVM sequitur:
*Traſtatio ſolida ſinceraque de Anima aut Matre Mundo
ſine externa cauſe admixtione. Hic occurrunt
ſequentia Capita:*

- (1) *Quod Dei Eſſentia ita eſt neceſſario intelligenda, ut licet ſimpliciffima ſit, tamen duplici Natura ſubiſtitit & eſt, tam in ſe, quam in noſtro Intellectu.*
- (2) *Quod ſit neceſſarium ex Divina Eſſentia, quatenus ad particularia contendat, ut Pater unus generalis, Mater una generalis, & Filius unus generalis ſit & habeatur ut eſt, & ad quid eſt.*
- (3) *Argumenta ratione nixa, quibus liqueat, neceſſario dari Matrem Redemptionis aſſecclam.*
- (4) *Quod Spiritus ſit mente inferior, & quod ſicut Mens maſcula, ita Spiritus foeminae eminentia eſt, denominationis ſuae fons.*
- (5) *Quod Chriſti meritum eſt revera ſupra ſua membra applicatum, ut, tantum actu reſtituerit, quantum Satanſ destruxerat.*

Sequuntur Auctoritates.

- I. *Quare vocata eſt Cava Mater omnium viventium?*
- II. *Quare nobiliſſimum Semen Mundi a Foemina denominatur?*

III.

- III. *Quare primogenitus Mundi non dicitur ab Adamo, sed a Matre nominatus.*
- IV. *Quare Propheta Jesaias vocavit foeminam Christum?*
- V. *Quare Jeremias Cap. 33. adscribit eosdem titulos foeminae, quos attribuit Capite 23. ipsi Christo?*
- VI. *Quare quinquies & viginti in Puellae nomine in Libris Moseos in uno eodemque vocabulo, veluti esset error, ex Foeminea voce in textu scripta facta est Mascula in textu, & Foemina extra textum.*
- VII. *Quare litera HE, quae Foeminae symbolum est, in nomine Abrahami & Sarai fuit adscripta potius, quam alia litera? Arte Grammatices constat HE litera notare foemineum genus, tam in Nominibus, quam in Verbis atque Affixis.*
- VIII. *Cur principium, in quo Deus creavit Coelum & Terram, foeminea voce scriptum sit, quum alibi in Masculino genere scribatur.*
- IX. *Quare Spiritus ille Domini, qui ferebatur super aquas, foemineus est.*
- X. *Quare etiam Luminaria duo sunt foeminea voce prolata, quum mascole habeantur?*
- XI. *Quare sola vox intellectus in significationibus Formae, masculina voce legitur, ceterae omnes in Lingua Sancta foemineae voces sunt?*
- XII. *Cur scribitur: Altare Adamah, sive terram rubram facietis mihi?*
- XIII. *Quare in Jeremiah scribitur Sessach loco בבל?*
- XIV. *Quare inter medias praedictiones passionum Christi ab Jesaiab intermixtus est cantus & laetitia Foeminae antea sterilis?*
- XV. *Quare vidit Johannes Sanctam Civitatem Jerusalem novam descendentem de Coelo, a Deo tanquam Sponsam, & non tanquam Sponsum?*

XVI. Cur Eva prius est vocata Issah vel Virgo, quam eius maritus Adamus vocaretur Vir, vel Isch?

XVII. Quare in Psalmo 80. scripta est foeminea vox Vechanah & hortum.

XVIII. Quomodo potest etiam materialiter stare Veritas, quod quatuor Flumina diffitissima de unius Paradisi loco exeant?

XIX. Quare tam multae liberationes Populi Dei leguntur a Foeminis factae?

XX. Quare externae fuere ab Ecclesia Naomah Mater Patriarcharum, Thamar, Rabab, Ruth, & Bathseba?

Ultimo: Quare Deus, sine cuius nutu ne folium quidem cadit, fecit, ut Aristoteles & alii multi Philosophi posuerunt, Naturam esse aeternam & Dei cooperatricem, & cognominem?

Scripsit haec omnia GVIL. POSTELLVS per modum epistolae ad CASPARVM quendam, & quidem Venetiis die 17. Aug. 1583.

§. LXII.

Restat ut de SERVETI dicamus effigie, quae huic dissertationem praefixa est. Imago haec eius satis accurate expressa est ex antiquo & nitide picto *ὁρχεῖον*, quod probabile est aliquem ex SERVETI amicis fieri curasse, cum in custodia detineretur. Nam cum multos habuerit Genevae amicos, & in his primum urbis consulem, AMA-DAEVM GORRIVM, verisimillimum est, eos imaginem saltem hominis infelicissimi, quem flammis eripere non poterant servare voluisse. Fuit autem haec effigies IOH. CRELLII celeberrimi inter Socianos viri: ab hoc ad illustrissimum Comitem SVERINIVM, tum ad STENGERVM, inde ad ven. Halberstadiensium Antistitem, TEVBERVM peruenit, a quo eam accepit, qui nunc possidet, & cum Praefide meo benignissime communicavit vir venerandus & eruditissimus,

mus,

MUS, PET. ADOLPHVS de BOYSEN. (e) Ceterum duplex alia SERVETI imago nobis occurrit aere satis eleganter expressa. Altera in minori folio formae circiter octavae descripta erat: Sed exemplo, quod nobis videre licuit, nec chalcographi nomen, nec aliud quid adiectum erat. Alteram vero CHRISTOPHORVS de SICHEM in patente charta Amstelodami, adiuncta SERVETI historia aut potius accusatione, anno 1607. expressit. Feruebant tum controuersiae Arminianae, in quibus cum frequens SERVETI fieret mentio, cuius supplicium ARMINII sectatores CALVINO vehementer exprobabant, hic SICHEMIVS CALVINO fauens

R 3

apolo-

(e) Non ingratum fore credo lectoribus, si historiam huius imaginis ipsis ven. BOYSENI verbis ex Epist. d. VI. Julii A. 1723. ad celeberrimum nostrum LAKEMACHERVM data enarrem: *Historia imaginis SERVETI ita habet. Illustrissimus Comes de SCHWERIN, summus olim in aula Brandenburgica rerum administer, studiose, magnisque sumtibus, & libros Socinianorum & imagines praecipuorum huius sectae doctorum conquisivit, inter reliquas vero hanc SERVETI imaginem magno in pretio habuit, ceu rariorem & multo sibi aere redemptam. Post mortem herois illustriss. filii opera STENGERI, famosi ex multis controversiis Theologi, usi sunt, qui bibliothecam patris ordinaret, & catalogum concinnaret. Hic cum a vi-*

quanti istam effigiem faceret, a filiis, eius rei ignavis, facile impretauit, ut dono sibi daretur. STENGERVS, quoad vixit, imaginem sollicitè custodivit, sed rebus humanis patre exempto, filius eius degener suppellectilem librariam pariter ac numariam diuendidit & dilapidavit. Ab hoc igitur ad Dn. D. TEVBERVM, & ab hoc tandem ad me peruenit. Satis vetustam & bonae notae, & ni fallor, a CRELLIO patre cum SCHWERINIO communicatam fuisse, multa suadent, & praeter alia hoc, quod in bibliotheca sereniss. ducis Blankenburg. extet SERVETI liber de Trinitatis erroribus, cui in fronte recentior manus effigiem hominis, aeri incisam, praefigi a bibliopecta curauit: haec ἐκ τούτων est ad meum ἀρχέτυπον, ut mihi utramque imaginem conferenti patuit, efformata.

apologiam veluti pro CALVINO scribere voluit erroribus licet non vacuam. Quapropter cum temporum illorum historiam ea narratio illustret, & alia contineat, ex quibus intelligitur, quot de SERVETO fabulae CALVINI potissimum auctoritate a posteris susceptae fuerint, operae pretium duximus totam eam infra apponere. (f)

R 3

§. LXIII.

(f) SICHEMII narratio siue quisquis alius eius auctor sit, haec est, quae multa confirmat eorum, quae diximus, multa male refert, quae facile animaduertet, qui hanc historiam nostram legerit:

Michael Servetus een Spangiard als een Ketter tot Geneven verbrant. Het gene IRENAEVS een van de outste Schryvers der Christelyker Kerken gheschreven ende nabelaeten heeft, van de Ketteryen van zynen tyt, als dat alle de ghene die eenich sins de waerheit vervalschen ende de uytbreyinge des Goddelicken Worts toutseren ende beschadighen, Discipulen ende Naevolghers syn van Simon Magus: want all hoewel sy niet belyden den nam haers Meesters tot verleydinghe van andere, dat se nochtans zyne meyninghe ende gevoelen leeren, hieren tusschen den naem Christi als eene aenloefinghe voortbrenghende: Dit selve (seg ick) mach men oock van de ghene, die welcke in onsen tyt (in den welcken door sonder-

linge ghenade ende weldaet Gods veele oude Dwalinghen verbeteret zyn) de gesonde Leere van de heylige Drey-eenigheit niet min onbeschaemt als de Ouden vervalst ende verbesstaert hebben, in der warheyt gheseyt worden: En weten dat alle dese Discipulen ende Naevolghers zyn van desen ende affgryfelycken lasteraer SERVETVS: want al ist dat sy desen naem, den welcken sy weten van alle vromen ende Godtvreesenden verhaet te zyn, niet opentlyck en belyden noch bekennen, nochtans so houden sy zyne Opinien bedectelyck staende: Ende voorwaer in desen tydt nu het Evangelium, door maniere van spreken wederom gebaert is, schynt desen SERVETVS eenen anderen SIMON MAGVS gheweest te zyn, die welke als hy eenen langhen tyt onder de Mahumetisten en Joden verkeert hadde, ende haer Opinien aengenomen, so heeft hy niet alleen in de leere van Godt,

§. LXIII.

Haec formis erant descripta, quum vir vener. & ad litteras iuuandas natus, IACOB. FRIDER. REIMMANNVS, rarissi.

Godt, maer ooc bykans in alle leer poincten der Christelycker Leere eenige monstren ende Grouwelen van opinien, uyt de Mahumetische ende Talmudische raelernien versiert, welcke nocht ans desen Gods lasteraer heeft derven beeleeden met den naem en Tytel van de weder oprechtinge des Christendoms. Uyt dese zyne Schole zyn dese Discipulen ende Leerjongheren voortghecomen, te weten GONAESIVS, GRIBALDVS, BLANDRATA, GENTILIS, ALCIATVS, SIMANVS, CASANOVIVS. Dese alle ghemerckt sy verscheyden opinien ende Secten hebben, so is ons voornamen niet deselve int besonder te verhalen, maer sullen alleenlycken het hooft hier van een weynich aenroeren ende zyne opinien wat breeder vorstellen.

Dese SERVETVS was van gheboorte een Spainghaert uyt Aragonien, ende also hy door eenen nieuwen ende vreemden Geest gedreven worde, so heeft hy een Medicyn wesen de, syne handen aende h. Theologie gheleyt, ende noch gheen 24. jaren

oude synde uytghegeven voor een Leraer in desen werelt. Hy heeft onder andere van zyne Godlose schristen seer Gods lasterlyck geschreven theghens de Godtheit des Soons Gods, ende is daarmede tot Basels ghecomen, verhoopende des wille aldaer een Disputatie gheswesen was van't Nachmael dat hy door dese gheleghentheyte aldaer eenighe verstoeringhe brenghen soude in dem artickel van de Persoon des Soons Gods. Maer OECOLAMPADIVS eenen Leeraer der Kercken aldaer, heeft int bywesen vanden ganschen Raadt zyne Gods lasteringhe te neder gheleyt, en te weghe gebracht, dat hy door macht van de gheheele wet aldaer uyt de Kercke van Basels verfstoten ende als eenen Godslasteraer verworpen ghewest.

Van Basels is hy nae Venetien vertrocken, en alsoo hy daer oock niet gherust was, soo heeft PHILIPPVS MELANCHTON die van Venetien door eenen brief ghetreuwelyck gewaerschoot, ende heer syne schandelycke

rissimum ad nos libellum mitteret in CALVINVM post fata
SERVETI scriptum & in Belgio deinceps, quum ARMINIVS
res

lycke Godeslasteringhen te ken-
nen ghegheven.

In summa desen SERVETVS
heeft door syne Godeslastering-
hen uyt ghespogen t'ghene te
vooren alle de oude ketters ge-
daen hebben. Te weten datter
maer een Persoon der Godtheyt
is, de welcke haer dan op dese,
den op een ander weyse ende
maniere den menschelycken ges-
lachte repraesentert ende voor-
stelt, ende datter soodanige drie
principale wysen ende manie-
ren syn, den Vader, Soon,
ende heylighe Gheest. Hy sey-
de oock achtervolghende zyn
gewoonlycke lasteringen dat
onsen heylant en Salichmacher
Jesus Christus allaenlycken ten
aensten van zyne Menschelycke
natuere een Sone Gods ge-
noemt worde, loochende dar-
omme dat hy met den Vader
soude gelyck ewich zyn. Den
heylighen Gheest seyde hy niet
anders te wesen als eene van
Godt in allen dinghen inghe-
stort cracht, waer door de sel-
ve beweect, ghesterckt ende
onderhouden worden, t'welck
de Natuercondigers Naturam
neemen. Het wordecken PER-

soon seyde hy moeste niet anders
genomen werden, den gelyck-
men dat selve inde Comedispes-
len nae ghelegentheyte der be-
dientinghe ende des ampts is
nemende. Maer de groetste
noyt ghehoerde jae aldergreus-
lyckste lasteringhe is dese, dat
hy de alderheylichste Drey-eeni-
cheit den Vader, Soon ende
heyligen Gheest verghelecken
heeft (ick ontsette my dit te
verhaalen) by den Cerbero ofte
driekoopdighen helschen hont.
Hier mede heeft hy hem noch
niet te vreden gehouden, maer
heester oock van gemaect een
duyvelsche phantasy, een be-
spottinghe des Satans, een
Monstrum Geryonis offte drie-
lyvich monster, de heylighe
drie-eenicheit vergheleckende
by eenen Coninck von hispani-
en, d'welcke Geryon ghenamt
worden, den welcken de Poe-
ten versierden drie lichamen
ghehad te hebben, om dat hy
over drie Eylanden ghelegghen
by hispanien ghestelt was. O
groete ende onverdraeghelycke
blasphemie! Desen ketter was
den naem der heylighe Drey-
eenicheit soo hatelyck, dat hy
alle

res nouas ibi moliretur, recusum, cuius hic index: *Contra libellum CALVINI in quo ostendere conatur hereticos iure*

alle de gene die denselven ghesbruieten seyde sonder Godt te zyn, ende gheen en Godt te hebben. Zy seyde oock datmen seer lichtelycken soude connen vers eenighen ende t'samen brenghen den Alcoran van Mahomet met de leere der Christelycker Kercken, indien alleenlycken den artyckel vande heylighe Drie eenicheyt wechgenomen ende uyt der Kercken ghebannen worde. Ende dat die groote profyten ende nutticheden de welcke vut dese coniunctie ende t'samen voeghinghe ryssen mochten hier door belet ende verhindert werden: dat oock door de obstinate ende hertnechtighe handthoudinghe van desen Artyckel verschenden Landen ende Provincien ten ruine ghebracht worden.

Dese overgegeven Booswicht heeft ooc dor het uyt spousel zyner lasteringhen, van den Prophet Moyse, die een sonderlinghe vrient Gods gheswest is, die met Godt van aenghesicht tot aenghesicht ghesproocken heeft, ende een ghe treuwe dienstnecht inthuyse des heeren ghewest is, die oock

een vorst ende verlosser Israels genoemt wordt: van desen heerslycken Prophete (seggick) heeft hy eenen belachelycken bedriegher ghemaect. Van den vroomen Patriarch Abraham ende syne naccomelinghen, bloet ende wrackgierighe menschen, die welcke voor here vanden niet ghebeden hebben. Vande heerlycke ende oude Israelitische Kercke heeft hy eenen Varcenstall ghemaect. Zy heeft oock gheleert dat die zielen sterffelych sijn. Oock so heeft hy den wederdoop voor goet gekent ende den doop der cleyner Kinderen verache ende verworpen.

Doch aengesien ons voornemen niet en is alle syne Grouwelen ende Ketteryen voort te halen, so sullen wy met dese voorghenomde ophouden. Want die alle te verhalen soude te langh ende te verdrietich vallen.

Als desen Ketter ende grooten Gods lasteraer ghecomen was tot Geneven ende aldaer oock syne Gods lasteringhe uyt spoech, ende hem aldaer sulckste doen vel scherpelick verbot
S den

iure gladii coërcendos esse. Nolite ante tempus quicquam iudicare, donec veniat dominus, qui illustraturus est occulta

den worde, soo heeft hy niet toghenstaende dit verbodt daer van niet willen afstaen, is daeromme van de Magistraet aldaer inde ghevancensnisse ghelent.

CALVINVS nu die doen ter tyt den kerken dienst aldaer in aller ghetrouwicheydt bediende, willende hier in voldoen het ampt van eenen ghetrouwen Ziel-Sorgher is hy SERVETVM ghecomen in meeninghe hem van syne schadelicke dwalingen en leelicke ketterien te doen afstaen ende deselve te verlasten. En als hy nu van CALVINO in dier voeghen overtuyncht was, dat hy tot verdedinghe syner dwalinghen niet meer behouden hadde: als alleenlicken eene onbeweechlicke obstinaetheyt en hartneckicheyt. In syne stinckende ende onverdreechelyke Gods lasteringhen te voolharden ende te verblyven, soo is hy na dat dese laste ooc die van Bern, Zurich, Basel ende Schafhuysen was in handen ghestelt om haer sententie hier over te spreken, unt rechtveerdighen oordeel Gods ende der menschen met

den viere ghestrafte worden int jaer ons heeren 1553. in de maent van December als KEMNITIVS verhaelt, al hoewel SLEYDANVS schryft sulcks inde maent van Octover gheschiet te zyn.

Als SERVETO dese straffe ende dit vonnisse aanghedient worde, so heeft he yffelick ghebaer tot den doot to alleenlicken dese woerdeb geroopen: O misericordia, misericordia! Na dat het vonniss. en de Sententie ghespreken was, jae oock als hy syne welverdiende strafte, te weten syner Gods lasteringe die hy mondelick ende schriftelick over de 30. jaer utgespouwt hadde, ontfing, heeft men hem hier toe niet comen brengen dat hy Christus de eeuwige Sone Godes heeft willen aenroepen, ende of hy wel gen teecken van berou ende leetwesen gaff, so en heeft hy syn sacke nochtans voor de volcke niet willen beschermen, is alsoo in syne meninghe gestorven. CALVINVS, alsoo hy bemercken dat hem veele de schult zyns doots op leyden, so heeft hy een boeck doer

culta tenebrarum & patefaciet consilia cordium. 1. Cor. 4.
Prov. 14. *Impiorum verba insidiantur sanguini, at proborum os eum defendit.* Psalm. 2. *Et nunc Reges prudenter agite: Erudimini iudices terrae.* Anno Domini MDLCXII.
in 8. Hic ille ipse liber est, quem VYTENBOGARDVS SAN-

S 2

DIVS

doer den druck laten uytgaen daerin hyde Leeringhe SERVETI met den gheheelen handel verzet, ende dese zyne godtloose vervloecte Leeringhe wederlent, leert ooc dat de Overhent de Ketters met den sweerde dooden ende straffen mach.

Soude nu wel jemant (al hoewel sulcks wel eenighe sonder alle eere ofte schaente gods lasterlyc hedendaechs derven voorgeven) connen segghen dat desen Ketter ende Lasteraer Godes, da welcke de substantie ende het wesen Godes heeft veranderlyck ghemaect: die de eewichent des Soons Godes geloechent heeft: die de persoonlyck vereenighinghe der natueren heeft wech genoemen: die het wesen ende de Godhent des heylighen Geests gheloechent heeft: die den Vader, Soon, ende h. Geest (ick verschricke my dit wederom te verhaelen) by den Cerbero, offte Driekooftighen helschen hond vergleecken heeft, oock meer alsoo genoemt heeft: die van den vortreffelycken Prophet

MOYSES eenen belachelycken bedriegher, van den vromen Patriarch ABRAHAM eenen wraeckgiarigen, van de oude Israelitische Kercke eenen vylen verckenstal gemaect heeft: die oock gehouden heeft dat de zielen sterffelyck zyn: Ende in summa meer als dertich Jaren den levendigen Godt gelastert: soude nu wel yemand (segg ic) connen seggen dat desen grootten Gods lasteraer t' onrechte soude verbrant ende omghebracht zyn, en niet veel meer van wegen zyne ongheteende Goddeloosheit van weghen zyne ou'tallycke blasphemien ende Gods lasteringen, voer de welcke oock de duyvelen schrouwe en vresen soudent, dese rechtvaerdighe ende wel verdiende straffe ontfanghen te hebben? Jae hy is verbrant, maer al te spade, wilde Godt hy nummers meer waer gheboeren geweest: ende is hieromme de Magistraet aldaer so wel van denas by als verre van daer ligghende Kercken, met allen rechte ghepresen worden.

DIYS & multi alii sub nomine *Dialogorum inter Vaticanum & Calvinum* laudant: Non sunt tamen dialogi, sed liber tantum more dialogorum dispositus est. Primo nempe verba CALVINI ponuntur, quibus nomen eius praescribitur, his deinde VATICANVS respondet, aut potius refutatio semper subiicitur, cui nomen VATICANI semper praemissum est. Tota librorum, qui contra CALVINVM SERVETI occasione editi sunt, caussa & historia tam impedita est, ut nemo facile, nisi qui ipsos inspexerit libellos, sine metu erroris de illis aliquid statuere queat. Haec editio illa est, quam Arminiani curarunt, ut CALVINVM in multitudinis invidiam adducerent: cui quaedam addita sunt, quae multo iuniora sunt, quam ipse liber, & in prima idcirco editione non extant, quod per se patet. Et in his additionibus illa SERVETI *Historia*, quam supra (§. LX.) manu IO. PREVSSII exaratam ad nos esse delatam diximus, primum locum occupat, & paullo quidem plenior, atque nostra est. Operae pretium facere mihi videor, quum ea multa contineat memoratu digna & quaedam a nobis omissa, si totam hic inseri curem, cuius fere CASTELLIONEM auctorem esse suspicor. Libellus enim ipse paucissimis visus & ab illis, qui CALVINO fauent, studiosissime suppressus est. De auctore libri, num LAELIVS SOCINVS, aut CASTELLIO, aut alius quisquam sit, & ipso libro opportuniori loco, si Deus velit, differam.

Historia mortis SERVETI ex Dialogis inter VATICANVM & CALVINVM p. 187.

CVM MICHAEL SERVETVS curaret libros suos de Trinitate imprimi Viennae, fuit quidam Lugdunensis Genevae habitans, qui literas scripsit ad quendam Lugdunensem amicum suum Lugduni habitantem, in quibus literis inter cetera scribebat talia.

Nos non fovemus Haereticos cum vos patiamini apud
vos

vos MICHAELEM SERVETVM hominem maxime Hæreticum; qui facit imprimi libros plenos errorum, & is est nunc Vienna in tali domo, &c. Has literas qui viderunt putant scriptas fuisse a CALVINO, ob stylum similem; Nec tantam Lugdunensis illius eloquentiam, ut potuerit tam diserte scribere. Ipse quidem Lugdunensis dixit a se fuisse factas; Fuerunt autem de industria ita missæ (sicut nobis narra- runt qui ipsi has literas viderunt) ut venirent in manus Magistratus, atque adeo ipsius Cardinalis TVRONII. Sunt qui dicunt CALVINVM ipsum scripsisse ipsi Cardinali in hanc sententiam. Si tam religionis studiosus esses, quam te esse simulas, non patereris SERVETVM qui est apud vos &c. Utcunque se res habeat, iis literis lectis SERVETVS captus est Vienna, nec non impressor eius libri. Postea cum ex vinculis clam elapsus esset, venit Genevam, & eodem die videlicet Dominico, audivit concionem post prandium. Ibi cum ante inceptam concionem sederet una cum aliis, agni- tus est a quibusdam, qui id continuo CALVINO nunciatum iverunt: CALVINVS é vestigio ad Magistratum reum detu- lit, aut deferendum curavit, ut SERVETVM propter here- sim in vincula petant. Magistratus respondit, non posse capi hominem in libera Civitate, nisi aliquis esset accusa- tor, qui una cum reo sese offerret ad vincula &c. CALVI- NVS famulum suum submisit, qui se accusatorem daret. Is famulus fuit aliquando coquus nobilis cuiusdam, nomine FALESII, quem FALESIVM CALVINVS aliquando tanti fecit ob religionem, ut eum in quadam Epistola summopere lau- daverit. Sed postea cum favere videbatur FALESIVS cui- dam medico nomine Hyeronimo (qui in vinculis tenebatur propter causam predestinationis, quoniam de re dissensisset) in publica congregatione a CALVINO iudicatus est hæ- reticus. Ab eodem CALVINO mittitur ibi famulus, qui sese accusatorem dedit: & SERVETVS e concione voca- tus, & nomen suum confessus, coniectus est in carcerem,

nec non ipse famulus CALVINI, qui paulo post datis fide iussoribus liberatus est. SERVETVS in vinculis sic habitus est, ut eum convenire nemo (nisi magna auctoritate præditus) posset, nisi qui CALVINI amicus esset. Capto SERVETO missus est nuncius a Magistratu Viennam, qui referret sententiam ab ipsis Viennensibus contra SERVETVM latam, cui nuncio Viennenses eam dederunt, & illud adiecerunt; SERVETVM, indicio summi Genevensium concionatoris venisse in manus Viennensium. Relata hac sententia missus est nuncius ad Helveticas Ecclesias, Bernam, Tigurum, Schaffhuysiam, & Basileam, una cum libro SERVETI, & accusatione concionatorum, & literis Magistratus Genevensis ad ministros illarum ecclesiarum, aut ad Magistratus ad corrogandas earum super SERVETO Sententias.

Interea missus est ad Francofordiam quidam Thomas, famulus ROBERTI STEPHANI, qui libros SERVETI, qui illic ad nundinas prolati fuerunt, combussit, ne distraberentur. Nuncius ille a concionatoribus illarum Ecclesiarum retulit literas, in quibus damnabatur SERVETVS, tanquam Hereticus. Itaque statim convocatus est Magistratus Genevensis super SERVETI negotio. AMADAEVS GORRIVS militie Dux, & idem primus tum Consul urbis, cum videret animos Senatorum inclinatos in necem hominis, noluit adesse in iudicio, negavitque se participem fore eius sanguinis. Idem fecerunt quidam alii, reliqui alii aliter damnarunt, nonnulli ad exilium, alii ad perpetuos carceres, pars maior ad ignes, nisi recantare vellet.

CELLARIUM etiam eius urbis summum Professore Theologiae, affirmant nunquam nec in SERVETI, nec in ullius Heretici mortem consensisse: Idemque patant de quibusdam eius urbis Ministris inferioribus, qui ad dicendam de SERVETO sententiam, propterea non fuerunt vocati. Ita ductus est ad tribunal, & ibi damnatus ut combureretur,

❁

& in cineres redigeretur. Hanc Sententiam ubi audivit,
 postulat supplex a Magistratu, ut liceret perire gladio, ne
 se ad desperationem magnitudine cruciatus adigerent, at-
 que ita animam suam perderet: se si quid peccaverit pec-
 casse ignorantia, animo quidem & voluntate ita constitu-
 tum fuisse, ut promovere gloriam Dei voluerit, quas eius
 preces FARELLVS Magistratui apertius exposuit. Sed Ma-
 gistratus a SERVETO exoratus non est, ita ductus est SERVE-
 TVS subinde clamans. O Deus serua animam meam: O
 Iesu fili Dei æterni miserere mei. Vt ventum est ad suppli-
 cii locum procubuit supplicabundus, iacuitque aliquandiu
 pronus, FARELLO populum ita alloquente: Videtis quantus
 vires habeat Sathan, cum aliquem possidet, hic homo est do-
 ctus imprimis, & fortasse se recte facere putavit, sed nunc
 possidetur a Diabolo, quod idem vobis accidere posset. In-
 terea ubi surrexit SERVETVS, eum hortabatur FARELLVS,
 ut diceret aliquid. Ille gemens & suspirans clamabat: O
 Deus, O Deus: cum FARELLVS an nihil aliud haberet quod
 diceret, respondit, quid aliud possum loqui quam de Deo?
 FARELLO monente, ut si uxorem, aut liberos haberet, &
 testamentum condere vellet, adesse tum notarium publicum,
 ille nihil respondit. Ita ductus est ad struem lignorum,
 erant autem fasciculi querni virides, adhuc frondosi, ad-
 mixtis lignis taleis. Impositus est SERVETVS trunco ad ter-
 ram posito, pedibus ad terram pertingentibus. Capiti im-
 posita est corona vel straminea vel frondea, & ea sulphure
 conspersa: Corpus palo alligatum ferrea catena, collum au-
 tem fune crasso quadruplici aut quintuplici laxo, liber fe-
 mori alligatus: Ipse carnificem oravit ne se diu torqueret.
 Interea carnifex ignem in eius conspectum, & deinde in
 orbem admovit: homo viso igne ita horrendum exclamavit,
 ut universum populum perterrificeret. Cum diu langueret,
 fuerunt ex populo qui fasciculos confertim coniecerunt, ipse
 horrenda

horrenda voce clamans : Iesu fili Dei æterni miserere mei : post dimidiæ circiter horæ cruciatum expiravit. Sunt qui affirmant CALVINVM cum vidisset ad supplicium duci SERVETVM subrisisse, vultu sub sinu vestis leviter deiecto. Hæc res multos pios turbavit, atque scandalum scandalorum peperit, quod vix nunquam obliterari videretur, multa enim in eo factò pii reprehendunt crimina.

Primum quod interfectus est Geneva homo propter religionem, negant enim quenquam propter religionem debere interfici : & cum citatur vetus Testamentum de interficiendis falsis Prophetis, citant novum de non extirpandis zizaniis ante messem. Quod si Helveticas Ecclesias consensisse in mortem SERVETI dicit : Respondent eas non potuisse esse iudices cum essent reæ. Nam eas, una cum Genevensi reprehendebat SERVETVS. Deinde mirantur CALVINVM cum eis Ecclesiis in alterius mortem conspirasse, quarum doctrinam alias damnavit. Nam in Libello gallico de Cæna damnat aperte ZWINGLIVM, OECOLAMPADIVM, una cum LVTHERO eosque errasse dicit. Quod si in Cæna errarunt, possunt & in persecutione errare. Alterum est quod CALVINI opera interfectus est, nam hic ut inimicum suum posset opprimere, subornavit accusatorem ex culina sua, hominem SERVETI, & Servetanarium quaestionum ignarissimum, hoc vero tam longe a Christi natura abesse aiunt, quam abest a cælo tellus, venit enim Christus non ut perderet, sed ut servaret. Tertium est quod tam crudeliter interfectus sit, cum tamen supplex gladium petierit. Hæc crudelitas inaudita suspicionem gignere posset, quasi Genevenses velint in gatiâ redire cum Papa, & factò ostendere, se ab ipso non abhorrere, quamvis verbis in eum debachantur. Quartum quod ad interficiendum eum conspirarunt Evangelici, cum Papistis, unde sunt qui putant sic inter eos coire amicitiam, quomodo inter Pilatum, & Herodem coit, in Christi supplicio. Quintum est quod SERVETI Libri cremati sint, id quod (sicut & cætera) videntur a Papa didicisse. Et quidem si vera est doctrina CALVINI, de Prædestinatione, & Electione, non fuit, quod metuerunt, ne quem seduceret SERVETVS, si quidem electi, seduci non possunt. At si peccata fiunt necessario, & cogente Deo, non poterat SERVETVS non facere, quod fecit, nec poterant Calviniani non decipi, si futurum, ut decipiantur, nec decipi, si futurum est ut non decipiantur. Sextum crimen est, quod mortuus SERVETVS insuper publice in concionibus damnatus est, ad æternum supplicium,

eum, & ita damnatus, ut qui sententiam FARELLVM detonare audiverint, dicunt se toto corpore atque animo horruisse. Septimum crimen est, quod in eum iam extinctum, scribere videtur CALVINVS, id quod simile videtur illius facti Iudæorum, qui mortuo Christo, petierunt a PILATO (CHRISTVM impostorem appellantes) ut eius corpus custodiretur: Sic CALVINVM formidare aiunt, non ne SERVETI corpus, clam tollatur (id ne fieri possit CALVINI diligentia prospectum est) sed ne cineres loquantur. Alias, si volebat in eum scribere, debebat eo vivente scribere, ut ei respondendi esset potestas, quod etiam latroni permittitur.

Nunc pergo ad scripta SERVETI.

SCRIPTA SERVETI

I.

De Trinitatis erroribus libri septem per MICHA-ELEM SERVETO, alias Reves ab Aragonia Hispanum. Anno MDXXXI. §. XV. plagulae.

§. I.

Q Vum de hocce libro data opera copiose & accurate egerit vir longe doctissimus, IO. HENR. a SEELEN, (a) nos ea tantum dicemus, quae ille omisit, ne actum agere videamur. *Hagenoae* illum esse editum, ex ipsa SERVETI certum est confessione, quam ex actis Iudicii cognovit cel. LA ROCHE. (b) Nuper vir celeberrimus, IOH. GEORG. SCHELHORNIVS, suspicatus est, (c) ex officina IOH. SECERII, celeberrimi typographi Hagenoensis, eum prodiisse, quoniam iisdem typis exscriptus sit, quibus alii libri, eiusdem SECERI typis editi. Quam sententiam suam quoque fecit venerandus Theologus, GVSTAVVS GEORGIVS ZELTNERVS.

T

(d)

(a) In selectis litterariis p. 52. seqq. editionis secundæ.

docuit DAV. CHYTRAEVS in Saxonia lib. XVIII. p. 472.

(b) Memoirs of litteratur Tom. I. p. 246. A. Idem vero jam olim

(c) In Amoenitatibus litterariis. Tom. III. p. 104.

(d) Typographum, qui librum hunc descripsit, misere à Deo mulctatum esse HENRICVS BVLLINGERVS (e) auctor est quod an ita sese habeat, ignoro. Magno pretio hunc librum emi atque vendi solere, nullum omnino dubium est. In auctione bibliothecæ Dn. du FAY, quæ Lutetiae Parisiorum Anno 1725. habita est, exemplum eius una cum *Dialogis de Trinitate* quadringentis & quinquaginta libris Francicis redemptum fuit: quod, qui testis adfuit, Reverendus Vir MAGNVS CRYSIVS, nos docuit. Quod GODFREDI IÜNGSTII quondam fuit exemplum, Theologi Bremensis longe doctissimi, id viginti quinque imperialium pretio Bibliotheca Augusta Guelpherbytana sibi vindicavit. In eadem Bibliotheca exstat etiam exemplum recentioris editionis libri huius, nescio quo in loco aut a quo curatae. Nam quod rumor prodidit, non ignobilem prorsus ecclesiae nostrae Theologum hanc editionem typis exprimi curasse, ut quaestum inde faceret, id ego non una de causâ parum verisimile arbitror. Ceterum recentior haec editio prorsus similis est antiquiori, si formam, numerum foliorum, aliaque spectes externa, at charta tamen paulo nitidior, typique litterarum antiquis aliquanto maiores, & acutiores, fraudem intelligentibus sine negotio produnt.

§. II.

Neque tamen credendum est, quod non paucos virorum eruditorum sibi persuasisse video, antiquioris huius libri editionis tantam esse raritatem, ut difficillime vel unum

(d) In der kurzen Nachricht des Lebens Joh. Lufft, fürnehmten Buchdruckers in Wittenberg p. 15. 16.

(e) Libro §. I. Not. k. citato: Und verschuff das im anderschwo sine siben Bücher de er-

roribus Trinitatis getruckt wurdend. Und das geschach im jar 1531. vnd bezalt unser Herr Christus den trucker mit verdienten Lon also unverzogenlich vnd grüwenlich.

num eius exemplum vix obtineri queat. Nam ut taceam, multis in Bibliothecarum indicibus eum memorari, mihi quidem amplius viginti exempla eius passim occurrerunt. Rarissimus omnino est libellus hic, sed ita eum esse rarum nego, ut multi existimant, qui vix aliquot sibi superesse persuadent exempla. Duabus vero de causis factum arbitror, quod viri docti tam insigniter rarum huncce librum existimaverint. Primum, quod eum combustum esse sibi persuaferunt: in qua sententia multos esse viros, ceteroquin eximios, video IO. HENR. a SEELEN, (f) PET. ADOLPH. BOYSEN, (g) REINERVM TELLIERVM (h) versionis Belgicae auctorem, ANDREAM WESTPHALVM (i) IO. FRID. MAYERVM, (k) SAMVELEM FRIDERICVM LAVTERBACHIVM, (l) nec paucos alios. Sed hoc plane falsum esse, certum est. Quamvis enim LAVRENTIVS SVRIVS (m) & ODOR. RAYNALDVS (n) memorent, CAROLI V. confessorem, quum liber hic in comitiis Ratisbonensibus prosteret, curasse, ut exempla de medio tollerentur aut supprimerentur: nullius tamen bonae notae auctoris testimonio constat, eum flammis exustum esse. Sed confuderunt doctissimi Viri librum hunc cum RESTITVTIONE CHRISTIANISMI, quae Viennae & Francofurti, CALVINI rogatu, combusta fuit.

§. III.

Altera ratio quare libri huius paucissima exempla restare

T 2

<p>(f) In selectis litterariis p. 53.
 (g) In historia SERVETI p. 12.
 (h) In praefatione versioni praemissa.
 (i) De libris combustis Epist. I. p. 7.
 (k) In historia Socinianismi p. 15.
 (l) In <i>Ariano Socinismo</i>, in <i>Po-
 lonia olim 1725</i>, 8vo edito cap. II.</p> | <p>§. I. p. 22. 23. qui eo usque pro-
 greditur, ut etiam neget, <i>Restitu-
 tionem Christianismi</i> combustam
 esse, hunc autem librum solum
 igne periisse affirmet. Quod au-
 tem prorsus a vero abest.
 (m) In Commentariis rerum
 suo tempore gestarum p. 288.
 (n) In Annalibus Ecclesiasticis
 ad annum 1523. p. 652.</p> |
|---|--|

stare putarunt, haec esse videtur, quod existimarunt, Restitutionem Christianismi alteram esse editionem libri de Trinitatis erroribus, eamquo locupletiolem. Nam quum Restitutio Christianismi imprimis rara sit, vixque usquam formis expressa reperiatur, ideo contigit, ut librum hunc, quam primam credebant editionem esse eius Restitutionis, aequae rarum & difficulter inveniendum esse ducerent. Multis autem iterum doctissimisque viris hanc placuisse sententiam video: atque CHRISTOPHORVS SANDIVS (o) iam observavit, multis Restitutionem Christianismi secundam editionem librorum de Trinitate vocari. Nuperrime Vir longe doctissimus DANIEL MAICHELIVS (p) Theologus Tubingensis eandem professus est opinionem, cuius verba iuvat hic adscribere: *Nec silentio praetereundi sunt duo libri hodie rarissimi, qui in hac Bibliotheca inveniuntur, ut MICHAELIS SERVETI liber de Trinitatis erroribus, & Optatus Gallus de cavendo Schismate. De primo constat, eum Genevae ob haeresin combustum esse. Sunt vero huius libri duae editiones, altera de anno MDXXXI. altera MDLIII. posterior vix amplius hodie invenitur. --- Prior vero editio, utut maxime rara, in quibusdam tamen Bibliothecis invenitur, & habetur eius quoque exemplar in Bibliotheca Colbertina, quod regio adhuc praestantius & perfectius esse apparet.* Verum hanc quoque sententiam nullo ferri modo posse, vel ea declarant, quae CHRISTOPH SANDIVS de *Restitutione Christianismi* memorat: ex quibus intelligitur, eam & libros *de Trinitatis erroribus* plane inter se differre. Notavit jam hunc errorem, praeter alios, RICHARDVS SIMONIVS. (q)

§. IV.

(o) In Bibliotheca Anti-Trinitariorum p. 14.

(p) In Introductione ad historiam litterariam de Bibliothecis Parisiensibus. Part. I, Cap. I. §. 25.

p. 44. edit. Cantabr. ubi praestantiores Bibliothecae regiae codices enumerat.

(q) *Bibliothèque Critique ou Recueil*

§. IV.

Ceterum quod idem Venerandus MAICHELIUS scribit, exstare in Bibliotheca regia Parisiensi exemplum horum librorum, sed imperfectius illo, quod in Bibliotheca Colbertina asservatur, id recte sese habet. Nam in regio exemplo defunt duo dialogi de Trinitate, qui Colbertino exemplo adiuncti sunt: at regium tamen vicissim exemplum alio nomine praestantius est & perfectius Colbertino. In extremo enim codice reperitur confutatio MSta libri huius SERVETI auctoris nescio cuius. Initium confutationis hoc est: *Primum fateri oportet, nos omnino voces deficere, quibus de hoc tanto mysterio loquamur proprie & simpliciter: est enim ineffabile &c.* Finis vero hic est: *Quare sicut Christus noster Satanae testimonium repudiavit, ita nec nos amplecti debemus, quae hic haereticus de Domino nostro Iesu Christo subinde magnifica praedicat cum aperte id ideo faciat, ut eum inoffensus vera divinitate spoliet.* Debeo haec indicio Max. Reverendi CRVSI. De summa styli barbarie, Doctorum scholasticorum assiduam lectionem spirante, cum alii iam egerint, nihil equidem commemorabo. Ipsam etiam doctrinam libro hoc contentam nunc quidem non explicabo, praesertim cum videam Venerandum Virum IOH. FRANCISC. BVDDEVN (r) & alios satis diligenter de ea exposuisse.

II.

Van de Dolinghen in de Drie Vuldigbeyd Seven Boecken Eertyds in latijn beschreven door MICHEL SERVETVS, gheseyt Reves van Aragonien, Spaenjaerd: Ende Nu ghetrouwelijck overgeset in onse Nederlandsche tale, door R. T. Hier sijn noch bijghevoegt eenige andere kleyne Tractaet-

T 3

jens

Recueil de diverses pieces Critiques Tom. I. chap. III. p. 34. 35. ubi hos etiam libros recenset.

(r) Institut. Theol. dogmat. Lib. II. cap. III. 415. f.

jens van den selven Auteur. 1. Theff. 5. Proeft alle dingen, ende behout het goede. 1. Joan. 4. En geloofst niet eenen yegelücken geeste, maer beproeft de geesten of sy uyt God sijn. Matth. 15. Alle plantinge, die mijn hemelsche Vader niet geplant en heeft, sal uytgeroeyt worden.

Ghedrukt. In't iaer ons Heeren 1620. in 4.

1. Alph. 3. Bogen.

§. I.

BElgica haecce versio libri SERVETI *de Trinitatis erroribus* sine loci mentione tum prodiit in Belgio, quum turbis & controversiis Arminianis omnia ferverent. Auctor eius REYNERVS est VITELLIVS, (s) id quod IOH. MÖLLERVS iam docuit apud VINCENTIVM PLACCIVM, (t) homo partibus Arminianis inprimis addictus. Composuit is hanc versionem in ipsis harum turbarum initiis, diu ante Concilium Dordracenum: saltem 1614. ea iam perfecta & ad SIMONEM EPISCOPIVM (u) ab auctore transmissa fuit. Patet id ex epistola EPISCOPI illius a PHILIPPO LIMBORGIO edita. Sed quod prospiciebant Remonstrantes editione illius adversariorum animos exacerbatum & suspicionem amplificatum iri, ac si faverent hostibus divinitatis Christi, committere noluerunt, ut publicam lucem adspiceret. Operae pretium iudicio, gravissima EPISCOPI verba, quibus dissuadet & detestatur huius versionis editionem, ex epistola iam laudata apponere. *Remitto tibi cum gratiarum actione librum tuum praestituto die: beneficium enim interpreter illius communicationem, non beneficii alicuius praestiti*

(s) Ill. olim. Vir GERH. a MASTRICHT ep. ad MOSHEMIVM data A. 1717. d. VIII. Febr. REINERVM vocat TELLERVM, quod melius respondet litteris in fronte libri positis R. T.

(t) In theatro Anonymorum & pseudonymorum cap. XII. num. 1943. p. 501. b.

(u) In Epistolis claror. & praest. virorum n. CCXXVIII. p. 383. ed. tertiae.

*præstiti compensationem. Sed quid intelligo? obstupui profecto & cohorruui, cum propositum vestrum de edendo in lucem auctore hoc, & vernaculum faciendo, ex litteris tuis perspicerem. Itane, mi vir, talem librum, & hoc sæculo? Quid agitis & suscipitis? Satisne subducta ratione? Librum, inquam, tam variis erroribus & speculationibus, nescio an magis Metaphysicis quam Talmudicis, refertum, tam periculosum & noxium, & iam ab orbe toto damnatum & reprobatum? & quidem hoc tam exulcerato sæculo, tam turbido, & commoto? Nondum satis turbarum & litium excitatum vidistis ex tam levibus & facilibus articulis quibusdam, ut oleum camino aestuanti addendum esse putetis, & novas tempestates, novos fluctus ciere, & tam gravium tam insulsum (ita enim multa mihi videntur) sementem hanc horrido conatu libeat tentare? Sufflaminanda profecto, & omnibus viribus reprimenda & refrænanda illa videntur esse ingenia, quæ ad conflictum & pugnam pruriunt: & vos novis stimulis irritanda putabitis? Nolite, quæso, incerti lucelli & privati commodi spe publicam tranquillitatem importuna & inepta eiusmodi librorum editione perturbare. Si vobis veritas divina simplicissima & Ecclesiarum pax cordi est, desistite ab isto consilio, cuius vos alias aliquando poenitebit serio & fortasse jero. Anima saltem mea non veniat in consilium vestrum. Sed post habitum concilium Dordracenum, cum nimis gravi iniuria Arminiani putarent se affectos esse, diutius se non continuit TELLIERIVS, sed versionem suam in lucem protrusit. At suspicor tamen, cum intellexissent Remonstrantes, sub prælo illam versari, litteris & monitis impediisse hominem, quo minus omnia perficeret, quæ meditatus erat. Namque in ipso libri titulo & post præfationem monetur, *Dialogus SERVETI de Trinitate* & alia quaedam eius opuscula
libro*

libro huic esse addita. (x) Sed in extremo libro nihil eiusmodi reperitur: nec ullum exstat versionis huius exemplum, id quod explorare novimus, cui haec sint addita. Quare verisimile putamus, Arminianos consilio hominis intercessisse, quod nimis illud noxium sibi fore ducerent. Vir illustris, GERHARDVS a MASTRICHT, existimabat olim, praepotentes Belgii ordines prohibuisse, ne pergeret Typographus. Sed multae causae sunt, quae hanc coniecturam infirmant: ipsa enim versio, si hoc ita se haberet, sine ullo dubio de medio sublata fuisset; at huius tamen satis multa publice semper in Belgio vendita sunt exempla.

§. III.

In praefatione interpres fingit, sese partibus asseclam CALVINI addictum esse. Namque negat praedestinos & electos in errorem induci ullo modo posse, & IOH. BOGERMANNVM, ceterosque reformati coetus doctores, qui tum temporis in Belgio CALVINI & BEZAE sententiam tuebantur, haereticos poenis capitalibus affici posse, defendere vult videri. Quanquam qui nasum habent, sine ullo statim negotio perspiciunt, hominem perpetua usum esse ironia, & doctores hosce accusare potius, quam excusare & defendere voluisse. Causam cur hunc librum verteret, hancce sive primam fuisse dicit, ut ex ea interpretatione intelligi posset, quo jure Genevenses SERVETVM comburi iussissent, quatenusque veritati consentanea sint, quae homini huic vulgo exprobrari & crimini dari solerent. Quod tamen dum facit, perperam narrat, librum hunc Francofurti ad Moenum combustum esse: quod non huic libro, sed

(x) Post Praef. haec leguntur: *Rechtverdigheit des Ryx Christi, Behalven de VII. boecken van de dwalingen in de Drievuldigheyd, sijn in dit stuck noch begrepen: (II) Tjamens spreckinghen van de Drievuldigheid (III) Capittellen van de* *Rechtverdigheit des Ryx Christi, waer van't I. handelt van de Rechtweerdigmackinghe: Het II. van't Rycke Christi: Het. III. van de verghelickinghe des weets ende des Evangeliums: ende't. IV. van de liefde.*

sed *Restitutioni Christianismi* accidit. (y) Deinde hac etiam de caussa hunc sese laborem suscepisse perhibet, quo nonnullorum coerceret amentia, qui reformatae ecclesiae sententiam de haereticis occidendis maligno dente carperent. Solere quidem hos ad exemplum IESV CHRISTI provocare, qui discipulos increpaverit, cum ignem de coelo in Samaritas immitti vellent: eosdem parabolam CHRISTI Matth. XIII. de herba dumosa, quam Paterfamilias servos evellere vetuerit, aliosque sacrarum litterarum locos testari. Verum homines hoc modo suam tantum inscitiam prodere: multum enim interesse discriminis inter id, quod Ecclesia Romana eaque falsa & quod vera Ecclesia Reformatata faciat. (z) Argumenta haec & alia pontificios quidem vehe-

(y) Ipsa subiiciemus verba Belgica: *Het gene wy u hier geven, onpartijdige Christelijke Leser, is het werck van een man, die, om dat hy by sijn, ick en segge niet waer, oft valsch, geloove (God alleen sal hat oordeelen) tot den uystersten adem sijns levens roe, volstandigh, of (soo het andere noemen) hartnechig ghebleuen is, ende niet soo veel als een i breed daer af en heeft willen wijcken, te Geneven in den jare 1553. levendigh met den viere verbrandt is ghe worden. Wy en hebben noch kost noch moeyte ghespaert om dit boech, daer van de copien meest al te male, door toedoen van de vyanden des Auteurs, tot Francford verbrandt waren te bekomen, ende overgeset sijnde in onse Nederduytsche sprake, door den druck eenen yegelijcken on-*

ser Landeslyden ghemeyn te maken, niet om yemand in sijne mogelijk alreeds aenghenomene delingen te stijven, veel min, om d'uytverkorene ('twelcke doch onmogelijk is, ende verre van ons sy) te verleyden: maer vornemelijk om den opmerkenden ende waerheyd-lievenden Leser uyt den droom te helpen, ende als met eygen oogen te doen sien, waer de sake eigentlijk vast is, hoe verre't-gene men den verbranden Auteur heeft naghegeven met de waerheyd over een komt, ende wat recht de Kerckenraed ende Magistraet van Geneven gehadt hebben, om hem tot soo harden dood te veroordeelen, en de't swaerd, daer hy om badt, te weygeren.

(z) Dit is principaliick ons ooghe-merck, waer by wy oock voegen, dat hier door mogelijk sommige koele

vehementer urgere, qui quatuor potentissimis Doctoribus gladio, igne, cruce & aqua rationes ovium IESV CHRISTI ex sacris litteris depromtas refellere soleant, verum contra Reformatam Ecclesiam nullam omnino vim habere. Atque id egregie demonstresse Snecanos sacrorum ministros in longa & copiosa praefatione libro THEODORI BEZAE praestantissimo de haereticis occidendis belgice verso praemissa. (a) Romanam quidem Ecclesiam sic argumentari sole-

re:

troevers de mond sal gestopt worden, die buyden ten dage de leere van't Ketterdooden soo leelijck afschildern, ende selfs de Ghereformeerde Kercken, om het drijven der selve, seer jammerlijck over den hekel halen, al tijd voortkommende met het exempel onses Heeren Iesu Christi, de welcke, soo hy met sijne discipulen opgingh na Ierusalem, ende, overmits de gheschillen in't stuck der religie tusschen de Ioden ende Samaritanen in swaenge gaende, geen herberge konde bekomen binnen Samaria, van Iacobo ende Ioanne wel gevraegt is geworden, of sy't vier wilden doen komen van den hemel, ghelijck oock Elias gedaen hadde, maer gheantwort heeft, sy en wisten niet wiens geests kinderen dat sy waren, ende des menschen Sone was niet ghekomen om de zielen der menschen te vorderven, maer te behouden. Dit exempel (segg' ick) als ook het ghebodt van het goede jaed, dat de huysvader in sijnen acker ghesayt, ende 't onkruid, dat sijn vyand

naderhand heymelijck ende by nachte daer onder gheworpen hadde, ghelijcklijck op te laten wassen tot den dage des oegstes, met diergelijcke Schriftuer plaetsen, ende andere redenen meer, hebben dese luyden evenstaag in de mond, ende meynen derhalven in hare tegensprekinge wonderlijk wel ghesondeert te wesen: maer eylacen sy geven genoeg te kennen, dat sy in Goddelijcke saken off seer lauv ende flauv sijn, oft immers het merckelijck onderscheydt, datter in desen deele is tusschen de valsche Roomsche, ende de ware Ghereformeerde Kercke, in't minste niet en verstaen.

(a) *Want al is het schoon sake, dat hare argumenten grooten schijn van waerheyd hebben, ja noodsaekelijck moeten stad grijpen tegen de wrede ende afgodische Romanisten, welcke, daer sy behoorden d'onnoosele Schaepkens Christi met schriftuerlijcke redenen t'onderwijsen, tegen de selve (wanneer slechts hare armen soo verre konnen reycken) ghemeynlijck plegen*

re: hoc credendum est: quoniam ecclesia iubet. At Reformatos non Ecclesiae mandatis, sed sacrarum litterarum oraculis unice inniti. Ex quo pateat, eos in maximo versari errore, qui sic calculos subducant: Peccat ecclesia Pontificia, dum haereticos occidit: ergo Reformati quoque peccant, quando morem hunc eorum imitantur. (b) Posse subiicit longam hac de re disputationem a se institui, sed luculenter & copiose hoc iam fecisse, cum Sacerdotes Sne-

U 2

canos,

plegen te disputeren met hare gheweldighe vier Doctoren, swaerd, vier, galge, ende water: soo en gelden sy evenwel tegen de Ghereformeerde Kercke gansch niet met alle, ghelijck de E. E. Predicanden van Sneek in hare wijdloopige voorreden over het treffelijck boeck van't Ketter-dooden, ghemaect by den Hoog-gheleerden man Theodorus Beza, ende by hunne Waerde ghetrouwelijck overgheset, grondelijck ende bondelijck sijn bewerende.

(b) Reden, want by den Papisten ghelooft men al dat de Kercke segt, alleenlijck om dat sy het segt, ende wie daer tegen durft kicken, die is een Ketter, ende ruckt na de mutsaerdt dat het goet jaer heeft: Maer wy Ghereformeerde gelooven onse Kercke, niet om dat sy het segt, maer om dat wy weten, ende in onse herten overtuygt sijn, dat het gene sy segt, gegrondt is in Godes word, Wand sy (lieve vrienden) en meent niet, (ghelijck de Roomsche) maer weet, ende is wel versiekert, dat sy de suy-

vere waerheyd heeft, Daerom sy oock de eens by haer aenghenomene Leere vastelijck houden wil, ende dat niet uyt hartneckigheyd (als sommighe stoutelijck dorven seggen) maer uyt een Godvruchtige stantvastigheyd, soo de wijdberoemde Doctor Franciscus Gomarus in sijne Waerschouwinge claerlijck betuygt. Siet mannen, indien de Papisten in' plaetse van dat sy seyden, men moet de Kercke gelooven, om dat sy het segt, geseyt hadden, men moet de Kercke geleeven, om dat sy weet, ende in haer herte overtuygt is, dat het gene sy segt, gegrondt is in Godes woort, soo soudt ghy de Roomsche ende Ghereformeerde Kercke noch eenig sins mogen by malkanderen verghelijcken, maer nu siet gey wel datter al te grooten klove tusschen beyden bevestigt is, ende doolt daerom grovelijck, als ghy dus armelijck redenkavelt, seggende, de Roomsche Kercke heeft in't Ketterdooden ghedoolt, Ergo oock de Ghereformeerde.

canos, tum multos alios auctores, & nunc idem facere auctorem libri Belgici *de Polijst-Steen* dicti. Ad hos igitur sese lectores remittere, eo quod satius sit ex limpidissimis Genevensium fontibus, qui ad ipsos usque Indos manaverint, quosve doctissimi hi auctores biberint, haurire. (c) Hebes plane sit, qui non statim sentiat, totam hanc orationem fallacem esse & ad speciem institutam. Ceterum quod Auctor perhibet eo tempore, quo hanc composuit praefationem, librum Belgicum *Polijst - Steen* prodiisse, id argumento est, eam praefationem diu ante concilium Dor-dracenum ipsiusque versionis editionem exaratam esse. Belgicus enim ille liber non ita multo post initium turbarum Arminianarum exiit. (d) Quod ad ipsam versionem attinet, illa, id quod exploratio nos suscepta docuit, satis accurata

(c) Hier sie ick nu een ruym veld voor my open, ende soude wijdloopigh van dese schoone materie mogen handelen, Doch alsoo het selve, niet alleen by de voornoemde Predicanten, maer oock by veel andere Schrijvers, al lange vor desen gedaen is, endt noch tegenwoordich ghedaen wordt by den Auteur des boexkens ghenamt de Polijst steen, die in sijn tweede Schrift, dat gedrukt is, sulcke tegensprekers al anders, dan ick te klancke gaet, ende laert niet lusteren 'tgene sy niet en verstaen, selfs met uyt-druckinge van sijn naem ende bynaem, ja van drucker end' plaetse, Soo hebb' ick het liever vor dit mael hier by te laten, ende u, onpartijdige Leser, tot soodanige suyvergeleerde Schrijvers te versenden, die uwen brandigen dorst met haer schriftmatig en-

de landbevordelijck vvater ghetracken uyt de springende borre van Geneven, vvvelcker stralen tot in Oost-Indien toe verspreyt sijn, overuloedelijck sullen lesschen. Neemt slechts middeler-tijd desen onsen arbeyd in dancke, ende doet met het lesen deses boex u profiit, ghedachtig siinde het oudevvourd des gheleerden Plinii, die te seggen plagh, datter geen boeck soo quaed is, of men vindter vvat goeds in, geen bloemken soo geringe, of al suygter de spinnekop haer venijn uyt, het bijeken leester sijn honig af.

(d) Videatur PHILIPPI a LIM-BORG relatio historica de origine & progressu controversiarum in Belgio de praedestinatione p. 21. 22. Ad calcem edit. quartae Theologiae Christianae.

curata & fidelis est, mentemque Auctoris multo evidentius exprimit, quam latinus fons. Interpres passim in oralibri notulas quasdam addidit, quibus ea explicat, quae rudioribus obscuriora videri possent. Ita f. 10. b. quid Theologis communicatio idiomatum sit, exponit. f. 40. b. vocem Chimera illustrat.

III.

Dialogorum de Trinitate libri duo. De Justitia regni Christi, capitula quatuor per MICHAEL SERVETO, alias Reves, ab Aragonia Hispanum. Anno MDXXXII. 6. Bogen 8.

DE his Dialogis nolumus ea repetere, quae CHRISTOPH. SANDIVS, (e) IOH. HENR. a SEELEN, (f) RICHARDVS SIMONIUS (g) & alii dudum memorarunt. Notum est plerisque, retractasse veluti in illis SERVETVM, quae praecedenti anno, libris de TRINITATE scripserat, verbaque non minus quam sententias correxisse & emendasse. At stilius tamen libro non multo est castigatior & elegantior illo, quem in libris de TRINITATE adhibuerit. Pleraque exempla libri de Trinitatis erroribus, hos Dialogos adiunctos habent. Nam mercator librarius, cuius sumtibus libri de TRINITATE prodierant, nondum omnia vendiderat eorum exempla, cum SERVETVS hos Dialogos protruderet & Libros de TRINITATE publice veluti repudiaret. Itaque veritus, ne quae satis multa superarent librorum de TRINITATE exempla nullos aut raros inveniret emtores, noluit *Dialogos* separatim vendere, *libris de TRINITATE* coniunxit. Hinc apparet, quid causae sit, quod nonnullis exemplis librorum de TRINITATE Dialogi hi sint additi, ab aliis vero absint; scilicet quae post editos *Dialogos* vendita sunt.

U 3

VI.

(e) Bibl. Anti-Trinitariorum
p. II. 12,

(f) In selectis litterariis p. 66.
(g) Loco supra citato.

CLAVDII PTOLOMAEI *Alexandrini geographicae enarratio-
nis Libri octo*; Ex BILIBALDI PIRCKHEYMHERI *translatione*,
*sed ad graeca & prisca exemplaria a MICHAELE VILLANO-
VANO iam primum recogniti. Adiecta insuper ab eodem
scholia, quibus exoleta urbium nomina, ad nostri saeculi
morem exponuntur. Quinquaginta illae quoque cum Vete-
rum tum recentium tabulae adnectuntur, variique inco-
lentium ritus & mores explicantur. Lugduni ex officina
MELCHIORIS & CASPARIS TRECHSELII fratrum MDXXXV.
folio maiori. Typi satis augusti sunt, additaeque pas-
sim figurae ligno eleganter satis incisae,
ornandi voluminis causa.*

CVM rarissimus sit hicce SERVETI *Ptolomaeus*, Virque
celeberrimus MICHAEL DE LA ROCHE publice optave-
rit uberiores eius notitiam, (h) denique ex hoc libro di-
iudicandum sit, utrum SERVETVS recte a CALVINO accusa-
tus sit, quod MOSEN pro impostore habuerit, nec ne? ac-
curate & copiose de argumento & rationibus eius expone-
mus. Post titulum Libri Praefatio sequitur SERVETI, quam
totam describemus, quoniam ex ea non modo intelligitur,
quantopere SERVETVS in Gallia, & stylo & eruditione pro-
fecerit, sed & totius operis forma & ratio cognoscitur.

MICHAEL VILLANOVANVS

Lectoribus S.

NON ab re fuerit, Lector amice, de CLAVDIO nostro pau-
cula hic hic praescribere ac demum quid nos in hac e-
ditione praestiterimus, comminisci. Fuit PTOLEMAEVS Ale-
xandria Aegypti urbe regia oriundus Graecas literas, qui-
bus tunc Aegyptus imbuebatur, abunde doctus; tametsi &
Rhodi egerit aliquando: Philosophus, Astrologus, iuxta ac
Mathe-

(h) Biblioth. Angloise Tom. V. P. I. p. 22. & alias.

Mathematicus strenuus, quod & alia eius monumenta testantur. Floruit sub TRAIANO, ADRIANO & ANTONINO PIO Caesaribus. Tanta in orbe perlustrando eius fuit solertiae plus quam Herculeae gloria, ut terrarum orbem sine bello invadens sub regulam quandam censi coegerit, & nobis fruendum descriptum tradiderit. Nec id solum praestitit, sed coelestia terrestribus coniunxit, eorum mensuras in unum coagens. Fuit STRABONE, PLINIO & POMPONIO MELA posterior, sed qui illos & priores omnes in Geographico artificio facile superavit. Quod ad nos attinet vires omnes ac nervos intendimus, in corruptis emendandis & reclusis explicandis. Periculosus utraque parte labor, nec alicui hactenus attentatus; sed pius, & qui veniam nobis impetret, sicubi locorum lectori non fecerimus satis. Illud ne tacerim: Ex aliis codicibus cum Graecis tum latinis, aliorumque autorum assidua lectione, locos ad multa milia nos restituisse. Quorum centurias aliquot referre operae precium foret, ut specimen aliquod gustaturis praeberetur. Sed unius Narbonensis Galliae exempla sat erunt. Libro II. Capit. 10. tabula 3. Europae, Chetirae civitas prius legebatur, cum ex Graeco Codice Baetirae fuerit legendum, quae est Biterrensis civitas, vulgo dicta Besiers: Stephanus etiam Betarram nominat, Mela Plinius & Strabo Bliteram. Fossae marinae ibidem legebatur, cum Fossas Marianas a Mario Ro. Consule dictas scriptores omnes testentur quas nunc Aquas mortuas vocamus. Item flumen Sicarus in altero exemplari legebatur, in altero Tisara, cum neutro modo fuerit legendum, sed Hisara, sive Graecum exemplar, sive aliorum scripta, & maxime Caesaris commentarios quis inspiciat. Adstipulatur etiam hodiernum nomen quod idem Auuius vulgo retinet. Nec illos taceam qui pro Arari fluvio ibidem scripserant Anar, & pro Dubi Buden, Cepero pro cessero, Loavenniorum pro Avenniorum colonia, sem-

pos

pos populos pro Sentiis, quos hodie Dignenses. Omissa quoque cabelliorum colonia duas Massilias fecere, alteram Graecam, alteram non Graecam. Orobius insuper scribitur ibi fluvius, qui obris ceteris dicitur. Emendassemus etiam, si licuisset Tolosae situm qui ad Garumnae, non Ille-
ris fluvii ripam consistit. Longitudinum & latitudinum numeros quos emendavimus ne cui sim morosus, hic subti-
cebo, cum ii satis legenti & conferenti patuerint. Nec in ea re a Ptolomaei mente discessimus, sed tantum iuxta pri-
ores typos librariorum restituimus errata. Libro octavo qui supra alios, si Bilibaldo & Erasmo credimus, castiga-
tionem desiderabat, adnotatiunculam adiecimus, qua etiam si totas ille liber periret facile quisque vel mediocriter in
Mathematicis peritus, non solum in urbibus a Ptolomaeo ibi
descriptis, sed in aliis quibuscumque maiorum dierum
quantitates, & ab Alexandria distantias metiri queat. Il-
lud item sciendum, situs ordinem aliquando praeposterum,
nec eundem esse in Ptolomaei traditione & nostra inter-
pretatione, parumper ab ipso commissa transpositione loco-
rum, ut inter Nemetos & Vangiones Germanos hodie po-
pulos in tabula Belgicae Galliae commemoratos: & inter
liburnum portum & Populonium promontorium sive Popu-
lonium urbem in Tyrrheno Italiae pelago. Nos enim vera
nomina in margine reddidimus, sed ipse priores posuit, qui
eo, quo ipse procedebat ordine, posteriores esse debuerunt.
Eodem littore inter Felamonem, Hossam & Cossas transpo-
situs est. Idem commissum in Alpium montium nominibus,
quod ANDREAS ALCIATVS in Tacitum annotavit. In ligu-
riae maritimis Jacobus Bracellius ordinem a Ptolemaeo ali-
um nos docuit. Sed haecenus de iis quae corrupte legeban-
tur. Scholia deinceps adiecimus, quo lectio esset dilucidior,
suavior & plenior, quae quantum adiumenti lectori sint
allatura eorum esto iudicium, qui lectionis usu experimen-
tum

tum fecerint. In evolvendis sane tum Graecorum tum Latinorum poematibus, historiis, & aliis scriptis: quum de regionibus, civitatibus, montibus, & fluminibus, quod per saepe fit, sermo inciderit: si se tunc ad nostri Ptolomaei lectionem quis deflectat: urbium nomina cum priscis & poetarum nominibus conjuncta, & ad nostri temporis sermonem coaptata, iucunditatis nonnihil procul dubio lectori sunt allatura cum nuda Ptolomaei lectio parum venusta haetenus visa sit. Et quo magis tyronum animos ad hanc lectionem intenderemus, materna lingua tanquam faciliore plurima urbium vocabula explicuimus: ut cum Gallis Gallice, cum Germanis Germanice, cum Italis Italice, cum Hispanis Hispanice loqui videremur: quorum omnium regiones vidimus & linguas utcumque novimus. In reddendis sermoni vernaculo urbium nominibus scriptorum auctoritate propria experientia, certissimis conjecturis, quoad eius fieri potuit, sumus connixi. Ceterum plurimas earum quae a Ptolomaeo sunt descriptae, cum sint excisae, nos silentio praeterivimus. Ast ubi desolataram eodem aut proximo loco urbes aliae successere, novam structam loco scriptae destructae subrogavimus: in margine quidem, nam ipsum Ptolomaei scriptum inuiolatum esse volumus. Quam nostram operam ad provinciarum orbis notitiam & praesentium cum praeteritis collationem, quae suavis est exercitatio, maxime facere, nemo, ni fallor, inficias iturus est: nisi Zoilus quispiam sit frontis perfrietae, qui aliorum sudores nequeat sine livore dimetiri. Quisquis vero sis candidus lector, nostras spero vigilias acceptas probatasque feres. Vale.

§. II.

Excipit hanc praefationem BILIBALDI PIRCKHEYMHERI
Dedicatio, ad SEBASTIANVM Episcopum Brixinensem:
qua finita sequitur ipse PTOLOMAEVS. Huius ad marginem

leguntur SERVETI scholia, de quibus in Praefatione. Eruditio fane ex illis, & varia lectio in Graecis latinisque Scriptoribus elucet, ut & Matheseos peritia, Geographiae recentioris & Astronomiae. Explicat subinde Autorem, ubi obscurior est, alibi argumenta tantum adnotat, alibi emendat errores, alibi varias lectiones observat, sed omnia brevibus agit. Maxime hodierna urbium nomina curate observat. Notat quoque, si urbs quaedam facto quodam & eventu in Historia sacra aut profana celebris est. Finito PTOLOMAEI opere, sequuntur quinquaginta veteris Geographiae tabulae ex mente PTOLOMAEI, quarum singulis SERVETVS breuem adiecit introductionem, uberioresque descriptionem recentioris status addidit, cum regionum ipsarum, tum incolarum terrarum illarum, quas tabulae exhibent. Stylus satis elegans & comtus est, ratio tota scribendi talis, ut auctoris varia lectio, rerumque Geographicarum, & Historicarum & Mathematicarum peritia satis inde appareat. SERVETVM vero introductionis huius Auctorem esse statim ex inscriptione constat, quae haec est: *Europae regionum traditio recens* MICHAELIS VILLANOVA-
NI. I. Tab. agit de *Britannia & Hybernia*. II. de *Hispania*: hic Gallos & Hispanos inter sese comparat SERVETVS, & certe civibus suis non blanditur, sed multa de iis laude non adeo digna refert. *Inquietus est & magna moliens Hispanorum animus, felices sunt ingenii, sed infelicer discunt. Semidocti, iam se doctos putant, sapientiam maiorem, quam habeant, simulatione & verbositate quadam ostentant, Sapientiam plus satis diligunt - - multis nominibus & consuetudinibus barbariem colunt.* Mox addit: *Habentur etiam Hispani in religionis ritibus supra omnes mortales superstitionosi.* Sequitur tabula III. de *Gallia*: Hic memoratu dignum, quod de sanatione decantata Regum Galliae notat. *De Rege Galliae memoratur, inquit, quod Rex ipse solo con-*
tactu

tactu strumas sive scrofulas curet. Vidi ipse Regem plurimos hoc languore correptos tangentem, an sanati fuerint non vidi. IV. de *Germania*: hic ultima verba iterum notatu digna sunt, eo quod indicare videantur, tum Anno MDXXXV. non a Pontificiorum religione adeo nostrum abhorruisse. *Sunt, ait, etiam Germani in DEI cultum propensi excepto quod imbutas semel opiniones non facile deserunt, nec in Schismate queunt ad concordiam reduci, sed haeresin quisque suam valide tuetur.* Quamquam haec ideo tantum scribere potuit, ut tutius lateret. V. de *Germania superiori*, speciatim *Bavaris*. VI. de *Italia*. VII. de *Sicilia, Sardinia, Corsica*. VIII. de *Polonia*. IX. de *Hungaria*. X. de *Macedonia, Thessalia, Achaia*. XI. de *Aphrica*, quae quatuor repraesentatur tabulis. In hac ubi ad Aegyptum venit, de MOSE non recte sentire videtur. *Ad Aegyptios, ait, prius, ut mores illorum leges & sapientiam, quibus tum omnes terrae nationes facile anteibant, perciperent, multi transire, ut ORPHEVS poetaque HOMERVS, MVSAEVS, MELAMPODES, DAEDALVS, LYCVRGVS, Spartanus, deinceps SOLON Atheniensis, PLATO Philosophus, ac SAMIVS Pythagoraeus, & huius discipulus SAMOLOXIS. EVDOXVS quoque Mathematicus, DEMOCRITVS Abderites & INOPIDES Chius, MOSES Hebraeus & alii quamplurimi.* MOSEN ultimo loco ponit, deinde sic de eo loquitur, ac si quoque Aegyptum discendi causa accessisset, quod cum SS. litteris pugnat. XII. de *Asia*, quae tabulis duodecim sistitur. XIII. de *Terra nova*, a COLVMBO reperta, duabus tabulis memorat. Et hae quidem tabulae omnes antiquam sistunt Geographiam. Sequuntur, quae recentiorum statum designant 1. *Angliae & Hyberniae*, 2. *Hispaniae*, 3. *Galliae*, 4. *Germaniae*, ad quam SERVETVS de quibusdam Germaniae populis, quos supra omiserat, differit, nimirum de *Bohemis* (ubi haec verba notanda sunt: *Avorum nostrorum memoria Hussitarum*

veneno infecti, orthodoxae fidei cultum parum etiam hodie integre custodiunt. Quibus Romanam religionem orthodoxam metu ignis nominat) Saxonibus, Francis. 5. Hungariae, Poloniae, Russiae, Prussiae, Walachiae, cui etiam brevem incolarum & terrae descriptionem addidit. 6. Norwegiae & Gothiae, 7. Siciliae & Sardiniae. 8. Italiae, 9. Bosniae, Serviae, Graeciae, & Sclavoniae, cui iterum SERVETVS introductionem de Graecia & Thracia addidit. 10. Aethiopiae, 11. Asiae minoris; addita SERVETI narratione de MAHOMETO, & Turcarum origine & moribus 12. Terrae sanctae, cui itidem introductionem addidit. In hac celeberrima illa verba, ob quae a CALVINO violati MOSIS & spretae religionis Judaicae accusatus est, leguntur. Certe tota haec introductio memoratu digna est. Quapropter eam omnino hic apponere placet: Indae, inquit, particularis Syriae provincia, Coelo Syriae adiacens, & per eam ad occasum Aegyptiaco alluitur pelago, perfunditur & Iordane fluvio ad orientem Solem. Hanc terram Bibliaci Libri & Iosephus eos secutus, Cananaeam appellant, terram variarum opum divitem, frugibus fertilem, aquis illustrem, opimam balsamo, in medio orbis constitutam. Quo fit, ut nec frigore nimio rigeat, nec calore torreatur, ob quam elementorum gratiam aestimaverunt Israelitae sive Hebraei (gens antiquissima & apud quam solam a prima hominis formatione coelestis ac veri numinis cognitio, cultusque & primum idioma permansit) eam esse, quae Patribus olim ABRAHAMAE, YSAAC & IACOB promissa a numine esset, terram videlicet lacte & melle fluentem. Ideo IOSVAE fortissimi ducis ductu, quadragesimo anno postquam Aegyptum forte leg. Aegypto) exiissent, suae ditionis fecerunt, uno & triginta Regibus in ea potenti manu devictis. Leges Israelitae tenent, ac secundum eas vivunt, quas a MOSE primo suo duce acceperunt, quamvis & multis ante MOSEN saeculis, absque lege aliqua scripta pie sancteque vixerint, veritatem divinis oraculis, animique acumine & magnitudine consecuti. Existimabat eximius ille Theologus MOSES nullam civitatem sine iuris & aequitatis cultu diutius consistere posse; iam cum bonorum praemiis & impiorum suppliciis suos ad amplexandam virtutem, & impietatem fugiendam, satis exhortatus esset, tandem super decem illa Legum capita, duabus tabulis ad Sinam prolatis alias populo leges civiliaque instituta promulgavit. Hae cum adeo multae sint, ut solae
integrum

*integrum librum praeſtare poſſent, eas iam extra miſſas facere oportet, nam magnae aves in anguſtis nidulis cubare non poſſunt. Scias tamen Lector optime, iniuria aut iactantia pura, tantam huic terrae bonitatem fuiſſe adſcriptam, eo quod ipſa experientia, mercatorum & peregre proficiſcentium, hanc incultam, ſterilem, omni dulcedine carentem, depromit. Quare promiſſam terram pollicitam, & non vernacula lingua laudantem pronuncies. Egimus ſupra de hiſce verbis p. 68 69. nec inficiati ſumus, ea imprudenter admodum nec ſatis caute ſcripta eſſe. Ceterum credibile eſt omnino, quod in iudicio dixit SERVE-
TVS, recentiore quendam auctorem, qui felicitatem Palaſtinae mirifice laudaverat, hic ab eo notatum eſſe. Nam & MOSEN antea eximium Theologum dixerat & fertilitatem terrae Canaan laudaverat. Sed fortassis & hoc verum eſt, quod idem in iudicio dixit, ſeſe verborum illorum auctorem non eſſe. Nam ex multis PTOLOMAEI huius locis intellexiſſe mihi videor, interpolari alium quendam hinc & inde SERVETI verba & ſententias. Quod ſi ipſa iudicii Acta ad manus eſſent, rectius haec res diiudicari poſſet.*

13. *Indiae orientalis.* 14. *Superioris Indiae & Tartariae maioris,* cui denuo introductionem de Tartaria & Tartaris addidit. 15. *Helvetiae.* 16. *Provinciae Rheni.* 17. *Cretae,* cui iterum introductio addita eſt. 18. *Totius orbis.* Sequitur denique: *Index copioſiſſimus PTOLOMAEI, quo diligens & ſtudioſus quiſque omnia terrarum, marium & ſingulorum in his contentorum, diverſarum videlicet regionum, provinciarum ſeu praefeſturarum, urbium, oppidorum, caſt-rum, promontiorum, montium, nemorum, ſylvarum, ſpecuum, aquarum, fluminum fluviorumque, ſtagnorum, fruticum, lacuum & riparum nomina & ſitus, coeterosque multiplices huius operis fructus, certis & notiſſimis indiciis facillime, ac citra taedium explorare queat. Adiecta inſuper praxis ad diſtantiam inter duas civitates, & duo quaevis loca, in quocunque climate contineantur, per cuiusvis generis milliaria dimetiendam.* Ex quo ultimo

mathematica eius scientia iterum elucescit. Haec summa est totius operis. Ceterum Dn. de la MONNOYE hunc PTOLOMAEVM innocentibus SERVETI libris annumerat. (i)

V.

Syruporum universa ratio ad GALENI censuram diligenter explicata. Cui post integram de concoctione disceptationem, praescripta est vera purgandi methodus, cum expositione Aphorismi: Concocta medicari. Paris 1537. in 8.

HVnc librum, diligentissime licet quæsitum, inspicere nobis nondum licuit. Quare hoc tantum observamus, eum sub nomine MICHAELIS VILLANOVANI prodiisse, teste IOH. ANTHONIO van der LINDEN, (k) qui auctorem GALENI interpretem doctissimum & Medicum excellentem vocat, vixisseque perhibet anno 1537. Idem LINDENIVS librum hunc etiam Venitiis apud VINCENTIVM VALGRISIVM 1545. in 8. & Lugduni apud GVILELMVM ROVILIVM 1546. in 8. prodiisse memorat. Binas priores editiones CHRISTOPHORVS quoque SANDIVS (l) & BERNHARDVS de la MONNOIE (m) confirmat.

VI.

Biblia Sacra ex SANCTIS PAGNINI translatione, sed & ad Hebraicæ Linguae amussim ita recognita & Scholis illustrata, ut plane nova Editio videri possit. Lugduni apud HVGONEM A PORTA 1542. fol. In fine Voluminis haec verba leguntur: Excudebat CHASPAR TRECHSEL.

§. I.

-
(i) Menagiana Tom. IV. p. 390. Testimonium ex hoc libro de Academia Parisiensi afferri video a IO LAVNOIO <i>Libro de scholis Caroli M.</i> p. 205. 206.	p. 486. ed. III. Amst. 1662.
(k) De Scriptis medicis lib. I.	(l) Bibliotheca Anti-Trinitariorum. p. 13.
	(m) Menagianorum Tom. IV. p. 390.

§. I.

Biblia haec pariter sunt rarissima, paucissimisque visa. At constat tamen, in Gallia nonnunquam exempla eorum reperiri, sed magno quoque pretio vendi. Vir quidam doctus Parisiensis non ita pridem eruditam eorum notitiam ad MICHAELEM DE LA ROCHE misit, qui illam publici quoque iuris fecit. (n) Nos praeter haec nonnulla quoque alia observavimus, quae illi ignota fueruerunt: Quare accuratam eius notitiam suppeditabimus. Memorat CALVINVS, SERVETVM, ob laborem in illustrandis & corrigendis hisce Bibliis exhaustum, quingentas a Typographo libras francica mercedis loco accepisse (o) ZELTNERVS autem perhibere videtur eum inscio & invito Typographo, cum corrector tantum constitutus esset, adnotationes suas adiecisse: (p) quod num ita sese habeat, ignorare nos fatemur. Ceterum notum est, CALVINVM in accusando SERVETO haec quoque Biblia, inprimis adnotationem ad caput quinquagesimum tertium Esaiiae, crimini ipsi dedisse.

§. II.

(n) Bibl. Angloise Tom. V. part. I. p. 5. seqq.

(o) In expositione & refutatione errorum SERVETI p. 703. Lugduni quum sacris Bibliis corrigendis opera eius conductâ foret, postquam Typographum quingentis libris francicis emunxit, ne furatum esse quis diceret, quod mercedis nomine sumesperat, singulas paginas partim multis futilibus nugis, partim impiis deliriis inquinavit.

(p) Centuria correctorum clarorum p. 499. Excudebantur Lugduni impensis HVGONIS A PORTA a-

put CASPAR. TRECHSELIVM, *Biblia Sacra exSANTIS PAGNINI translatione. Haec editio, ut in aliis libris factum erat iam per aliquot annos, corrigenda, ut TRECHSELIVS consueverat, SERVETO exhibetur. Quo facto non intermisit ille noster, cum sine metu salutis, & alio nomine fieri posset, varias adiicere glossas impias satis, & anguem sub herba latentem indicantes. Atque ita fraudulentum sub nomine MICHAELIS VILLANOVA NI egit correctorem. & falsarium impostorem.*

§. II.

Post libri titulum sequitur SERVETI praefatio, quam totam subiiciemus. Constat enim ex ea SERVETVM existimasse, omnes veteris testamenti vaticinationes historicum & litteralem habere sensum, dudum veteris testamenti tempore impletum, mystice vero tantum ad CHRISTVM transferri posse. Ex eadem quid SERVETVS in hoc opere praestiterit, intelligitur.

MICHAEL VILLANOVANVS
LECTORI S.

DOcuit nos sapiens ille JESVS Filius SIRAC in Prooemio Libri sui, quem Ecclesiasticum vocant, Hebraica verba deficere, sive obtorpescere, cum in aliam Linguam fuerint translata; probe diiudicans vivam illam spiritus energiam, dictionum emphases, concursus, antitheses, allusiones & reliqua eiusmodi, non posse in versionibus nostris ad unguem servari. Unde merito, & olim, & nunc Bibliorum interpretationi plerique desudantes, rem integram nunquam sunt assecuti. Quum praesertim in historicum & litteralem sensum, qui certum est futurae rei monumentum, ii qui Hebraeorum res gestas ignorant, facile contemnant. Unde & mysticos sensus frustra illi & ridicule passim venantur. Quamobrem te semel & iterum velim rogatum, Christiane Lector, ut primum Hebraica discas, deinde Historiae diligenter incumbas, antequam Prophetarum lectionem aggrediaris. Singuli enim Prophetae suam iuxta litteram sequebantur Historiam, quae ut futura praefigurabat, & in qua CHRISTI mysteria secundum Spiritum concludebantur. Nam omnia in figura contingebant illis, ut ait PAVLVS, & testimonium Jesu Christi, ut ait JOHANNES, est Spiritus prophetiae, quanquam alius iuxta litteram fuerit tunc Prophetarum sensus, ut rei gestae ferebat historia.

Quod

Quod si sensum illum esse vere litteralem quis neget, eo quod vis litterae non semper vere congruat, id ego dicenti lubens concedam. Illud tamen perpendendum, Hebraicam Linguam esse totam hyperbolis plenam, & maiora alia ibi contineri mysteria. Perpendendum item quod si literalis ille sensus non dicatur, aliqualis tamen erat futurae veritatis obumbratio, ut in umbra Davidis relucet veritas soli CHRISTO conveniens. Ab eius enim Historiis desumptæ in Psalmis sunt prædicendi de CHRISTO occasiones. Imo hac ratione dicitur fuisse CHRISTI typus. De Salomone etiam in umbra dictum est, Ergo illi in Patrem: & de Israëlitico populo dictum est, Ex Aegypto vocavi filium meum: cum tamen soli CHRISTO id vere conveniat: ut & litteralem propheticum sensum esse de CHRISTO dicamus. Adde quod liber hic dicitur scriptus intus & extra, & duplicem esse constat Scripturae faciem, instar gladii utrinque scindentis. Foecunda est Scripturae vis, & sub vetustate occidentis litterae novitatem ita continet vivificantis spiritus, ut collecto inde uno sensu, alium sit nefas omittere: eo magis quia historicus ille alium ultro patefacit. Unde & nos litteralem illum veterem, seu historicum, passim neglectum sensum conati semper sumus Scholiis eruere, ut eius typo-mysticus, imo verus innotesceret, utque illum, qui scopus est omnium, JESVM CHRISTVM sub illis umbris & figuris obvelatum, quem ob id non vident cæci Judæi, nos omnes revelata facie Deum nostrum clare videamus. In qua re, sicut & in Pagnini nostri Versione, non parum est nobis post omnia eius Annotamenta desudatum. Annotamenta, inquam, quæ ille nobis quamplurima reliquit, nec solum Annotamenta, sed & exemplar ipsum locis innumeris propria manu castigatum, ex quibus omnibus affirmare ausim, & integras magis nunc esse sententias, & Hebraicæ veritati propinquiores. Ecclesiæ tamen & Hebraicæ peritorum sit de hac re

iudicium: alii enim idiudicare nequeunt. Quidquid vero commodi hinc, Lector, retuleris, primum Deo optimo maximo, deinde Hugoni a PORTA Lugdunensi civi gratias ago, cuius opera & impensis hæc in lucem prodeunt. Vale.

SERVETI præfationem excipit alia præfatio IOH. NICOLAI VICTORII, ex qua hoc in primis discitur, editionem hanc institutam esse ad editionem Coloniensem ab ipso PAGNINO curatam. Tum sequitur præfatio PAGNINI, quæ in aliis etiam huius versionis editionibus conspicitur.

§. III.

Quod ad notas SERVETI attinet, mediocris est earum numerus. Libri historici perpaucis adnotationibus illustrati sunt. Longe vero plures ad Psalmos & libros Propheticos adscriptæ sunt: In quibus omnibus id agitur ab Auctore, ut oracula, quæ de CHRISTO plerique omnes interpretantur, litteraliter de rebus Veteris Testamenti explicet. Ita Psalmum II, de Davide agere dicit ab hostibus suis liberato. Psalmum XXII. Davidem per abrupta instar quadrupedis fugientem, in qua fuga manus eius & pedes perforati fuerint, sistere tradit. Psalm. XLV. ad Salomonem refert. Oraculum Esaiae capite VII de virgine prægnante & filium pariente, seu de partu Ezechiae explicat. Sed cum satis multa harum adnotationum specimina iam existent apud MICHAELEM DE LA ROCHE, nos illam tantum unam huc transferemus, quam CALVINVS in primis SERVETO exprobravit ad Cap. LIII. Esaiae.

ISAIAE Cap. LIII. *Quis credidit auditui nostro &c.?*

Incredibilis res de Cyro, & magnum etiam mysterium, quod sub humilibus Historiae typis lateant CHRISTI arcana sublimia.

Ibidem. Vulneratus est propter prævaricationes nostras. Quasi exigentibus populi peccatis interfectum Cyrum deflet

*flet Propheta, eo quod postea sub Cambyse multo dete-
rius habuerint, impedita tunc & diruta Templi aedifi-
catione iam inchoata, Daniel 9. Fuitque hac a Deo da-
ta occasio prædicandi passionem CHRISTI cui soli convenit
horum verborum sublimitas & veritas.*

§. IV.

Ceterum non soli CALVINO, eiusque sociis hae adno-
tationes impiae & periculosae visae sunt; verum etiam Pon-
tificii mature animadverterunt, esse in illis quae ferri ne-
queant. Itaque in indicibus expurgatoriis Biblia haec atro
lapillo notata sunt. Cum hi indices in paucorum versen-
tur manus, ex duobus describemus, quae illi in his Bibli-
is delenda censuerunt. ANTONIVS igitur A SOTOMAIOR in
Indice librorum expurgandorum & prohibendorum Ma-
driti 1667. in folio edito p. 126. de his Bibliis ita loquitur.

Biblia hoc ipso anno (de A. 1542. loquitur) SANCTIS-PA-
GNINI in forma magna, Lugduni apud HVGONEM A
PORTA (licet in fine voluminis legatur, excudebat CASPAR
TRECHSEL) ex qua solae annotationes marginum dispen-
satae (quae plane impiae, ac Judaicae ab Auctore quo-
piam corruptae fidei sunt additae) atque etiam nonnullae
capitum summae. Quod ergo attinet ad marginales notas
dele sequentes.

Numer. Cap. 24. C. Sceptrum scilicet Davidicum.

Psal. 21. lit. C. Fugiente Davide &c.

Psal. 39. lit. D. Scilicet ad auscultandum &c.

Psal. 44. lit. D. Solium Salomonis &c. Et lit. E. Scili-
cet Pharaonis &c.

Psal. 67. lit. C. id est, ad summitatem &c.

Psal. 68. lit. D. Haec ad literam &c.

Psal. 109. dele quinque marginales notas sub totidem li-
teris C D. E. F. G. contentas, quarum initium est, Sci-
licet Salomoni, & finis, Sacerdotem aliquando egit.

- Cantic. cap. 6. litera C.* Haec erat filia &c.
Isai. cap. 2. lit. G. Scilicet de Rege Assur.
Cap. 4. lit. F. Ezechiae semper &c.
Cap. 7. lit. D. Ostendit ad literam &c.
Cap. 8. lit. A. Scilicet Abiam &c.
Cap. 15. lit. H. Id est agnos &c.
Capit. 16. lit. H. Id est agnos &c.
Capit. 19. lit. C. Ezechiam nam &c.
Cap. 30. lit. B. Ezechiam. *Cap. 32. lit. A.* Ezechias.
Cap. 35. lit. C. Plurimum ad veri &c.
Cap. 40. lit. E. Hoc ad literam &c.
Cap. 42. lit. E. in marginali nota, quae incipit, Sublimitas,
dele ab illis verbis, Vnde Cyro, usque ad finem.
Cap. 43. lit. C. Scilicet Cyrus &c.
Cap. 48. lit. B. dele marginal. Scilicet Cyrum. *Item id est*
clare &c.
Cap. 49. lit. S. Consolatur Deus &c.
Cap. 51. lit. A. Lex per Cyrum &c.
Cap. 52. lit. B. Cyrus. *Et lit. C.* Quod ita deformatus &c.
Cap. 53. lit. D. Incredibilis res &c. *Et lit. C.* Quasi exi-
gentibus Cap. 127. usque ad illud, Dan. 9. Fuitque exclus.
Cap. 60. lit. B. Haec omnia, *usque ad illud,* Ad Christi
Ecclesiam, exclus.
Cap. 63. lit. G. Migrare faciens &c.
Jerem. Cap. 23. lit. A. De germine &c.
Daniel. Cap. 10. lit. A. ab egressu &c.
Osee Cap. 6. lit. B. Post unum &c.
Joel Cap. 3. lit. A. Perditio Assyriorum &c. *Et lit. B.* Ma-
gna populi &c.
Micha Cap. 4. & 5. dele omnes marginales Notas.
Zachariae Cap. 9. lit. H. In humili &c. *Et lit. I.* id est san-
guine &c.
Cap. 11. dele omnes marginales notas.

Ex summis capitum dele, quae sequuntur.

Deuteron. 4. Adhortatio &c. usque ad, Constitutio trium, exclus.

Cap. 5. Lex. servanda &c. ibi, Dii respiciendi, lege, despiciendi.

Cap. 13. Falsum &c. tota deleatur.

Cap. 15. Remissio &c. dele Prohibitio mendiciatis.

Job. 9. Beneficia &c. dele Humanam iustitiam, usque ad finem.

Proverb. 5. Scortationem &c. dele, Propriis laboribus vivendum.

Ecclesiastes 9. Nescit &c. dele, vivendum in hilaritate.

Ecclesiastici 39. Sapientiam &c. dele, bona bonis, usque ad finem.

Isai. 2. dele, Adventum Ezechiae, usque ad finem.

Cap. 9. dele, Propheta &c. Cap. 50. dele, Judaeorum &c.

Cap. 53. dele, Populum &c. usque ad, liberatio, exclus.

Jerem. 7. dele, Hypocritas &c. usque ad finem.

Zachar. 11. dele, Exponi solet, usque ad finem.

Roman. 2. Judeos &c. dele, utrosque, usque ad finem.

Cap. 10. de vocatione &c. ibi, ex solo verbo & Christo, dele, solo verbo &c.

Galat. 2. circumcisionem &c. dele, ex fide, usque ad finem.

Cap. 3. Cum increpatione &c. dele, per fidem salutem contingere.

2. Thessal. 3. Dele, Damnantur &c. usque ad finem.

1. Joan. 5. dele Per fidem &c. usque ad Quinam vere &c. exclus.

§. V.

CASPAR vero QUIROGA, Cardinalis & Archiepiscopus Toletanus, inquisitor generalis Hispaniae, in Indice Expurgatorio Madriti 1584. primum edito, & postea a FRANCISCO IVNIO Hanoviae, 1611. in 8v. denuo emisso p. 279. haec habet:

Biblia SANTIS-PAGNINI: Ex Bibliis SANTIS PAGNINI in fol.

Lugduni apud HVGONEM A PORTA anno 1542.

Numeri.

Cap. XXIV. litera C. deleatur Glossa, quæ ait, Sceptrum scilicet Davidicum.

Psalmodum Liber

Psf. XXI. lit. C. deleatur Gloss. quæ incipit, Fugiente Davide usque ad illa verba, & verum Christi mysterium.

Psf. XXXIX. litera D. deleatur Gloss. quæ incipit, Scilicet, ad auscultandum, usque ad, David sacrificia.

Psf. XXXIV. litera D. deleatur Gloss. quæ incipit, Solium Salomonis usque ad, in solo Christo.

Eod. Psf. litera E. deleatur Gloss. Scilicet Pharaonis, cuius filiam duxit Salomon.

Psf. LXVII. litera F. deleatur Gloss. quæ incipit, id est, ad summitatem arcis Sion, &c. usque ad, Jebusaeos.

Psf. LXVIII. litera D. deleatur glossa, quæ incipit Haec ad literam fecit Nabal, usque ad, Prophetiae Apoc. 10. c.

Psf. LXXI. litera D. deleatur glossa, quæ incipit, Hyperbole de Salomone &c. usque ad Apoc. 19.

Psf. CLX. litera C. deleatur gloss. Scilicet Salomone &c. usque ad, Sacerdotem aliquando egit.

Cantica Canticorum.

Cap. VI. litera C. deleatur gl. quæ incipit, Haec erat filia usque ad dilecta.

Isaias.

Cap. II. deleatur capitis Summarium, quod incipit. Adventum Ezechiae, usque ad, perditis sine gladio Assyriis. Item gloss. litera G. Scilicet de Rego Assur.

Cap. IV. F. deleatur gl. Ezechiae semper typo in Christum fertur Propheta.

Cap. VII. litera D. deleatur glossa, quæ incipit: ostendit, usque ad Regis hostes Judæae, ut 4. Reg.

Cap. VIII. litera A. deleatur gloss. quæ incipit, Scilicet Abiam, usque ad 4. Reg. 18.

Cap.

Cap. IX. deleatur ipsius capitis summarium, quod ait: Prophetat Christi nativitatem, ejusque imperium, typo Ezechiae.

Cap. XI. litera E. deleatur gl. quæ incipit, Sola oratione vicit, usque ad interficiet Anti Christum, ut 2. Theff. 2.

Cap. XVI. litera H. deleatur gloss. quæ ait, id est, agnos, usque ad filiae Sion, vide 4. Reg.

Cap. XIX. litera E. deleatur gloss. quæ incipit, Ezechiam, nam, usque ad, sublimius spectant.

Cap. XXX. litera B. deleatur gloss. dicens, Ezechiam.

Cap. XXXII. litera A. deleatur gloss. dicens, Ezechia.

Cap. XXXV. litera C. deleatur gl. quæ incipit, Plurimum, usque ad, ab Assyriis liberatio.

Cap. XL. litera E. deleatur gloss. quæ incipit, ad Cyri Regis, usque ad vide Hieremiae. Et litera F. gl. Hoc ad literam de Cyro.

Cap. XLII. litera E. ex gloss. quæ incipit, Sublimitas deleatur ab illis verbis. Vnde & Cyro, usque ad illa, veritatis obumbratio.

Cap. XLIII. litera C. deleatur gloss. Scilicet Cyrus, usque ad, ita dispositum.

Cap. XLV. litera C. quæ ait, Scilicet Cyrum deleatur p. 281.

Cap. XLVIII. litera B. deleatur gloss. dicens, Scilicet Cyrum & litera C. gloss. quæ incipit, id est, clare vobis usque ad futurum praedicem.

Cap. XLIX. litera F. deleatur glossa, quæ incipit, Consoletur Deus. usque ad, fides adhiberetur.

Cap. L. deleatur capitis summarium, quod incipit, De Judaeorum improbatione.

Cap. LI. litera A. deleatur glossa, dicens, Lex per Cyrum, usque ad, nova Hierusalem.

Cap. LII. litera B. deleatur gloss. dicens, Cyrus. Et litera E. gl. quæ incipit. Ita deformatus, usque ad aspectus eius.

Cap.

Cap. LIII. litera D. deleatur gloss. quæ dicit. Incredibilis res usque ad, arcana sublimia. Et litera C. gloss. quæ ait. Quasi exigentibus, usque ad iam inchoata.

Cap. LX. litera B. deleatur gloss. quæ incipit, Haec omnia usque ad, multa dicantur.

Cap. LXIII. litera C. deleatur gloss. quæ ait, Migrare faciens usque ad, intulit cladem.

Hieremias.

Cap. XXIII. litera A. deleatur gloss. quæ incipit, De germine usque ad, vide apud Zachar.

Daniel.

Cap. X. litera A. deleatur tota gloss. quæ incipit, ab egressu usque ad orbis Judaici.

Osea.

Cap. II. litera F. deleatur gloss. dicens, Scilicet Ezechiam.

Cap. VI. litera B. deleatur gloss. quæ incipit, Post unum, usque ad, oratione liberati.

Joel.

Cap. III. lit. A. deleatur gloss. quæ incipit, Perditio Assyriorum, usque ad, & prodigia, ut Acto. Et lit. B. gloss. dicens. Magna populi angustia, usque ad, Assyriacæ perditionis.

C. p. 282. Catal. Et litera F. gloss. incipiens, In valle, usque ad, interfecti.

Michaeas.

Cap. IV. & V. deleantur omnes glossæ.

Zacharias.

Cap. III. lit. F. deleatur gloss. incip. Ecce ego, usque ad, germen in se continet.

Cap. IX. lit. H. deleatur gloss. quæ dicit, In humili, usque ad, germen. Et lit. J. gloss. quæ ait, Id est, sanguine, usque ad, effudisti.

Cap. XI. in princip. deleatur gloss. quæ incipit: Exponi solet. Deleantur & ceteræ glossæ eiusd. capit.

VII.

*Christianismi Restitutio. Totius ecclesiae Apostolicae ad sua
limina vocatio, in integrum restituta cognitione Dei, fi-
dei Christi, iustificationis nostrae, regenerationis Baptismi
& coenae Domini manducationis. Restituto nobis denique
regno coelesti, Babylonis impiae captivitate soluta &
Anti Christo cum suis penitus destructo,*

נעת חהיא יעמור מיכאל
רשר

καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ ἔργῳ

M. D. LIII. in 8. pag. 734.

In fine leguntur haec: M. S. V. 1553. Ceterum *Vien-
nae Allobrogum* prodiisse librum, notum est.

§. I.

Hic rarissimus ille liber est, qui auctori suo exitium pe-
perit, & femori eius alligatus una cum ipso combu-
stus est. Constat ex illis, quae supra diximus magnam
vim exemplorum eius Viennae Allobrogum manu exu-
stam esse. Cumque IOHANNES CALVINVS rescivisset, Fran-
cofurtum ad nundinas non medicorem numerum exem-
plorum delatum esse, litteras dedit ad Ecclesiae Franco-
furtanae Pastores, illosque rogavit, ut ea de medio tolli
curarent. Notatu digna sunt verba eius, quibus inter alia
utitur: (q) *Eius autem, inquit, multa exemplaria proxi-
mis nundinis paschalibus Francofurdiam devecta fuerant:
verum institor Typographi vir pius & integer, quum ad-
monitus foret nihil illic praeter immensam errorum farra-
ginem contineri, suppressit quicquid habebat. Quam mul-
tis erroribus, imo prodigijs in Deum blasphemus scateat,
longum esset referre. Fingite vobis rhapsodiam ex impijs
omnium aetatem delirijs consutam. Nullum enim est im-
Z pieta-*

(q) Vid. Epp. & responsa CALVINI CXXXV. p. 290.

pietatis genus, quod non haec bellua velut ex inferis excitaverit. Et malo ex lectione ipsa vos iudicium facere. Certe reperietis fere in singulis paginis, quod vobis horrorem incutiat. Auctor ipse tenetur in carcere a Magistratu nostro, & propediem, ut spero, daturus est poenas. Vestrum autem est dare operam, ne hoc tam pestiferum venenum longius emanet. Nuncius vobis referet in qua apotheca sint libri, & quo numero. Librarius, nisi fallor, exuri patietur. Quod si quid obstaculi esset, vos tam fore cordatos confido, ut mundus tam noxia corruptela purgetur. Quid responsum fuerit CALVINO, numque liber Francofurti publica auctoritate combustus fuerit, id quidem nobis explorare non licuit. Rogatus venerandus Theologus, IOH. GEORGIUS PRITIVS, qui hodie Francofurtanae ecclesiae magno cum fructu praees, ut grammatophylacium Rev. ministerii excuteret, numquid forte litterarum aut a CALVINO ad Francofurtanos, aut a Francofurtanis ad CALVINUM scriptarum, in eo reperiri posset, nihil eius generis ibi occurrere, accurata exploratione instituta, rescripsit. (r) Quare verisimilius est, mercatorem librarium privatim pietate ductum exempla, quae habebat, exussisse, pastores autem & ministros Francofurtanos manus ab hoc negotio cohibuisse. In hac me sententia id confirmat, quod auctor Historiae SERVETI, quam supra dedimus, commemorat, THOMAM, famulum ROBERTI STEPHANI, missum esse Francofurtum, Librosque SERVETI, qui illic ad nundinas prolati fuerant, combussisse, ne distraberentur. Quodcunque est, id inter omnes constat, non exiguam exem-

(r) Ven. PRITIVS litteris ad grammatophylacio nostro adservantur, MOSHEMIVM datis d. XVII. Kal. non sine cura, sed quae vel CALVINI Maii 1717. Feci vero, quod a me sint, vel nostratum ad CALVINUM, rogasti, perscrutatus schedas, quae in reperire non potui.

exemplorum huius Libri copiam, igne Francofurti deletam esse. Quapropter tanta hodie libri huius est raritas, ut qui gloriari possit, sese illum typis exscriptum vidisse, nemo vero unus inveniatur.

§. II.

Existare quidem nullum dubium est, exempla quaedam typis expressa. Celeberrimus LA ROCHE sex fere superesse putat: (s) at ubi haec exempla lateant, id vero non est cognitum. Quod idem celeberrimus vir (t) in Bibliotheca Augusta Guelpherbytana exemplum eius asservari narrat, id vero secus sese habet. Citius credo, quod addit, ne Genevae quidem exemplum eius existare. Multi duo superesse exempla, unum Basileae, alterum Cassellis in Bibliotheca Serenissimi Landgravii, perhibent. Et Basileae quidem num reperiatur liber hic, nondum expiscari nobis integrum fuit. At Cassellis nullum amplius adesse exemplum certum est. Affuisse olim, cum CHRISTOPHORI SANDII (u) & aliorum testimonia declarant, tum hoc in primis extra controversiam fere ponit, quod IOH. MORVS, Episcopus Eliensis in Anglia, suum ibi exemplum MStum describi curavit, id quod testes fide digni mihi narrarunt. At hodie, id quod ex litteris constat Venerandi BENDERI, Serenissimi Hessiae Landgravii a concionibus aulicis & consiliis sacris, (x) non amplius ibi reperitur, furumque effugit

Z 2

fugit

(s) Memoirs of Litterature 1711. Maio p. 264. *It is so scarce, that there are hardly six Copies extant.*

(t) Bibl. Anglois. Tom I. P. II. p. 311. *On dit, ait, qu'il y en à un Exemplaire dans la Bibliotheque de Wolfenbuttel, & mox: Il est surprenant que l'on n', ait, pas con-*

servé un seul exemplaire de ce livre dans le Lieu même, ou SERVET expira au milieu des flammes.

(u) Biblioth. Anti-Trinitar. p. 14.

(x) Ex litteris Ven. BENDERI ad GOD. RÜNSTIUM, celeb. quondam Bremensium Theologum, A.

fugit industria. RICHARDVS SIMONIVS exemplum illud, quod apud Basileenses fuit, Dublinum translatum esse, commemorat, (y) quod num ita sese habeat nescio. GERHARDVS A MASTRICHT in Bibliotheca Düsburgensi publica sese librum huncce reperisse & tractasse, cum publice retulit, (z) tum non una ad Ven. Praesidem scripta epistola confirmavit, sed hoc quoque disparuisse exemplum, THEODORVS HASAEVS, Vir longe doctissimus, auctor est. (a) Sed nescio tamen an hoc omni ex parte certum verumque sit, aut potius illud, quod illustris MASTRICHTIVS, testis fide dignus, olim retulit, senatum academicum Düsburgensem accurate librum hunc custodire, nec cuiquam inspectionem eius facile permittere. (b) Idem exemplo huic Düsburgensi adhaerere testatur, Dialogum inter VATICANVM

A. MDCCXVIII. d. 1. Augusti datis: *Wegen des Buchs, so der SERVETVS geschrieben hat de Restitutione Christianismi, daß sich finden soll, nebst seinen Tractat de erroribus circa Trinitatem, davon Eh. Ew. wie mir Herr NOLTENIVS gesagt, Nachricht verlangen, habe selbst auf hiesiger Fürstl. Bibliothec nachgesehen, es findet sich aber nicht.*

(y) *Bibliothèque Critique* Tom. I. cap. III. p. 35.

(z) Vid. PLACCII *Theatr. Anon. & Pseudonym.* n. 674. Cap. II. p. 93.

(a) *Biblioth. Bremens. Class.* I. Fasc. V. p. 740.

(b) In litteris MASTRICHTI ad MOSHEMIVM. *Bremae* 1717. die 24.

Julii. *Cum animum & calamum applicare vellem ad petendum descriptionem dialogi desiderati inter VATICANVM & CALVINVM a Tuisco-burgensibus, ortus mihi est scrupulus, tribus verbis Tibi indicandus. Professores Theologi Teutoburgenses librum rariss. occlusum & prohibitaee lectionis nemini ex discipulis suis sunt concessuri, metuentes ne ex lectione eius, magis adhuc ex descriptione quid periculi aut erroris sit contracturus, est enim ut nosti institutio illa SERVETI mitigatio quaedam, ut ipse prodidit, librorum de erroribus Trinitatis. Destiti itaque descriptionem petere, quam sine Senatus academici consulto nemini permittere audent, ne ego & studiosus repulsam pateremur.*

NVM & CALVINVM, de quo supra diximus. In Transylvaniam ex Anglia typis descriptum exemplum superiori faeculo translatum esse, ea docebunt, quae paulo post de Codice nostro MSto memorabimus.

§. III.

Ex his constat incertissimum esse, ubi deliteant impressa illa exemplaria, quae flammarum & carnificis vim effugerunt. At hinc inde tamen, praesertim in Anglia Codices eius exstant manu exarati. Video notissimo Auctori celeberrimi libri, qui *Platonismus detectus* inscribitur, exemplum eiusmodi manu exaratum lectum fuisse. (c) Aliud exstare scio in libraria supellectile, quam IOH. MORVS, Episcopus Anglus, reliquit. Clarissimus DE LA ROCHE ipsemet testatur sibi aliquando eiusmodi Codicem ad manus fuisse. (d) Nos usi sumus exemplo MSto, quod Socinianorum hodie princeps, SAMVEL CRELLIVS, IOH CRELLII nepos, possedit, & ab hoc emptionis iure ad illustrem Virum MATVRINVM VEISIÈRE LA CROSE pervenit: qui, qua est singulari humanitate, & insigni erga litterarum studia favore, cum Praefide illud communicavit, hodie apud Virum venerandum IO. CHRISTOPH. WOLFFIVM. Operae pretium erit, verba illa hic describere, quae SAMVEL ille CRELLIVS ipse in limine huius Codicis adscribit:

C*hristianismi Restitutio descripta est partim a Socero meo JOHANNE PREVSSIO, partim a JEREMIA FELBINGERO, partim ab ignoto mihi homine. In media parte libri a pag. 367. usque ad 840. incl. manus est FELBINGERI. Pag. 841. usque ad 869. item pag. 873. usque ad pag. 920. est manus ignoti. Primam partem libri & reliqua omnia socer meus*

Z 3

de-

(c) Le Platonisme dévoilé P. Cap. II. p. 24.

(d) Memoires of literature Tom. I. Anno 1711. p. 246.

descripsit. Usi autem sunt descriptores isti codice SERVETI typis impresso; quem DANIEL MARCVS SZENT-IVANI Alumnus Ecclesiae Unitariae Transylvanicae, postea Plebanus Ecclesiae Claudiopolitanae & Episcopus reliquarum per Transylvaniam Ecclesiarum, in Anglia nescio ubi & quomodo nactus, cum per Marchiam Brandenburgicam remearet in patriam (quod inter annum 1660. & 1670. accidisse colligo) cum PREVSSIO communicaverat. Haec adscripsi in gratiam Amplissimi & Excellentissimi Domini Professoris. Berolini die 3. Augusti 1720.

SAMVEL CRELLIVS

Joannis Crellii Franci nepos.

IV.

Est autem liber hic variorum librorum collectio, quibus SERVETVS omnes fere sensus suos de Deo & Religione, stilo non ita barbaro, exposuit, sicut totius, quam professus est, disciplina ratio inde cognosci queat. Titulos horum librorum CHRISTOPHORVS SANDIVS iam enarravit, (e) notabilia vero quaedam ex illis idem, quem dixi, CRELLIVS publice exposuit. (f) Nos, si Deo visum fuerit, alio tempore accuratam doctrinae SERVETI expositionem ex his praesertim Libris dabimus: Nunc summam & argumenta operis paulo plenius, quam adhuc factum est, referemus. *De Trinitate divina, quod in ea non sit indivisibilium trium rerum illusio, sed vera substantiae Dei manifestatio in verbo & communicatio in Spiritu. Libri septem.* His hoc praefixit prooemium, ex quo summa intelligitur operis.

Qui

(e) Bibl. Anti-Trinitariorum
p. 13.

(f) Bibl. Bremens. Classe I.
Fasciculo V. p. 739.

Qui nobis hic ponitur scopus, ut est maiestate sublimis, ita perspicuitate facilis & demonstratione certus: res omnium maxima, Lector, Deum cognoscere substantialiter manifestatum ac divinam ipsam naturam vere communicatam. Manifestationem Dei ipsius per verbum & communicationem per spiritum, utramque in solo Christo substantialem, in solo ipso plane discernemus, ut tota verbi & spiritus Deiitas in homine dignoscatur. Manifestationem divinam a seculis explicabimus, magnum citra controversiam pietatis mysterium, quod sit Deus olim in verbo, nunc in carne manifestatus, spiritu communicatus, angelis & hominibus visus, visione olim velata, nunc revelata. Modos veros aperte referemus, quibus se nobis exhibuit Deus, externe visibilem verbo, & interne perceptibilem spiritu, mysterium utrinque magnum, ut Deum ipsum homo videat & possideat. Deum antea non visum nos nunc revelata facie videbimus & lucentem in nobis ipsis intuebimur, si ostium aperiamus & viam ingrediamur. Aperire iam oportet ostium hoc & viam hanc lucis sine qua nihil potest videri, sine qua nemo potest sacras Scripturas legere, nec Deum intelligere, nec Christianus fieri: Haec veritatis est via, certa, facilis & sincera, divinam Christi in verbo generationem, Spiritus sancti veram perfectionem & eandem utriusque in Deo substantiam, integre sola patefaciens, Deumque ipsum nobis ob oculos ponens. Digessimus autem in quinque libros viam hanc totam, adiectis postea dialogis, ut quasi per gradus quosdam ad integram Christi cognitionem ascendamus. Primus liber continet tria de Christo axiomata, tres Phariseorum, totidem Sophistarum rationes & improbationes, cum absurdissimis invisibilium illationibus. Secundus viginti Scripturae locos exponet. Tertius erit de personae Christi in verbo praefiguratione, de visione Dei & verbi hypostasi. Quartus

Quartus de nominibus & essentia Dei & de rerum omnium principiis. Quintus de Spiritu sancto. Dialogus deinde primus, post transactas legis umbras, Christi in omnibus complementum declarabit, angelorum, animarum & inferni substantiam explicans. Secundus modum generationis Christi docebit, & ipsum non esse creaturam, nec finitae potentiae, esseque vere adorandum verumque Deum.

O Christe Jesu, Fili Dei, qui de coelo nobis datus, deitatem patefactam in te ipso visibilem manifestas, te ipsum aperi servo tuo, ut manifestatio tanta vere patefiat. Spiritum tuum bonum & verbum efficax petenti nunc tribue, mentem meam & calamum dirige, ut divinitatis tuae gloriam possim enarrare ac veram de te fidem exprimere. Causa haec tua est, & tuam a Patre, & spiritus tui gloriam explicans, quae divino quodam impulsu tractandam sese mihi obtulit, cum essem de tua veritate sollicitus. Tractare aliquando coepi, & nunc iterum tractare cogor, quia completum est vere tempus, ut ex rei ipsius certitudine & ex signis temporum manifestis, sum nunc piis omnibus ostensurus. Lucernam non esse abscondendam, Tu nos docuisti, ut vae mihi sit, nisi evangelizem. Causa communis omnibus Christianis agitur, cui omnes tenemur. Superest, Lector, ut te pro Christo benevolum usque ad finem exhibeas & rem totam audies, sermone veritatis absque aliquo fuco.

§. V.

Liber primus inscribitur de homine Jesu Christo & simulcaris falsis. In hoc primo tria de Christo axiomata ponit & explicat, quae quales sint, ex ipso libri initio patet, quod hoc est:

L*ibrum primum narrationis filii Dei, instar primae Apostolo-*

postolorum praedicationis, a notioribus inchoabo, ab iis, quae cordato cuique sunt manifesta, & omnibus publice praedicata, ut haec nostra via facile principium habeat. Ipse homo Iesus est ostium & via, a quo & merito exordium sumam, tum quia de ipso nunc agetur, tum ut Sophistas reprimam, qui ad verbi cognitionem sine hoc fundamento ascendentes, in alium Filium traducuntur, & verum Filium Dei oblivioni tradunt. Quibus ego ad memoriam, quis sit ille verus filius, reducere curabo. Pronomine ad sensum demonstrante ipsum hominem verberibus caesum & flagellatum, concedam haec tria simpliciter vera esse. Primo, hic est Iesus Christus. Secundo, hic est Filius Dei. Tertio, hic est Deus.

His expositis ad tria argumenta, quae pharisaica vocat, diluenda progreditur. Primum hoc est: Si Christus est Deus, erunt iam plures Dei, secundo quomodo Christus dicitur de coelo descendisse & missus a patre in mundum venisse, tertium, quomodo Christus ad Philippenses secundo non rapinam arbitratus est aequalem esse Deo. His argumentis depulsis duos explicat Scripturae locos memorabiles de Trinitate. 1. Joh. V. v. 7. & Matth. 28. v. 19. Tum receptam de Trinitate sententiam aut potius argumenta scholasticorum pro ea expendit, & multis rationibus ex veteri & novo testamento refellere conatur. Claudit librum his verbis, quibus Scholasticorum sententias perstringit: Nec in Talmud, nec in Alcoran, sunt tam horrendae blasphemiae. Haec nos haecenus audire sumus ita assuefacti, ut nihil miremur. Futurae vero generationes stupenda haec iudicabunt. Stupenda sunt vere, plusquam ea daemonum inventa, quae Valentinianis tribuit IRENAEVS. Ab his igitur portentis liberet nos Dominus Iesus Christus, verus filius Dei, Salvator & liberator noster.

ster. Amen. Liber secundus quorundam locorum scripturae expositionem continet. In hoc libro explicat dicta Joh. I. v. 1. ubi λογος ipsi est *relucentia Christi, sermo referens Christum, sermo prolationis ad Christi generationem*, Coloss. I. v. 15. Psalm. II. v. 7. Hic Psalmum illum secundum litterali sensu de Davide, spirituali de Christo, agere, affirmat. *Psalmus ille, inquit, sicut & sequens, factus est, quando principes cum Absolon coniuraverunt contra Davidem. Qui postea in regnum reversus ait: Novi quod hodie sum factus Rex super Israel.* 2. Reg. 19. Gen. 49. v. 10. Hunc locum impletum esse iudicat in Historia Josuae, Josuae 18. & mystice tantum ad Christum pertinere, cuius Iuda typus fuerit. Psalm. 94. v. 8. Psalm. 110. v. 1. & 3. Esaiae 7. v. 14. Joh. 3. v. 13. Coloss. 2. v. 19. 20. Joh. 14. v. 10. 1. Petr. 3. v. 18. Ephes. 3. v. 10. Joh. 10. v. 18. Gen. 19. v. 24. Extremo libro hanc quaestionem proponit. An verbum Johannis fuerit olim filius realis an personalis? tum locum ad Ebraeos II. v. 14. breviter explicat. Liber tertius, ut Titulus habet, *Personae Christi in verbo praefigurationem ostendit, visionem Dei & verbi hypostasim.* In hoc libro multa confuse & subtiliter primo *de Verbi persona, modoque manifestationis eius* disputat, tum longam disputationem *de visione Dei* aggreditur, quam his verbis inchoat: *Visionem Dei, quam nescit mundus, Christo docente cogor ego ita asserere, ut coecos eos dicam, qui videntes non vident, & intelligentes non intelligunt Deum. Tu vero, Christiane lector, cognitionem & visionem, quam de Deo veram acquiris, per Christum te acquirere agnosces, & eam totam Christo feres acceptam. Est in se Deus penitus incomprehensibilis, qui nec videri, nec intelligi potest, nisi speciem aliquam in eo consideres, ut docet ipse Christus. Joan. 5. Hoc ipsum, ut iam patuit, est Christi facies, & verbi persona. Magna in ea facie, cum ipse volebat*

volebat, apparebat divina maiestas cum in monte, tum in templo, & alibi: ut solus eius aspectus mira efficacia videntes commoveret. Idipsum in coelo est nunc longe gloriosius, ut in visione Pauli, cum sit homo ipse glorificatus ad eam gloriam, quam olim habebat verbum apud Deum Jo-an. 17. Verbum illud, quod erat apud Deum, & erat ipse Deus, erat Jesu Christi persona, per quam Deus gloriae videri voluit, videtur, & perpetuo videbitur. Ut in corpore ipso solis vides tu lucem, ita in corpore ipso Christi viderunt apostoli lucentem Deum, externis oculis, & eum tu vides internis. Quae enim alia lux, in facie illa Christi transfigurata, & supra solem lucente, videri potuit, nisi lux ipsa increata? Postremo de verbi hypostasi differit. Liber quartus nomina Dei eiusque essentiam omniformem manifestat & rerum omnium principia. Hic nomina Jehova & Elohim exponit. Deinde disputationem metaphysicam suscipit ex HERMETIS & PLATONIS praeceptis de ideis seu formis omnium in Deo, tum de principiis rerum naturalium physice disputat, sed ita tamen, ut omnia dictis sacri Codicis confirmet. Claudat disputationem his verbis: Ultimo ex praemissis comprobatur vetus illa sententia, omnia esse unum, quia omnia sunt unum in Deo, in quo uno consistunt. Omnia esse unum, in ASCLEPIO, & ad TATIVM filium, passim docet TRISMEGISTVS, MELISSVS universitatem hanc in uno esse dixit immutabili & infinito. Ad illud immutabile alia mutabilia in unum ita reducuntur. Qualitates seu accidentales formae, cum priore forma unam formam faciunt. Quae a luce sunt orta, in unum cum luce coeunt. Sive calor, sive color, sive quae alia forma, corpori a luce formato superveniat, in unam cum priore formam coit, cum luce ipsa, quae mater formarum. Notitiae quoque ipsi animae supervenientes, in unam cum anima lucem coeunt, & spiritus in

unum cum spiritu. Singula haec in unum cum spiritu & luce coeunt. Spiritus & lux sunt unum in Deo: ergo & alia sunt unum in eo, universali quadam ratione. Rerum ideae, in quibus res ipsae in esse uno consistunt, sunt unum in Deo, res alias eo medio unum cum Deo esse facientes, in umbra eius veritatis, qua Christus sine medio est hypostatice unum cum Deo. Meminisse semper oportet, in omnibus esse analogias ad caput ipsum Christum. Meminisse item, esse varios divinitatis modos, & subordinationes. PARMENIDIS ergo & MELISSI de unico principio sententia hoc modo vera erit. Hoc XENOPHANES PARMENIDIS praeceptor aperte declaravit, principium illud unum esse Deum. ANAXIMANDER quoque dixit, esse unicum infinitum cunctorum principium. DEMOCRITVS & ANAXAGORAS multorum principiorum substantiam unam esse dixerunt, sed formas diversas. Quod in divinis ideis locum habet. TRISMEGISTI doctrinam, veritati fere propinquam, hi omnes noverunt, quam ARISTOTELES ignoravit. Unicum est principium, unica verbi lux, lux omniformis, & caput omnium, Jesus Christus Deus noster, principium creaturarum Dei. Liber quintus totus de Spiritu sancto agit. Sed instituti nostri limites non patiuntur, ut captiones & subtilitates eius exponamus. At damus tamen definitionem eius Spiritus Sancti: Ut omnia summatim concludamus, Spiritus S. ita paucis definitur, Spiritus S. est substantialis modus divinus, spiritui angeli & hominis accommodus. Liber sextus & septimus dialogorum more conscripti sunt & hunc habent indicem: De Trinitate Divina, quod in ea non sit invisibilium trium rerum illusio, sed vera substantiae Dei manifestatio in verbo, & communicatio in Spiritu, Dialogi Duo. Dialogus primus agit de legis umbris, & Christi complemento, angelorum, animarum, & inferni substantia.

Collo-

Collocutores sunt MICHAEL & PETRVS. MICHAEL SERVETI personam sustinet, qui in ipso libri initio auctorem se esse eius diserte prodit. Dignum est initium hoc, quod apponamus.

E Lobim ille apud MOSEN initio creans, & JOHANNIS verbum, quod initio erat apud Deum, ad unam Christi personam referuntur. PETR. En adest, SERVETVS est, quem ego quaerebam. Heus, heus! Quid hic solus tecum loqueris? MICHAEL. Video Christum a Christianis ignorari. Video Christianos dici, qui nesciant, in quo Christianismi fides consistat. Et videns ingemisco. Si Christus hodie veniens iterum praedicaret, se esse filium Dei, iterum eum Sophistae nostri crucifigerent. Res una est, Christus unus, Ens unum, filius unus. Ipsorum suppositum supposititium est, idioma sophisticum, & invisibilis illusio. Praestigiosa est eorum salus & praestigiosa mors illius invisibilis rei. Sacrilega sunt idiomatum sophismata, per quae dicitur angelus intra pellem asini mori, & Spiritus S. in mulo mori.

Ex quo solo insignis hominis temeritas apparet. Ex hoc etiam Dialogo philosophia eius de anima intelligitur, cuius partem haec eius verba declarant: *Animae substantiam dixi esse spiraculum, ex aetherea a Deo inspirata & hac elementari substantia, simul in unum conflatum, & tunc eam incipere, quando in praeparatum corpus a Deo inspiratur. Eam ipsam dixi esse purioris sanguinis lucidum vaporem, simul elementarem & aethereum: Et elementarem simul aqueum, aereum & igneum. Huic sententiae subscribent HIPPARCHVS, DEMOCRITVS & LEVCIPPVS, qui igneam animam esse dixerunt: ANAXIMENES & DIOGENES, qui aëream, HIPPON, qui aque-*

am, & CRITIAS qui sanguineam: subscribent EMPEDOCLES & PLATO, qui ex omnibus elementis constare eam censent: PYTHAGORAS & PHILOLAUS, qui aiunt esse compositam harmoniam. Subscribet ALCMEON, dicens esse substantiam aetheream, CRITOLAUS quintam essentiam, POSSIDONIUS ideam, HERACLITUS Physicus astrorum scintillam, HERACLITUS alter poeticus lucem. Subscribent quoque, qui ex traduce esse animam dixerunt. Et alii, qui ex Deo. Est vere anima ea omnia. Est substantia aetherea, ab archetypo Christi delibata, elementaris substantiae sybolum habens, sicut est in ea symbolum spiritus & lucis Dei. Illud substantiale spiraculum, quod creatum dicitur, & cum ipsa Deitate immissum, & spiritalis quaedam lux, ideam divinam referens ipsi Deo insita, a quo spirata illustratur, & iterum nova spiratione in unam cum eo lucem substantialiter coit per Spiritum sanctum. PET. In concordiam hic facile redeunt DEMOCRITUS & ANAXAGORAS ab ARISTOTELE citati? MICH. Primus animam & mentem idem spiritualiter in homine esse putabat. Alter diversa esse censebat animalem animam & mentem intellectualem. Mens prima est Deus, cuius est innata nobis proprietas, ob quam & anima rationalis ipsa mens dicitur. Ut res quoque distincta animae supervenit nova mens, spiritus novus unum cum ea substantialiter faciens. PAULUS mentem discernit a spiritu, mentem vocans ipsam communem intelligentiam, & spiritum impetum superadditum. I. Cor. 14. Quoquo modo mens est anima ipsa, & mens est veluti pars animae. Dialogus secundus modum generationis Christi docet, quod ipse non sit creatus nec finitæ potentiae, sed vere adorandus, verusque Deus. Ex hoc adducere aliquid propositi vetat ratio.

VI.

In auctione Bibliothecæ Domini DV FAY anno 1725. Lutetiae Parisiorum habita, venditus est codex manu exaratus, qui librum III. IV. V. VI. & VII. horum librorum de Trinitate continebat & manu eleganti exaratus erat. Possessor Bibliothecæ huius Dominus DV FAY in indice eius ad huius codicis n. 764. in 4. adnotavit, eum manu ipsius SERVETI exaratum esse, ac primam conceptionem videri Restitutionis Christianismi. Emit autem illum illustrissimus Comes DE HOYM, legatus Poloniae Regis ad Regem Galliarum, pretio centum septuaginta sex librarum Gallicarum. Inspexit volumen hoc reverendus Vir MAGNVS CRVSIVS: nos quid ille ad nos de eo retulerit primum referemus, deinde animadversiones quasdam adiciemus. Sic ergo ille: Manus quidem eius ætatis esse videtur, nulla tamen ibi apparet nota hunc codicem SERVETVM auctorem habere, neque ulla facta erat mentio, eundem ipsius SERVETI manu fuisse descriptum, nisi quod in fronte libri nomen *Cælii Horatii Curionis* legebatur. Summa vero huius voluminis hæc erat:

I.

- (1) *De Trinitate divina liber III. Cuius initium: Christus „Jesus Dominus & Deus noster ex tam multis locis iam „patefactus, calcar nobis addit, & animum roborat „&c. Finis hic erat:*
„Vidimus Christum, & in eo vidimus Patrem. In eo „vidimus lucem, Deum ipsum lucentem. Atque utinam „in hac visione ita persistamus, ut ad illum æterna futura beatitudinis visione nos perluceat hæc interna visio & glorificatio illius futurae gloriæ nos iam hic participes faciens per Jesum Christum Dominum nostrum.

(2) De

- (2) *De Trinitate divina liber IV. Cuius initium: Viso jam „Christo, & viso in ejus facie patre Deo, non abs re fu- „erit, hoc libro quarto divinorum nominum significatio- „nem exponere &c. Finis hic erat:*

„TRISMEGISTI doctrina mhi omnes noverunt, ARISTOTELESigno- „ravit. Unicum est verbi principium, unica verbi lux, lux omnifor- „mis, universalis sapientia, & caput omnium Jesus Christus Domi- „nus noster principium Creaturarum Dei.

- (3) *De Trinitate Divina liber V. in qua agitur de Spiritu sancto. Cu- „ius initium: De spiritu sancto sermonem distulimus, donec cognita „esset hypostasis verbi prolatione patefacti: quoniam relationem ad ver- „bum hic passim faciemus, in verbo Spiritum cognituri. Sicut in ver- „bo erat idea princeps creati hominis, ita in spiritu erat idea princeps „creati spiritus.*

II.

Dialogi duo de Trinitate. Primus agit de legis umbris & Christi complemento, angelorum, animarum & inferni substantia. Collocutores erant MICHAEL & PETRVS. Initium huius dialogi erat: ELOHIM ille apud MOSEM initio creans, & IOANNIS verbum quod initio erat apud Deum, ad unam Christi personam referuntur. &c.

Initium secundi Dialogi in hoc Codice MSCto deerat, quod iniectae duae paginae vacuae testabantur, unde titulus huius secundi Dialogi non notatus inveniebatur. Finis autem horum II. Dialogorum hic erat:

„In solo Christo est veritas, aeternitas, in eo solo est tota „plenitudo, & tota salus nostra. Sit ille solus super „omnia semper benedictus. Amen.

§. VII.

Credo ego vero, non male suspicatum esse Dominum DV FAY, codice hoc contineri libros hosce SERVETI, quemadmodum primo ab eo in litteras relati sunt. Nam fragmenta haec differunt ab editis quodammodo: quod argumento est, SERVETVM primum hunc librum manu exaratum cum amicis suis communicasse, postea vero, cum ederetur, immutasse & hinc inde aut truncasse aut amplificasse. Dedimus supra exitum libri quarti, ut in edito est codice: qui si conferatur cum fine huius libri, quem ex codice hoc MS. dedimus, discrimen inter utrumque esse, apparebit. Similiter initium libri V. paulo maius & plenius est in edito codice quam in hoc manu exarato. Sic enim sese habet:

DE Spiritu sancto sermonem distulimus, donec esset cognita hypostasis verbi, prolatione patefacti, quoniam relationem ad verbum hic possum faciemus, in verbo Spiritum cognituri. Quemadmodum Dei essentia, quatenus mundo manifestatur, est verbum: ita quatenus mundo communicatur, est spiritus: estque manifestationi annexa communicatio. Quemadmodum in verbo erat idea princeps creati hominis, ita in spiritu erat idea princeps creati spiritus.

Differt & finis dialogi secundi in libro edito, a fine huius dialogi, quem codex manuscriptus habet. Sic enim legas in libro edito: *Verus ipse est Deus, creator omnipotens & vere Jehovab. Cui soli cum Deo Patre in substantiae & Spiritus unitate regnanti, sit in aeternum gloria, imperium & omnis potestas. Amen.* Neque hoc veri prorsus est dissimile, ipsius SERVETI manu codicem illum

conscriptum esse. Possessor enim eius , cuius nomen adscriptum est, CAELIVS SECVNDVS CVRIO inter amicos & sectatores SERVETI fuit , id quod alio loco , si Deo visum fuerit , planum faciemus.

§. VIII.

Nunc ad codicem editum revertimur. In eo libros VII. de Trinitate excipiunt libri tres *de fide & iustitia regni Christi legis iustitiam superantis & de charitate.* Horum trium librorum quodnam sit argumentum , intelligitur ex hoc eius prooemio:

Ostium jam est nobis apertum , ut per illud ingressi , omnia bene semper intelligamus. Nunc ostium idem fidei Christianae est nobis aperiendum , ut per illud ingressi omnia bene semper agamus. Nec enim bene intelligere , nec bene agere , est haecenus nobis datum. Quis hic non lacrymetur tantam Christianismi iacturam , quod Christianos nos omnes omnes esse dicamus , cum nec Christianam fidem sciamus , nec secundum Christianam operemur? Non in fide solum jamdudum erratur , sed in charitate quoque & operibus. Christianus item a Iudaeo non bene discernitur , regnum Christi nescitur , & justificationis vis ignoratur. Facto vero fidei Christianae primo fundamento , non erit difficilis aliorum explicatio , quam ego tribus libris perstringere conabor. In primo justificantem fidem & regnum Christi annuntiabo. In secundo legem cum Evangelio conferam , & Christianum a Iudaeo discernam. In tertio charitatis cum fide collatae vim & opera commendabo. Faxit Iesus Christus , ut bene nobis haec omnis cedant!

Liber primus *de fide & iustitia regni Christi* inscriptus est ,
constat.

constatque IV. capitibus: quorum primum generatim agit de fide, secundum de fidei essentia, quam physice quoque, quanquam obscure explanat. Definit autem ita fidem: *Fidem essentia sua nos dicimus esse fiduciam, actum quendam, per quem certo cordis impulsu credimus Christo, & ita credendo eius spiritu vivificamur. Voluntarius est hic actus credendi in corde situs alium intelligendi actum adjunctum habens.* Caput tertium de iustificatione praecipit, quam sola fide peragi pronunciat. Caput quartum de regno Christi agit. Liber secundus de legis & Evangelii ac Judaei & Christiani differentiis agit, & tribus capitibus absolvitur, quorum quidem primum ostendit, quod *Judaum excellat Christianus*, secundum docet, quod *in lege fuerit justitia carnis, cum in Evangelio sit justitia Spiritus.* Caput tertium declarat, quod *in lege fuerit justitia factorum, cum in Evangelio sit justitia fidei.* Liber tertius inscribitur de charitate cum fide collata & operibus bonis. Sunt autem quinque eius capita, primum de mercede agit & gloriae differentia, quo hoc unum docetur, gradus fore vitae aeternae, secundum de charitatis illustribus Epithetis commentatur. Tertium quid fides efficiat, quid charitas & opera declarat. Quartum de factorum origine & efficacia exponit. Quintum denique de charitatis & fidei collatione, ipsiusque charitatis excellentia differit.

§. IX.

Sequuntur de regeneratione superna & regno Anti Christi libri quatuor, quibus haec propositio praemissa est, qua argumentum librorum ipsemet explicat:

Generationem filii Dei naturalem, de Spiritu sancto, de substantia superna, prioribus septemlibris, ut nobis
Bb 2
datum

datum est, diligenter explicuimus. Nunc generationem nostram supernam, quae & regeneratio dicitur, de eadem Christi substantia veram esse, superest ostendamus. Ipse est per sermonem Dei ex Spiritu sancto naturaliter genitus, & nos per gratiam ipsius, vere, substantialiter. Generationem hanc in nobis esse, vere coelestem, qua novus homo desuper generatur, sacra doctrina certissime tradit. Generationis hujus veram efficaciam, per resurrectionis Christi sublimem potentiam, tu nunc Christiane lector intelliges, ex aqua & spiritu desuper genitus, simul & natus, ac coelestem substantiam novus homo consequutus. Generationis novae supernae in te ipso videbis magna mysteria, cum Christo ipso ad coelestia immortalis resurgens, novus homo ex veteri factus, & ex terreno coelestis. Ad hanc vero rem ab ipsis principiis ordine deducendam, de Adamo & lege sunt nunc quaedam praemittenda. Nosse prius oportet, qualem ob Adae peccatum sit passus totus orbis jacturam, ut Christi restitutio integra plenius dignoscatur. Nosse insuper legalem vim, qua peccatum augebatur, esse per Christum sublatam & legis typos esse per eum omnes impletos. Demum id quoque nosse est necessarium, instauratorem Christum non solum utramque illam Adae & legis jacturam fide resarcire, sed & coelestia alia ipsi fidei dona superlargiri, per coelestem ex aqua & Spiritu S. regenerationem, ac coelestis cibi exhibitionem. Hinc factum, ut nos hanc totam redemptionis Christi energiam nunc ostensuri, cogamur de originali peccato, legis veteris circumcisione, & testamenti novi mysteriis, hic quoque differere. Quam nostri consilii rationem post ea latius aperiemus, omnia ad baptismi veri probationem adducenda. De regno item Anti-Christi, post sermones de Christo, pleraque suis locis adjiciemus, ut sint apertae nobis

bis antitheses , & opposita juxta se invicem posita magis elucescant. De Adami itaque & bestiae perditione , ac integra Christi reparatione , primo libro trademus. Deinde Judaicae circumcisionis mystica significata , & reliqua Christi & Anti-Christi mysteria , completa esse ostendemus. Tertio tria esse docebimus apostolatus efficacia ministeria , praedicationem , baptismum & coenam Domini. Quarto mysteria omnia baptismi ordine recensebimus , poenitentiam & fidem praerequiri ostendentes. Erit itaque totius operis summa tractatio de baptismo , quem in iis , qui Christi fidem non norunt , esse nullum dicimus , ac proinde parvulis inutilem & adultis necessarium. O Christe Jesu , domine Deus noster , adesto , veni , vide , & pugna pro nobis.

Liber primus agit de orbis perditione & Christi reparatione duabusque constat partibus , quarum prima de peccato originis copiose differit. Nos definitionem eius peccati huius , quae in fine libri p , 387. extat , huc transferre operae pretium ducimus:

Peccatum ergo originale in nobis , ut jam definiam , est serpentis occupatio , inhabitatio & potestas , ab ipso Adam ducens originem. Peccatum hoc in parvulis est substantialiter , mors prima & infernus. Sub maledicta carne & a serpente occupata in libidine concepti sunt. Non solum partus , sed & conceptio ipse est maledicta. Genes. 3. In voluptate & libidine concipiuntur ab immundis immundi. Levit 12. Job. 14. 15. 25. & Ps. 50. Venenum serpentis & errorum habent ab utero , Psal. 57. ex patre diabolo geniti , Joan 8. Semen diaboli inimicum semini Dei dicto cap. Gen. 3. Arbor mala , faciens fructus malos , est a

diaboli radice mala. Progenies viperarum, generatio peccatrix, adultera, prava, & filii rebellis matris, quae prae viro lapsa est. Hinc fit etiam, ut matrem, hujus concupiscentiae causam, proles potius torqueant, de vulva egrediantur cum fletu, inquieti sint, inobedientiam quandam insitam habeant, & rebellis carnis signa prae se ferant. Sed cum desit scientia boni & mali, haec non arguunt eorum culpam, nec innocentiam laedunt, teste ipso Deo. Nullum est penitus, nec in coelesti, nec in terrestri iustitia crimen, sine scientia boni & mali: quanquam sine ea sint nunc infantium animae sub tenebras in infernum deductae. Ob Adae peccatum non solum in eorum carnem, est intrusus serpens, sed & in animam sunt inductae tenebrae. Sub potestate sunt tenebrarum, & tenebras ob id in infantia perhorrescunt. Cum innata luce Dei sunt in nobis & tenebrae. In anima nostra esse lucem & tenebras, docet Christus, dicens: Si lumen, quod est in te, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quanta? Hinc pugna nascitur, ut quis per illuminationem Christi ab ea tenebrarum potestate liberetur. At infantuli nec pugnant, nec illuminantur, sed manent adhuc sub infernali regno.

Altera hujus libri pars de coelesti terrestri ac infernali Satanæ & Anti-Christi potestate & de nostra victoria agit. Hanc partem his precibus claudit:

Precamur igitur, o domine Jesu, advèniat regnum tuum. Regnet in terra veritas tua. Circumcide domine cor nostrum, ne a serpente amplius superemur. Da servo tuo, militi tuo, ut contra draconem, serpentem, diabolum, qui potestatem bestiae, id est, Papæ dedit, potentia tua magna viriliter pugnet, & sequentia circumcisionis myste-

mysteria ita aperiatur, ut liber tuus omnibus aperiatur. Tu enim ipse, qui mentiri nescis, Danieli revelasti, utriusque testamenti libros, stante Romano imperio, destructæ bestia esse aperiendos, ut nunc aperiuntur. Et quod tunc iudicium tuum in coelo sedebit, ut pugnantibus ministris tuis cornu Anti-Christi perdatur, & regnum tuum sanctis tuis restituatur. Dan. 7. Lege hæc omnia Lector & fidem adhibe scripturis sanctis. Aut saltem patientiam habe, donec sequentia melius intelliges.

Liber secundus inscriptus est *de circumcissione vera cum reliquis Christi & Anti-Christi mysteriis omnibus jam completis*. Hic liber duabus iterum partibus constat. Quarum prima inter alia contra baptismum infantum disputat & neminem baptizari debere ante annum tricesimum, quo Christus est baptizatus, pugnat. Altera parte sigillatim *de Anti-Christi mysteriis jam completis* agit, & Papæ Romani, quem Anti-Christum esse docet, simulacrum multis in locis Veteris & Novi Testamenti figuratum esse contendit. Liber tertius *de ministeriis ecclesiæ Christi & eorum efficacia* disputat. Tria autem esse putat ministeria ecclesiæ Christi, prædicationem Evangelii, Baptismum, & Coenam Domini. Quare primo de efficacia prædicationis Evangelii, deinde de efficacia Baptismi, postremo de coena Domini agit. Baptismo magnam tribuit efficaciam homines prorsus regenerandi & renovandi, de coena vero Domini sic agit, ut Lutheranos, Reformatos & Pontificios, seu ut ipse loquitur *Impanatores, Trophistas & Transsubstantiatores* oppugnet, ipse vero quid sentiat, perobscure explicet. Liber quartus *de ordine mysteriorum regenerationis exponit*. In his mysteriis primum locum doctrinæ Christi, secundum poenitentiae,

nitentiae, tertium fidei, quartum Catechismo, quintum baptismo, sextum manuum impositioni tribuit. In primis baptismum infantum vehementer oppugnat, quod tamen quam frigide faciat, patet ex descriptionibus baptismi, quas p. 570. affert, ad paedobaptismum labefactandum: quas quidem nos inde transferemus.

Proferamus nunc baptismi veras descriptiones, quibus verbo Dei describitur, & ex quibus veras diffinitiones conficies, ut fideas, quam longe absint a paedobaptismo.

1. *Baptismus est tinctio cum doctrina & manuum impositione. Heb. 6. At paedobaptizati doceri non possunt.*
2. *Baptismus est vivum Dei opus, adiunctam habens poenitentiam, fidem & spiritus sancti donum. Ibidem. Mortua autem haec omnia in pueris sunt.*
3. *Baptismus est post opera mortua ita desuper natum vivificari, illuminari, & futuri saeculi virtutes ita gustare, ut sit relapso res irreparabilis. Ibi. Sed pueri solum habent lactis gustum, quem saepius repetunt.*
4. *Baptismus est abluere peccata invocato nomine Domini. Act. 22. Pueri vero neminem invocant, nec nomen Christi norunt.*
5. *Baptismus est Christo credentem instar mortis eius aquis sepeliri, ibique circumcisione spiritus facta, corpus peccatorum deponere, & deinde cum Christo resurgere. Coloss. 2. Quæ res in paedobaptismo est merum præstigium.*
6. *Baptismus est sic cum Christo resurgere, ut quasi terrenis quis mortuus sola coelestia curet, Coloss. 3. Pueri nil tale curant.*

7. Ba-

7. Baptismus est ablui, justificari & sanctificari in nomine Jesu Christi, & in spiritu Dei nostri. 1. Cor. 6. Examina singulas partes, & vide an infantibus conveniant.
8. Baptismus est ablutione nova Christum induere, tuncque filium Dei effici. Galat. 3. Quæ omnia pædobaptistis sunt frivola & ridicula.
9. Baptismus est audito Dei verbo pœnitentiam agerè, & tingi nomini Jesu Christi, in remissionem peccatorum, ut donum spiritus sancti accipiatur. Act. 2. Pueri nec audiunt, nec pœnitent.
10. Baptismus est renasci ex incorruptibili semine per sermonem Dei, ut quis quasi tunc genitus infans, omni dolo vacet & gustet, quam suavis sit Dominus. 1. Pet. 1. & 3. In pueros non seminatur sermo, nec gustare illi cœlestia possunt.
11. Baptismus est navicula Christi, ab aquarum abyssu nos eruens, idque efficiens, ut bona conscientia per resurrectionem Christi in cælum erecta, bene respondeat apud Deum, quanquam sordes in carne adhuc maneant. Ibi. Puerorum vero nulla est conscientia.
12. Baptismus est ἐπερώτημα stipulatio bonæ conscientie erga Deum, est declaratio fidelis animi erga Deum, quo sordes animæ abluuntur. Ibidem. Stipulentur pædobaptistæ a suis parvulis, ut fidelem erga Deum animum declarent.
13. Baptismus est accendendo in certitudine fidei, ac depulsa conscientia mala, ablui corpore aqua pura. Heb. 10. In pædobaptismo est sicut baptizare campanas.

14. Baptismus lavacrum est regenerationis & renovationis spiritus, nos salvans, ut cœlesti justitia justificati regnum Christi possideamus. ad Tit. 3. Pueros regigni aut innovari, aut justificari, est unum purum nihil.
15. Baptismus est per operationem spiritus denuo ex aqua ita nasci, ut vocem spiritus audias, regnum Dei videas, & in cœlum ingrediaris. Joan. 3. Pædobaptizati nec vident, nec audiunt.
16. Baptismus est juxta veterem hominem una cum Christo veluti mortuum sepeliri, & juxta novum sic cum illo resurgere, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis, ita baptizatus in novitate vitæ ambulet, Rom. 6. At pædobaptizati serpentis vitam in carne vivunt, veteribus peccatis adhuc convoluti.
17. Baptismus est Christo sic inseri per hoc mortis ejus symbolum, ut & resurrectionis ejus particeps fias. Ibidem. Pueri nullius horum sunt capaces.
18. Baptismus est mortis Christi sic fieri participem, ut crucifixo veteri homine aboleatur corpus peccati. Ibidem. Sed quid, obsecro, possunt infantes illi crucifigere?
19. Baptismus est a peccato sic ablui, ut quemadmodum antea serviebamus injustitiæ & iniquitati, ita nunc serviamus justitiæ. Ibidem. Pueri nec justitiæ nec injustitiæ servire sunt apti.
20. Baptismus est scire & credere, quod quemadmodum tunc cum Christo morimur, ita deinceps cum illo vivemus. Ibidem. Pueri vero nec credunt, nec quicquam sciunt, nec vivendi rationem mutant.

21. Baptismus est sic orantem tingi, ut ei tunc cælum aperiatur, Luc. 1. Pueri clausis oculis plorant.
22. Baptismus est audita pœnitentiæ & nominis Jesu Christi prædicatione, spiritu sancto & igne cælius afflari. Ibidem. In pædobaptismo solus auditur vagitus & ragnarum clangor.
23. Baptismus est fide Christi ad aquas descendere & deinde ascendere. Act. 8. Infantuli nec descendere possunt, nec ascendere.
24. Baptismus est sic tingi, ut per unum spiritum in unum corpus conjugamur, unius consensus unitate. 1. Cor. 12. Infantium nullus est consensus, aut spiritus aut corporis unitas.
25. Baptismus est audito evangelii verbo in unitate fidei lavacro aquæ mundari, ad unitatem & consortium immaculatæ coelestis ecclesiæ. Ephes. 4. & 5. In pædobaptismo nulla spiritualis ecclesiæ colligitur, sed chaos Babylonicum.

Rudis admodum fit doctrinæ Christianæ, qui non statim intelligat, hæc omnia multum levitatis & vanitatis, parum vero stabilitatis habere.

§. X.

Sequuntur *Epistolæ trigintæ ad IO. CALVINVM Genevensium concionatorem*. Multum hæc epistolæ rerum sententiarumque memorabilium continent, quas nunc omittere cogimur. Prima Epistola de Christi filiatione agit, secunda, de generatione Christi ex Dei substantia

❧ *an Deitas Christi dicatur filius.* Tertia, *de Christi æterna & temporaria generatione.* Quarta *de natura angelorum & demonum, an habeant corpora & de Gigantibus* Gen. VI. disputat. Quinta *de forma Christi*, quam aetheream SERVETVS dixerat, exponit: in quo argumento epistola sexta & septima quodammodo pergit. Octava *de sapientia*, de qua Salomo Prov. VIII. loquitur, differit. Nona decima, undecima, duodecima, decima tertia, decima quarta *fidem justificantem* persequitur. Decima quinta & decima sexta *de regeneratione & pædobaptismo*, quem oppugnat, commentatur. Decima septima negat *corpus Christi loco circumscriptum esse.* Decima octava *descensum Christi ad inferos* de fendit, decima nona *discrimen Eibnici, Judæi & Christiani* explicat. Vigesima *de ecclesiæ potestate* differit. Vigesima prima *de natura & potentia fidei, & an possit amitti* disputat. Vigesima secunda *contra absolutum CALVINI decretum* pugnat. Vigesima tertia, vigesima quarta, vigesima quinta *de legis Mosaicæ carimonialis dignitate & abrogatione* fuse commentatur. Vigesima sexta *de abrogatione legis forensis Judæorum* scribit. Vigesima septima quaestionem hanc disceptat, *an homini Christiano liceat Magistratum gerere & occidere.* Prius affirmat, at posterius negat, putatque optimam poenam exilium esse. Vigesima octava *de officio Episcoporum & Presbyterorum in confessionibus & confirmationibus* differit. Vigesima nona parabolam Christi *de operariis in vinea* interpretatur. Trigesima denique *de esca spiritali* quam veteres Judæos comedisse Paulus ait, exponit.

§. XI.

His Epistolis succedunt signa sexaginta regni Anti-Christi,

Christi, & revelatio eius iam nunc praesens. Haec signa his verbis claudit:

Non solum sexaginta, sed plus quam sexcenta alia signa colliges, ex Jerobeam, Achab, Nabuchodonosor, Antiocho, & aliis impiis: ex bestiis illis in Babylone futuris, ex Chananaeorum, Aegyptiorum & reliquorum omnium idolis & abominationibus usque ad Sodomiam & gigantes, quae omnia sunt in Anti-Christo completa.

CONCLUSIO.

Quisquis vere credit, Papam esse Anti-Christum, vere quoque credet Papisticam trinitatem, paedobaptismum, & alia Papatus Sacramenta esse doctrinas demoniorum. O Christe Jesu, fili Dei, liberator clementissime, qui toties populum ab angustiis liberaisti, libera nos miseros ab hac Baby'onica Anti-Christi captivitate, ab hypocrisi ejus, tyrannide, & idololatria, Amen.

Postremum locum occupat *de mysterio Trinitatis & veterum disciplina ad PHILIPPVM MELANCHTHONEM & collegas ejus apologia*. Hac in apologia pleraque dogmata sua contra MELANCHTHONEM ex antiquis ecclesiae doctoribus probare connititur. Ubivis autem satis acerbe agit, & MELANCHTHONI minime parcit, quod vel ex his ejus verbis patet p. 672.: *Quanquam in servo arbitrio non tantum tu insanias, quantum LUTHERVS & CALVINVS in reliquis tamen fere par est insania.*

§. XII.

His omnibus duo addimus: Primo celeberrimum
Cc 3 illum

illum locum apponimus, quo circulationem sanguinis, id quod maximi hodie Medici fatentur, diu ante HARVAEVM docuit. Extant illa libro quinto de Trinitate & non mediocrem rerum Medicarum peritiam ostendunt.

Ut vero totam animae & spiritus rationem habeas, lector, divinam hic Philosophiam adjungam, quam facile intelliges, si in anatome fueris exercitatus. Dicitur in nobis, ex trium superiorum elementorum substantia esse spiritus triplex, naturalis, vitalis & animalis. Tres spiritus vocat APHRODISAEVS. Vere non sunt tres, sed duo spiritus distincti. Vitalis est spiritus, qui per anastomoses ab arteriis communicatur venis, in quibus dicitur naturalis. Primus ergo est sanguis, cujus sedes est in hepate & corporis venis. Secundus est spiritus vitalis, cujus sedes est in corde & corporis arteriis. Tertius est spiritus animalis, quasi lucis radius, cujus sedes est in cerebro & corporis nervis. In his omnibus est unius spiritus & lucis Dei energia. Quod a corde communicetur hepati spiritus ille naturalis, docet hominis formatio ab utero. Nam arteria mittitur juncta venae per ipsius foetus umbilicum, itidemque in nobis postea semper junguntur arteria & vena. In cor est prius quam in hepara Deo inspirata Ade anima, & ab eo hepati communicata. Per inspirationem in os & nares est vere inducta anima: Inspiratio autem ad cor tendit. Cor est primum vivens, fons caloris, in medio corpore. Ab hepate sumit liquorem vitae, quasi materiam & eum vice versa vivificat. Sicut aqua liquor superioribus elementis materiam suppeditat, & ab eis juncta luce ad vegetandum vivificatur. Ex hepatis sanguine est animae materia, per elaborationem mirabilem, quam nunc audies. Hinc dicitur anima esse in
san-

sanguine, & anima ipsa est sanguis, sive sanguineus spiritus. Non dicitur anima principaliter esse in parietibus cordis, aut in corpore ipso cerebri, aut hepatis, sed in sanguine, ut docet ipse Deus. Gen. 9. Levit. 17. & Deuter. 12.

Ad quam rem est prius intelligenda substantialis generatio ipsius vitalis spiritus, qui ex aere inspirato & subtilissimo sanguine componitur & nutritur. Vitalis spiritus in sinistro cordis ventriculo suam originem habet, juvenibus maxime pulmonibus ad ipsius generationem. Est spiritus tenuis, caloris vi elaboratus, flavo colore, ignea potentia, ut sit quasi ex puriori sanguine lucidus vapor, substantiam in se continens aquæ, aeris & ignis. Generatur ex facta in pulmonibus mixtione inspirati aeris cum elaborato subtili sanguine, quem dexter ventriculus cordis sinistro communicat. Fit autem communicatio hæc non per parietem cordis medium, ut vulgo creditur, sed magno artificio a dextro cordis ventriculo, longo per pulmones ductu agitatur sanguis subtilis: a pulmonibus præparatur: flavus efficitur, & a vena arteriosa in arteriam venosam transfunditur. Deinde in ipsa arteria venosa inspirato aeri miscetur, & expiratione a fuligine repurgatur. Atque ita tandem a sinistro cordis ventriculo totum mixtum per diastolen attrahitur, apta suppellex, ut fiat spiritus vitalis.

Quod ita per pulmones fiat communicatio & præparatio docet conjunctio varia & communicatio venæ arteriosæ cum arteria venosa in pulmonibus. Confirmat hoc magnitudo insignis venæ arteriosæ, quæ nec talis, nec tanta facta esset, nec tantam a corde ipso vim purissimi sanguinis in pulmo-

pulmones emitteret, ob solum eorum nutrimentum, nec cor pulmonibus hac ratione serviret, cum præsertim antea in embryone solerent pulmones ipsi aliunde nutriri, ob membranas illas, seu valvulas cordis, usque ad horam nati-
vitatis nondum apertas, ut docet GALENVS. Ergo ad alium usum effunditur sanguis a corde in pulmones hora ipsa natiuitatis & tam copiosus. Item a pulmonibus ad cor non simplex ær, sed mixtus sanguine mittitur per arteriam venosam. Ergo in pulmonibus fit mixtio. Flavus ille color a pulmonibus datur sanguini spirituosus, non a corde. In sinistro cordis ventriculo non est locus capax tantæ & tam copiosæ mixtionis, nec ad flavum elaboratio illa sufficiens. Demum paries ille medicus, cum sit vasorum & facultatum expers, non est aptus ad communicationem & elaborationem illam, licet aliquid resudare possit. Eodem artificio, quo in hepate fit transfusio a vena porta ad venam cavam propter sanguinem, fit etiam in pulmone transfusio a vena arteriosa ad arteriam venosam propter spiritum. Si quis hæc conferat cum iis, quæ scribit GALENVS lib. 6. & 7. de usu partium, veritatem penitus intelliget, ab ipso GALENO non animadversam.

Ille itaque spiritus vitalis a sinistro cordis ventriculo in arterias totius corporis deinde transfunditur, ita ut qui tenuior est, superiora petat, ubi magis adhuc elaboratur, præcipue in plexu retiformi, sub basi cerebri sito, in quo vitalis fieri incipit animalis, ad propriam rationalis animæ sedem accedens. Iterum fortius mentis ignea vi ille attenuatur, elaboratur, & perficitur in tenuissimis vasis, seu capillaribus arteriis, quæ in plexibus choro-
roidibus sitæ sunt, & ipsissimam mentem continent. Hi plexus intima omnia cerebri penetrant, & ipsos cerebri
ventri-

ventriculos interne succingunt, vasa illa secum complicata & contexta servantes, usque ad nervorum origines, ut in eos sentiendi & movendi facultas inducatur. Vasa illa miraculo magno tenuissime contexta, tametsi arteriae dicantur, sunt tamen fines arteriarum tendentes ad originem nervorum meningum. Est novum quoddam genus vasorum. Nam sicut in transfusione a venis in arterias, est in pulmone novum genus vasorum, ex vena & arteria: ita in transfusione ab arteriis in nervos, est novum quoddam genus vasorum, ex arteriae tunica & meninge: cum praesertim meninges ipsae suas in nervis tunicas servant. Sensus nervorum non est in molli illa eorum materia, sicut nec in cerebro. Nervi omnes in membranarum filamenta desinunt, exquisitissimum sensum habentia, ad quae ob id semper spiritus mittitur. Ab illis itaque meningum seu choroidum vasculis, velut a fonte, lucidus animalis spiritus, veluti radius per nervos effunditur in oculos & alia sensoria organa. Via eadem, viceversa, advenientes extrinsecus sensatarum rerum lucidae imagines, ad fontem eundem mittuntur, quasi per lucidum medium intro penetrantes.

Deinde animadverto, videri Restitutionem Christianismi ad MELANCHTHONIS etiam manus pervenisse. Id colligo ex verbis, quae leguntur in propositionibus, de quibus disputavit sub MELANCHTHONE Mag. HENR. STHENIVS MVNDERVS Wittebergae die conversionibus Pauli anno 1544. thesi 34. Tom. IV. operum Melanchth. p. 586. Nunc & Samosatani furor renovatur scriptis SERVETI, recens iterum auctis & editis, in quibus cum alia falsa dogmata traduntur, tum vero maxima contentione oppugnatur doctrina Symboli Nicaeni de filio Dei & de

D d

Spi-

Spiritu Sancto. Sape vociferatur SERVETVS nos latinam vocem personæ acute intelligere, dici tres personas, ut in scena, quia unus & idem, qui nominatur Pater, alius aliter se ostenderit.

§. VIII.

PROMISSA SERVETI SCRIPTA

DE *Thesauro animæ seu Desiderio peregrino*, quem SANDIVS & multi alii inter SERVETI scripta quoque referunt, nunc commentari nolumus, quoniam nullo probari modo potest, librum hunc a SERVETO profectum esse. Ejus autem loco de scriptis, quæ affecta SERVETVS habuit & pollicitus est, nonnulla libet adicere. ALPHONSVS LINCVRIVS (g) multa eum in Italia edere voluisse scripta his verbis docet:

SERVETVS *alias Rennes dictus, multa in Gallia & Germania passus, Venetias abire cogitabat, ut univ-
sum Vetus Testamentum commentariis illustraret, nisi Genevæ in transitu exustus fuisset. Sermones multos editurus erat, sub iis, ni fallor, titulis; de vera scripturarum intelligentia, de origine defectus ab Apostolica doctrina, de potentia veritatis, de vera unius Dei cognitione, de errore Triadis, de Verbo & Spiritu sancto, de exaltatione hominis Jesu, de natura & ministerio angelorum, de zelo & scientia, de efficacia fidei, de vi charitatis, de*
corpo-

(g) In præfationem quinque fti filii Dei apud SANDIVM in librorum declarationis Jesu Chri- Biblioth. Anti-Trinit. p. 15.

corpore, anima & spiritu, de natis & regenitis, de vocatione & electione, de præscientia & prædestinatione, de humanis operibus & ceremoniis, de baptismo aquæ & spiritus, de coena Domini, de peccato & satisfactione, de justificatione, de timore & amore Dei, de vera ecclesia, de capite & membris, de dormitione sanctorum, de resurrectione mortuorum & viventium immutatione, de die iudicii, de beatitudine electorum &c.

De circumcissione liber. Hunc promittit in Dialogo primo de Trinitate a. 6. b. seu pag. 10. *Dicam ego de hac re in Tractatu de circumcissione, & in Tractatu de iustitia regni Christi, ubi ostendetur, quomodo plenitudo & complementum legis est Christus, quod nostro sæculo est scitu valde necessarium.* Idem promissum repetit in Restitutione Christianismi lib. I. de fide & iustitia: *In Christi personâ impletæ sunt omnes legis figuræ & omnia ceremoniarum mysteria de quo in libro de circumcissione dicemus.* Sed promissus hicce liber idem fortassis est de circumcissione vera, de quo ante egimus, qui Restitutionis Christianismi p. 411. extat. Forte etiam, quem pollicetur, de iustitia regni Christi tractatus, tres illi libri sunt, qui de fide & iustitia regni Christi in hac Restitutione agunt.

De cæna Domini. Dialogo secundo de Trinitate p. 33. *Ostendam ego, inquit alibi, nullum esse, qui cænæ Domini veritatem attigerit.* Huic etiam promisso stetisse videtur, quod ex illis patet, quæ paulo ante diximus.

De Votis. In Dialogis de Trinitate c. 6. b. *Ostendemus nos alibi unum esse Christianis votum, quo omnia vota legis sunt impleta, & quod omnes Nazaraeatus leges unico actu sunt per Christum in omnibus Christianis impletæ.*

De servo arbitrio promittit etiam alicubi se figillatim acturum esse, sed locus nunc non occurrit.

Finem faciat Epitaphium, quod WOLFFGANGVS MVSCVLVS (h) SERVETO scripsit.

*SERVETVS ex Hispania
Qui tam diu non debuit
Inter fideles vivere,
Hic Satanae fantasmata
Illusiones Daemorum
Habere dicit pro Deo
Et propter hanc blasphemiam
Linguamque detestabilem
Non propter errores graves,
Quibus scatebat plurimis,
Flammis Genevae extinctus est.*

(h) Extat illud in rarissimo libello cuius index: *Contra libellos esse p. 176.* natur haereticos iure gladii coercen-

DILIGENTIAE, VIRTUTIS ET ERUDITIONIS
LAVDE FLORENTISSIMO ET CLARISSIMO

HENR. AB ALLWOERDEN

S. P. D.

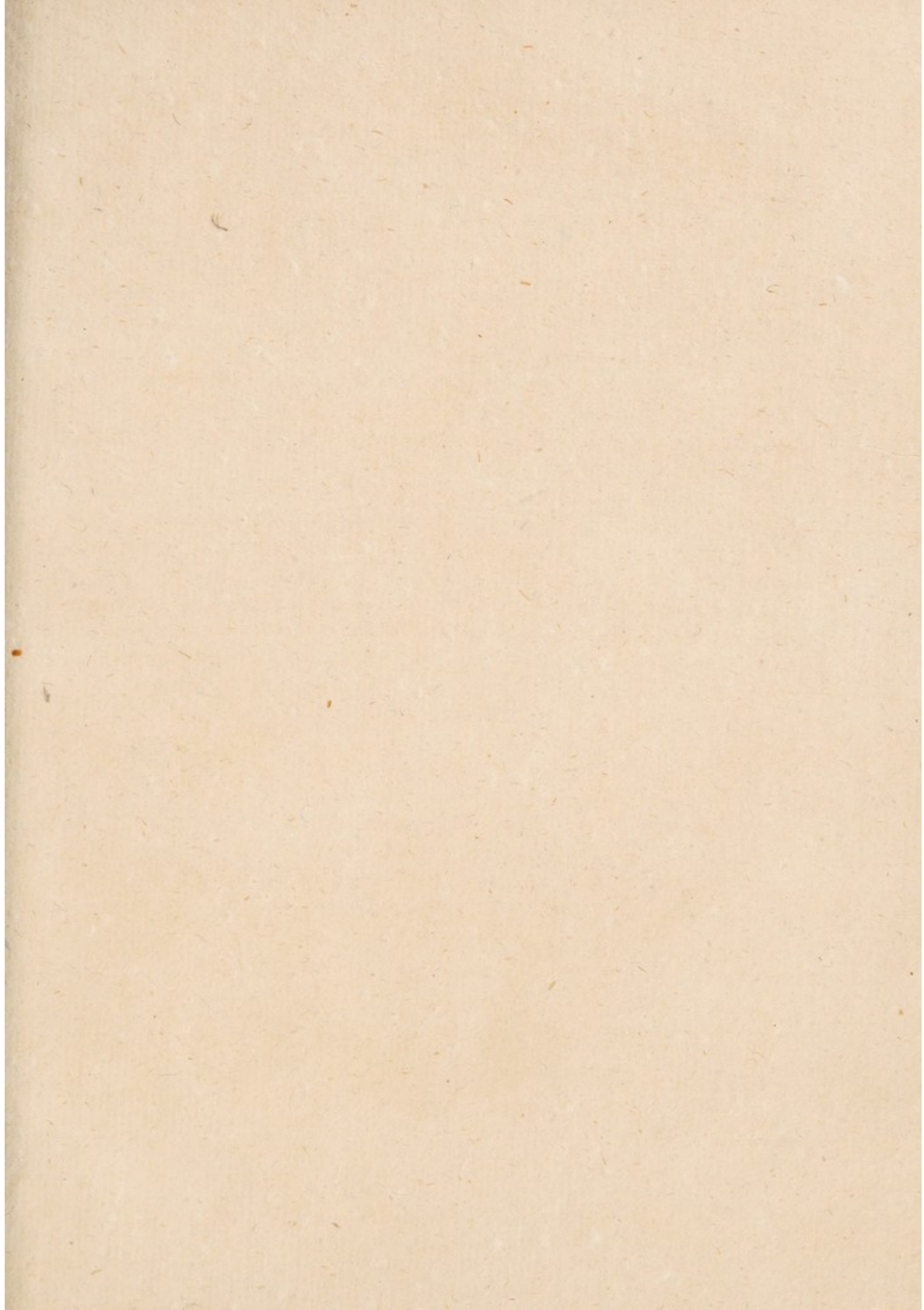
IO. LAVR. MOSHEMIVS.

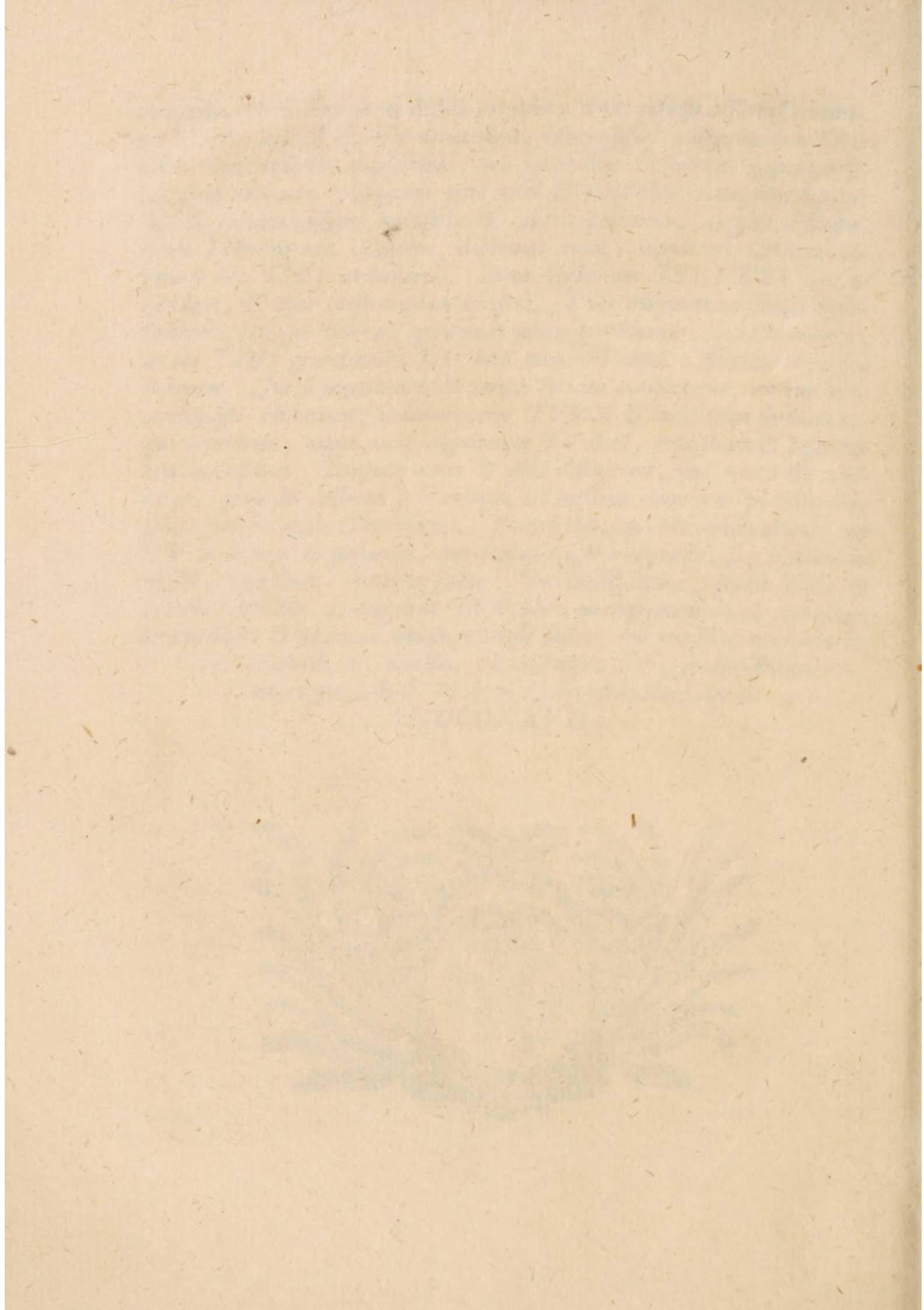
TRia fere lustra praeterlapsa sunt, quum ad Historiam librorum publica auctoritate combustorum condendam iuvenis me applicarem. Fervebat tum temporis studium Historiae, quam litterariam vocant, nec quisquam facile nomen inter eruditos consequi poterat, nisi suam in hoc genere peritiam specimine quodam declarasset. Quapropter & mihi, ut iuvenum ingenia plerumque servire solent temporibus, aliquid huiusmodi audendum atque singulare hoc argumentum excutiendum esse censebam. Ac sic meo mihi fata vivere permisissent arbitrio, non mediocre hodie extaret volumen, observationibus fortassis non plene spernendis cum de ipsis auctoribus, quorum opera non tulit summorum magistratum severitas, tum de libris eorum, quos carnifici delendos tradiderunt, refertum. Verum non passa est divina providentia tantum me in hisce rebus temporis consumere, & ad alia repente iussit abire negotia, sed cum quibus minor forte iucunditas, at maior coniuncta est utilitas. Parui ego voluntati supremi Numinis, schedasque non levi labore congestas ad nullius momenti chartas amandavi, una MICH. SERVETI, magni nominis, at infelicissimi Medici, Historia, quam per otium perficerem & expolirem, mihi reservata. Etenim in hac indaganda quoniam non parum posueram industriae, viris eruditissimis per litteras quoque consultis, neque nesciebam, cognitionem factorum miseri hominis multum aliis ad prudentiam & sapientiam adiumenti esse allaturam, recte atque ordine me facturum statui, si in instituto labore perseverarem. Verum, amplificatis quotidie curis & occupationibus

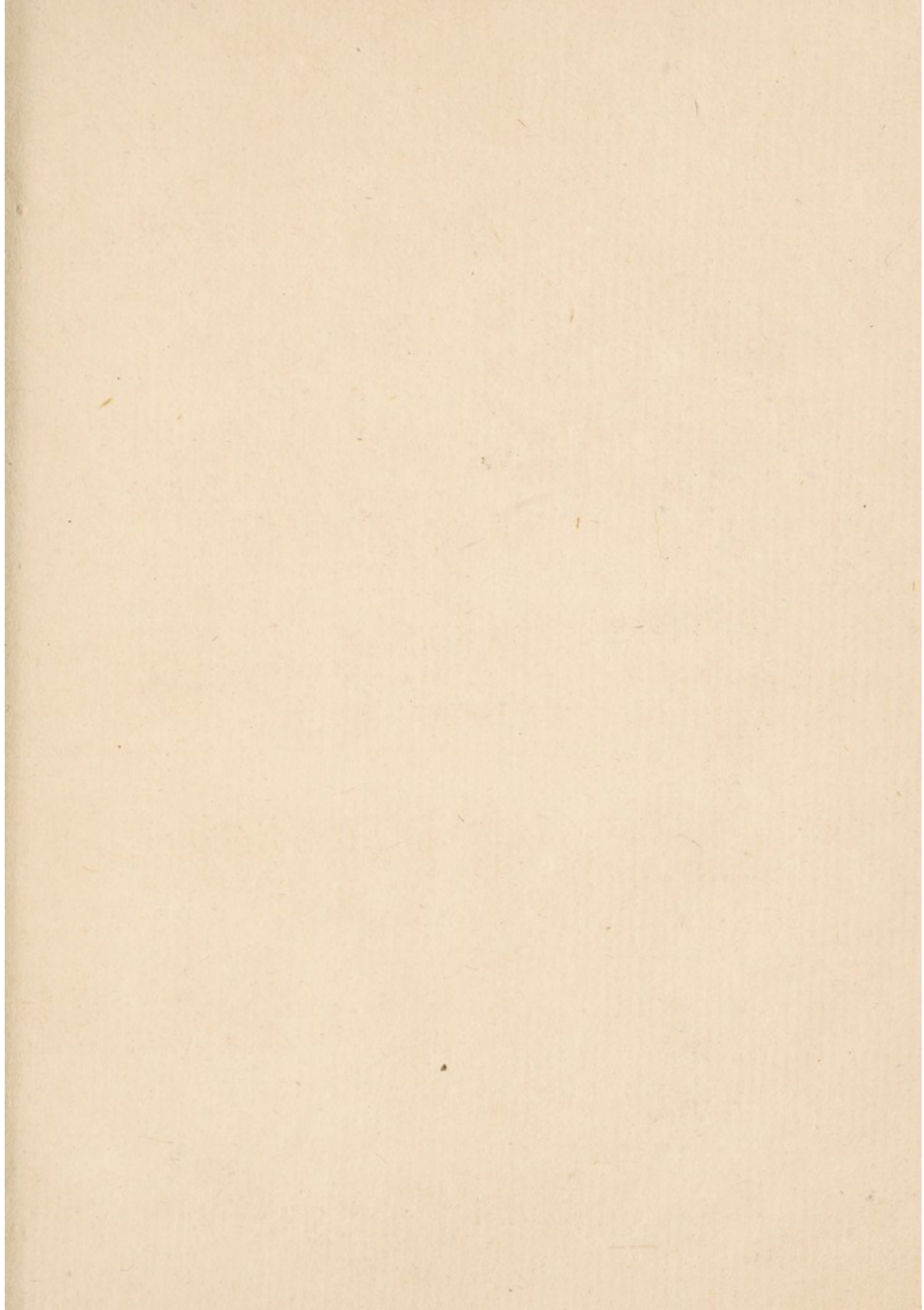
bus meis, & ab hoc paene destiti proposito: atque periissent fortassis omnino labores, nisi TV, Vir ornatissime, intercessisses. Argumentum flagitabas excercitationis Academicæ, qua fautoribus & patronis ingenium & solertiam probares. Cognitæ vero mihi & perspectæ erant opes ingenii TVI, cognita insignis industria & laboris patientia, cognita denique, quam Rostochii iam collegeras, doctrinæ copia. Itaque non dubitavi negotium hoc TIBI committere, atque Historiam SERVETI coacinnandam, & apte construendam tradere. Satis autem meae fecisti expectationi, remque omnem, quaemadmodum speraveram, sic exsequutus es, ut cur TIBI gratulentur, satis boni omnes & æqui existimatores causæ habeant. Qui si ingentem illam rerum sylvam conspicerent, ex qua hanc composuisti Historiam, iudicium certe TVVM & indefessum studium æque laudarent, atque nunc æquitatem TVAM, modestiam & sagacitatem laudabunt. Temporis ratio & alia obstiterunt, quo minus illa adii-
ceres, quæ de doctrina, ceterisque ad miserum hominem pertinentibus scitu sunt iucunda & necessaria. Verum illis, qui hoc desiderabunt, aut TV medeberis in posterum, aut fortassis ipse aliquando, si per otium licuerit, consulam. Interim fuere, Vir nobilissime, studii TVI & laboris fructibus, exemploque TVO alios quamprimum doce, numquam illis patronos & divinum auxilium deesse solere, qui nec sibi, nec patronis, nec divino desunt auxilio. Vale meque TVI studiosissimum
amare perge. Dab. in Acad. Julia prid. Kal. Aprilis

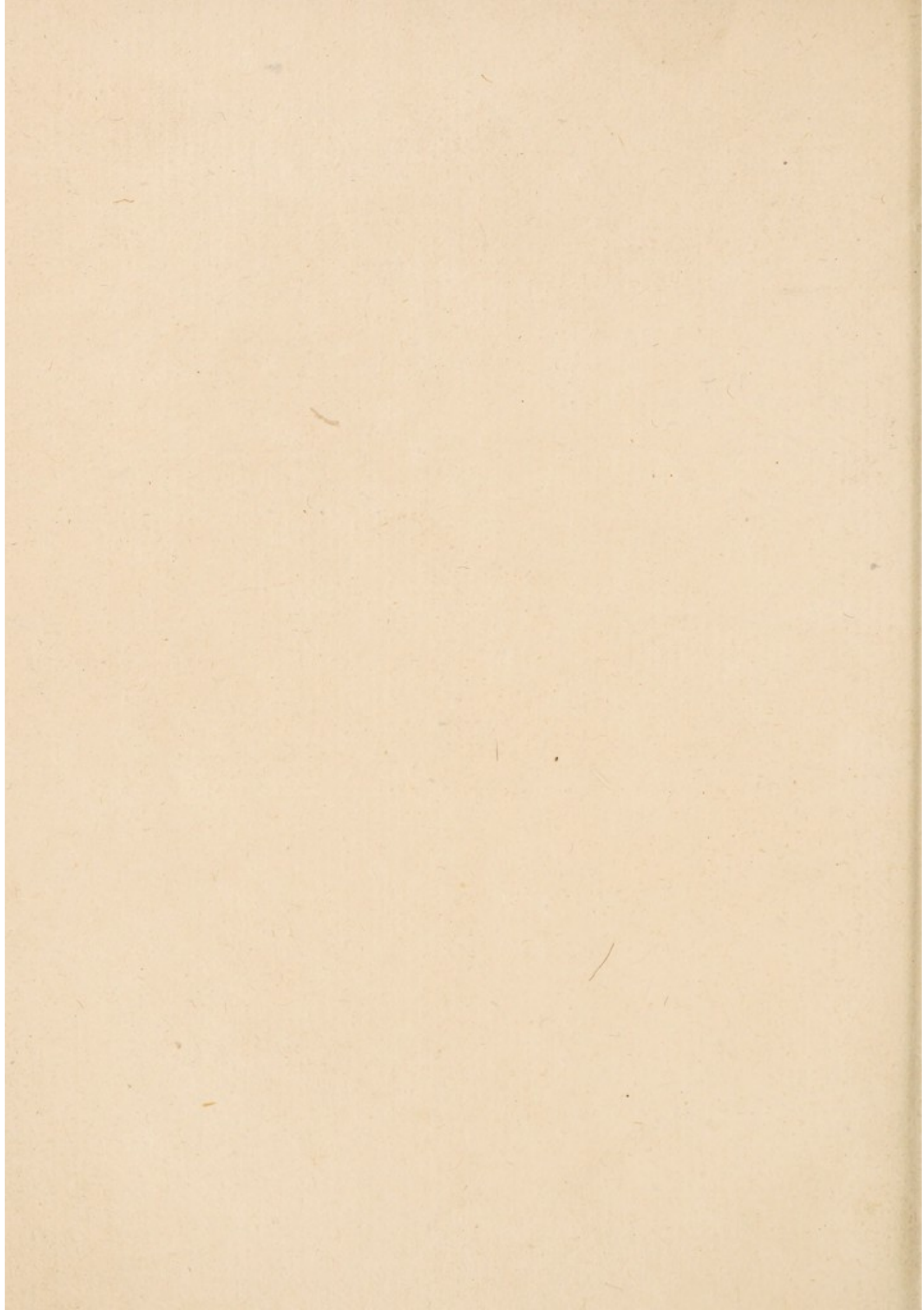
MDCCXXVIII.

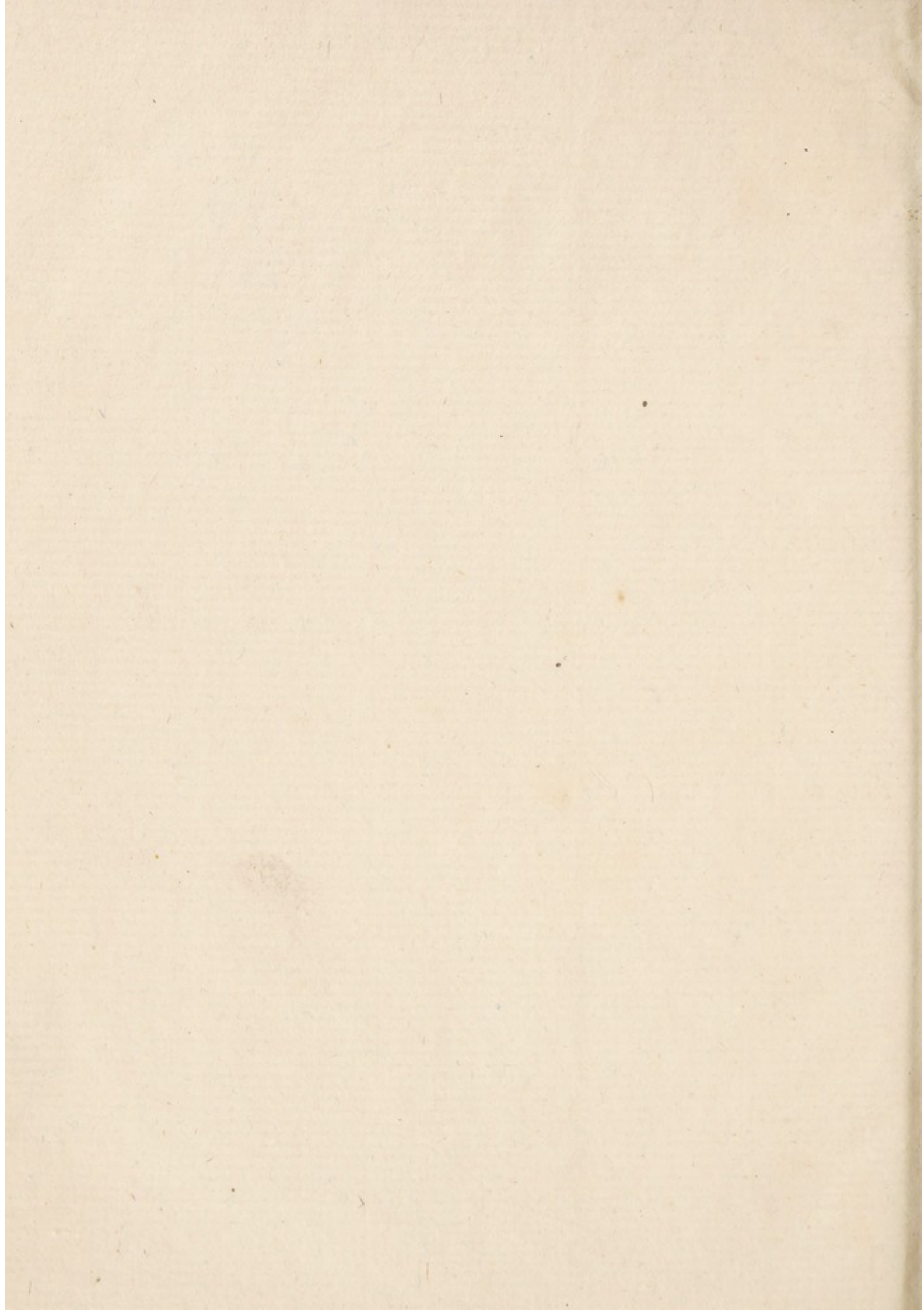

PK/-t

Coarsened
complexa mus

ab, A-20⁴

